s'kyĭ, Antin
(48)
КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.
s'kyĭ al'manakh

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬМАНАХ

КИЇВ – ЛЬВІВ – ВІДЕНЬ – НЮ-ЙОРК

1921.

OCT 6 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

PG
3932
K7

I. ПОЕЗІЯ.

А. Епічна поезія.

І. Казки.

1. Чародійна скрипка.
2. Три брати.
3. Телесик.
4. Хатка в лісі.
5. Царевич Яків.
6. Мати.
7. Білавка.
8. Летючий корабель.
9. Калинова сопілка.
10. Осел і лев.
11. Лисичка-сестричка і вовк-пані-брат.
12. Війна між псом і вовком.
13. Погане каченя.
14. Про двох братів.
15. Про бідного парубка й царівну.
16. Ріккі-Тіккі-Таві.
17. Грішник.
18. Злидні.
19. Котигорошко.
20. Пригоди Сайда.
21. Неімовірне.

1. Песинський, жабинський, сухинський і золотокудрії сини цариці.

Був собі чоловік та жінка і мали собі три дочки [такі були ті дочки погані, що гидко й скіпками їх узять а сама менша, так такаж гидка, така гидка — шкварклива низенька, бровата, губата, вирячкувата...

Пішли вони всі три сорочок прать на річку. Коли на гій річці плаває царевич. Одна каже:

— Це Бог плаває.

— Де там тобі Бог? Це цар плаває, — каже друга

А третя каже:

— Ох, ні, сестрички. Це плаває царевич.

Страша каже:

— Колиб мене той Бог узяв, то скільки у нього є людей, я всїх би вигодувала одним окрайчиком хліба.

— Колиб мене, — каже друга, — сей цар узяв, то яб усе військо його одягнула одним аршином.

— Колиб мене, — каже третя, — той царевич узяв, то яб йому дванадцять синів привела з золотими кудрями.

Почув це царевич, підїхав та й каже:

— Здорові були, дівчата! Боже поможи!

— Здорові, спасибі!

— А де ви тут, дівчата, живете, що сюди на цю річку прийшли сорочок прать?

— А там, — кажуть, — ми живем, де зіма з літом стрічається.

Він собі думав-думав та питає:

— Як же, — каже, — це так?

— Та так: зіма ховзається, а літо качається.

Приїхав він до дому, сів і думає:

— Деж оце та зіма з літом зустрілась? Поїду, пошукаю!

Осідлав коня і поїхав.

Їде та й їде, коли дивиться — аж на хаті стоїть віз і сани стоять.

— От цеж то, бачиться, та зіма з літом! — думає він собі. — Ану я зайду у хату і подивлюсь. Ще й розпитаю людей.

Зайшов він у ту хату, аж сидить дві дівчат. Він поздоровкався. А дівчата побачили, пізнали його та й кажуть одна до другої.

— Оце, — каже, — сестричко, певно прийшов сватати. Це він почув, як ми балакали тоді, як сорочки прали. Котруж це він буде сватати?

А та сидить на печі та й не чує й не бачить.

— А що, дядьку, питає царевич, — де твої дочки? Я приїхав до тебе сватати.

— Деж таки! Щоб цар та прийшов до мужика дочки сватати? Це ви, — каже, — з мене смієтесь.

— Ні, покажи, покажи!

— Ось, — каже, — дві та ще одна на печі. Устань лише Марусенько!

Вона встала з печі.

— Оце, — каже царевич, моя буде! Будеш тепер моїм тестем.

Узяв її з собою, призів до дому, зараз повінчався. Прожили вони у двох днів з пятнадцять. А йому треба їхати на службу, обїжджати царство своє. От, він, відїжджаючи, і каже своїй бабі (там у нього така баба служила):

— Глядиж, каже, — щоб ти мені догляділа жінки моєї.

Приказав бабі і поїхав. Привела цариця на світ дитину. Та баба завязала цариці очі, золотокудрого сина вкинула у криничку, а їй підкинула собачку.

Їде царевич, а та баба його й стрічає:

— Казала ваша жінка, що приведе золотокудрих синів, а вона песинського привела.

— Нехай, — каже, буде!

Пожив він ще пятнадцять днів. Відїзджає царевич знов на службу, і знов загадує бабі доглядати жінки.

Поїхав царевич на службу. Породила жінка сина. Баба їй очі завязала, сина золотокудрого укинула у криницю, а жабу підкинула.

Їде царевич до дому, а вона й стрічає:

— Казала ваша жінка, що буде синів золотокудриків водити, а тепер привела жабинського.

— Нехай, — каже, — й це буде.

Пожив він трохи ще з нею. Їде той царевич знов своє царство оглядати, і приказує бабі:

— Глядиж, бабо, до третього разу що буде!

Прийшов час, привела вона на світ сина золотокудрика. Баба завязала їй очі, сина золотокудрика укинула у криницю, а їй підкинула дитину суху, суху та погану.

Приїздить царевич, а баба його й стрічає:

— Казала ваша жінка, що буде синів золотокудриків водити, аж вона привела одного песинського, другого жабинського, а третього сухинського.

Прийшов той царевич, подививсь на ту дитину, — аж воно сухе-сухе та погане таке, лишечко...

Збирає той царевич усіх своїх начальників і радяться, що їй зробити за таких кудрявців синів. Оден каже: »зарубаймо«; другий каже: »повісьмо«; третій каже: »розстреляймо«; а четвертий каже: »ні, забєм її у смолову бочку та й пустім на воду«.

От, вони взяли, зробили смолову бочку, положили її туди з її чадом. Забили і пустили на море. Плавала вона по морі скільки там днів. Виголодався песинський. Стала вона його годувати. Він обперся в дно ногами, дно й вискочило. Повилазили вони всі на беріг — ну, що робити? Давай собі строїти горниці і через море песинський, жабинський і сухинський зробили міст скляний аж у друге царство.

Їдуть чумаки. Та вдова і просить їх до себе:

— Заїдьте, братця, до мене наїстись і напиться і на моє диво подивиться.

Заїхали ті чумаки. Вона їх нагодувала, напоїла і каже

— Їдьте цим мостом куди вам треба. Вам ніякої пригоди не буде.

Поїхали вони через той міст, а песинський і біжить за ними віддалік! Стрічає їх цар і питає:

— Ви, братця, далеко їзджали; яке диво видали? скажіть мені!

— Е, — кажуть, — ми бачили диво! Наверх Лебедина та поставила горниці вдова, а в тієї вдови та аж три сини:

оден песинський, другий жабинський, третій сухинський. Оце вони, — каже, — зробили міст аж сюди.

— Певно моя жінка, — каже царевич.

Виходить його баба-послужанка тай каже:

— Царевичу! Десь та не десь та така яблунька єсть — срібне яблочко, золоте яблочко. Як удариться яблочко об яблочко, то так, як орґани грає.

Той собачка як побіжить, вислухавши це, викопав ту яблуньку, приніс до дому і посадив коло вікна. Приїхав той царевич туди, аж нема яблуньки: збрехала баба.

Їдуть знов чумаки. Та вдова і просить їх до себе:

— Зайдіть, — каже, — чумаченьки, до мене наїстись і напиться і на моє диво подивиться. А хто питати ме, та й людям розкажете.

Наїлись вони, напились і поїхали вони через той міст. А собачка за ними побігла. Переїхали вони міст. Стрічає їх царевич:

— Ви, братця, їзджали, яке диво видали, скажіть і мені.

Е, — кажуть, — ми бачили диво! Наверх Лебедина поставила горниці вдова. А в тієї вдови та три сини: оден песинський, другий жабинський, а третій сухинський. Золота яблунька у оконця росте — золоте яблочко, срібне яблочко. Як удариться яблочко об яблочко, то так, як у орґани грають.

Вийшла баба-послужанка та й каже:

— Царевичу! Десь та не десь, та такий кабан єсть — іклами оре, ушима сіє, хвостом волочить, за ним дощ мочить, назад його жнеться і в копи кладеться і готове в клуню везуть.

Собачка почув, побіг по свого брата сухинського: узяв брата, пішли, піймали того кабана, привели до дому. Покіль царевич поїхав, так вони вже й прикували його. Поїхав царевич — нема кабана: збрехала баба.

Їдуть ізнов чумаки. Та вдова знов їх просить;

— Заїдьте наїстись, напиться та й на моє диво подивиться. Хто спитає, та й людям похвалиться.

Вони заїхали, наїлись, напились; випроводжає вона й каже:

— Їдьте цим мостом; вам ніякої пригоди не буде і ви доїдете, куди вам треба.

Їдуть вони, а собачка за ними біжить.

Стрічає їх цар:

— А що, — каже, — братця, ви далеко їзджали і яке диво видали, скажіть і мені.

— Е, — кажуть, — ми бачили диво! Що такого дива ніхто не бачив... Наверх Лебедина та построїла горниці вдова. А в тієї вдови та три сини: оден песинський, другий жабинський, а третій песинський. Золота яблунька у оконечка росте — срібне яблочко, золоте яблочко, як удариться яблочко об яблочко, то так, як у орґани грають. Такий кабан стоїть, що іклами оре, ушима сіє, хвостом волочить, за ним дощ мочить, а по заду жнеться і в копи кладеться, і готове в клуню возять. Там, — каже, — такого багато стиртів стоїть! Так скільки ми по світу їздили, та ще не бачили такого багато хліба, як там.

Виходить із хати баба-послужанка і каже:

— Царевичу! Десь та не десь, — каже, — та такая криничка єсть, а в тій криниці та три сини золотокудрії. Як би ви, царевичу, поїхали та собі їх дістали.

Той собачка почув та побіг до дому, забрав своїх братів та й побіг до криниці. Прибігли вони до криниці; сіла жаба під лядою, а песинський і сухинський зробили яблочко із леду та й качаються. От, із криниці і вискакують три хлопчики тілом біленькі, личеньком румяненькі, і золотії кудрики вються. А тая жаба: ляп! та й зачинила лядою — ті золотокудрики й остались. Забрали вони тих золотокудриків за руки і повели їх до матері. Привели до

дому. Мати зраділа, як побачила й пізнала їх. Поїхав царевич — уже не застав: одурила проклята баба.

Їдуть знов чумаки. Та удова і каже їм:

— Заїдьте до мене, чумаченьки, наїстись і напиться і на моє добро подивиться. Хто спитає, та й людям розкажете.

Наїлись вони, напились і поїхали вони через той міст. Аж стрічає їх царевич і питає:

Ви, братця, їзджали, яке диво видали, скажіть мені.

— Е, — кажуть, — ми бачили диво, так диво! Скільки не їздили, скільки ми не ходили, а ще такого дива ніде не бачили. Наверх Лебедина поставила горниці вдова. А в тієї вдови та три сини: оден песинський, другий жабинський, а третій сухинський. І коло хати стоїть яблунька— срібненьке яблочко, золоте яблочко. А як удариться яблочко об яблочко, то так, як у орґани грають. Стоїть кабан на цепу, іклами оре, ухами сіє, хвостом волочить, за ним дощ мочить, а на зад його жнеться і в копи кладеться, готове в клуню возять. Привели від кринички три золотокудрії сини, тілом біленькі, личком румяненькі...

— Ах, — каже царевич, — цеж моя жінка.

Виходить баба, а він і каже:

— Почім би ти, бабо, знала, якби ти їх не ховала у криницю? Псецьких, жабецьких, сухецьких моїй жінці попідкидала.

Бачить баба уже тоді, що не обманить царевича та й каже:

— Правда, царевичу.

Загадав той царевич, щоб ту бабу привязали до коня та й пустили в поле. А сам поїхав через той міст до своєї жінки та й там і живе.

Народня Казка.

2. Синій лис.

Жив собі в однім лісі лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілько разів гонили його стрільці, тровили його псами, заставляли на нього заліза або підкидали йому затроєного мяса, нічим не могли доїхати йому кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще йнших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови чи то до курника чи до комори, то не було смілійшого, вигадливійшого та зручнійшого злодія над нього. Дійшло до того, що він нераз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Це незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Доси я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць! Ану побачите! Ану побачите! — решетився лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купою по вулицях ходять, то вже хібаб ти перекинувся в блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— Отже побачите, і в блоху не перекинуся і не розідруть мене! — товк своє лис і поклався міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але цим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти і ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба

було хоч на коротку хвильку вискочити на вулицю, побігти на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармідер, вози скриплять, колеса торкочуть, коні гремлять копитами, свині квичать, жиди шваркочуть, селяне гойкають — одним словом клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у буряні коло плота, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшися першого страху, а надто роздивившися потроха, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив і нікому до нього не було діла. От пес та пес — думали собі люде. А Микита тому й рад. Знитився, стулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сімя, курей, качок і инші такі гарні річи.

Ще не встиг добігти до торговиці, коли йому на стрічу біжить пес, з иншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не здурить. Лиш занюхали, хто він, загарчали тай як не кинуться до нього! Господи, яке страхіттє! Наш Микита скрутився мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Не довго думаючи він шмигнув у найблизші отворені сіни, а з сіней на подвірре. Скулився тут і роздивляється, кудиб то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько? Бачить лис, що на подвіррі у куті стоїть якась діжа. От він не довго думаючи скік у діжу тай сховався.

Щастя мав, бо ледви він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісненькім подвіррі, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — лиса ані сліду нема. Скілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Микита був уратований.

Уратований, але як!

В діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олію розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби тай поставив її в куті на подвіррі, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в цю розчину, лис Микита в першій хвилі занурився в неї з головою і мало не задусився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки мордочка, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Оттак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олію майже дусив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Тай то ще хто знає, що буде. Ануж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на це не було ради. Майже вмираючи зо страху бідний лис Микита мусів сидіти в фарбі тихо аж до вечера, знаючи добре, що якби тепер у такім строю появився на вулиці, то вже не пси, але люде кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, лис Микита вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і неспостережений ніким ускочив до садка, а відси бурянами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до ліса. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася троха або не висохла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до ліса, і то не в тім боці, де була його

хата а геть у противнім. Був голодний, змучений, ледви живий. До дому треба було бігти зо дві милі, але на це у нього не ставало вже сили. Тож покріпившися троха кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув справді як по купелі.

Чи пізно чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано — досить, що вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячій груди. Сама добра пора на полювання! — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — Господи! Аж скрикнув неборачиско. А це що таке? З переляку він кинувся утікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже це я сам? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, той годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою не то якимись колючими ґузами не то їжовими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня і також колюче.

Став мій лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби — де тобі! Фарба олійна через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся вовчик-братік. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіря, всього в колючках та ґузах і з таким здоровенним мов із міди вилитим хвостом, він аж завив з переляку, а отямившися як не пішов удирати —

ледви хлипає! Подибав у лісі вовчицю, далі медведя, кабана, оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки, хлипає, баньки витріщив та знай тільки лепече:

— Онтам! онтам! Ой, тай страшнеж! Ой, тай лютеж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, тай страшеннеж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіря, заспокоють його, дали води напитися, але де тобі, все дарма. Бачучи, що з вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився лис Микита, зирнули собіж тай кинулися в розтіч. Деж пак! Такого звіря ні видано, ні чувано, від коли світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кіхті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався лис Микита своєю новою подобою, але все таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на вовка, а отце тепер і на инших звірів.

— Гей, — подумав собі хитрий лис, — та це не погано, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти Стійте лишень, я вам покажу себе!

І піднявши в гору хвіст, надувшися гордо, він пішов у глиб ліса, де знав, що є місце сходин для всеї лісової людности. Тим часом гомін про нового, нечуваного і страшного звіря розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що там жили, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А лис Микита мов і не бачить цього, йде собі поважно, мов у глубокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти медвідь. Сів і жде. Не минуло й пів години, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що це за поява, і всі

бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили і тільки медвідь, ледви-не-ледви переводячи дух, запитав:

— А тиж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив лис. Звірі троха наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Николай уліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакітна! — і ожививши мене мовив:

— Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там непевний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводи лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!

Почувши це звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так це ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив лис Микита.

Начувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та медведі нарізали овець, телять і нанесли цілу купу перед нового царя. Цей узяв часточку собі, а решту по справедливости розділив поміж усіх голодних. Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічисті, мов у Бога за дверми!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем,

справедливим і мягкосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране приносили йому услужні міністри. Тай справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусів згинути, а хто втік, той Богу дякував, що жиє. А про те всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх инших звірів.

І лис Микита, зробившися царем, жив собі як у Бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсти, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Длятого він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на мягкій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є лис, а не якийсь там звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, медведів, уложено чудову кантату, і вечером по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Медведі ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали сольо, аж око вянуло. Але як молоді лисички в народніх строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула і він піднявши морду, як не задзявкає й собі по лисячому!

Господи! Що сталося? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Таж це лис! Простісінький фарбований лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі

думали, що він не знати, хто такий! Ах ти брехуне! Ах ти ошуканче!

І не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величану мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе всі кинулися на нещасного лиса Микиту і розірвали його на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить обманчивому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обідре, оббреше, і ми робимося хоч дрібку мудрійшими по шкоді, то говоримо: »Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі.«

Іван Франко.

1. Вишукати всі казки (I—IV кл.) зі звіринною основою. (Звіринний епос).

2. Про котрих саме звірів оповідається залюбки в казках і для чого?

3. Вишукати всі знані з читанок I—IV кляси геройські казки.

4. Вишукати моральну основу у казках „Про двох братів", „Злидні".

5. В чім бачимо нагороду добрих діл, кару лихих у казках із моральною основою?

6. Які є прикмети казок (з огляду на особи, на час і місце подій)?

7. Що таке казка?

II. Перекази.

1. Св. Андрей на київських горах.
2. Кирило Кожумяка.
3. Перекази про давній Київ.
4. Князь Олег і ворожбит.
5. Турова круча.
6. Козацький чура.
7. Золоті ворота в Київі.
8. Запорожці.
9. Вільгельм Телль.

3. Довбуш.

Гей чи чули люде добрі, перед ким, то звірі стинуть,
А за ким то молодиці, а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава, то капітан на Підгіррі,
Красний, красний як царевич, двадцять років і чотирі.

Хлопців тисяч йому служить, — поклонися пред ним крале!
На той топір його ясний клали Німці много стали,
А на тії порошниці били Угри злота много,
А той ремінь більше вартий, як у двоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі, місяць світить, місяць мріє,
А капітан ходить сумно, чогось серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестить, ні кресак не обзирає,
Ходить, ходить по долині, клонить голов тай думає.

»Гей капітан, ти наш пане, не ялося сумувати!
Я співак є на Підгіррі, не розкажеш заспівати?
Я умію пісень много, а й потрафлю затужити;
Капітане. чи не кажеш? Може хлопців побудити?«

Онде хлопців тисяч двісті полягали по убочі...
Гей якіж то буйні, жваві, а які в них бистрі очі!
Бо води вони не пили, хіба кров та буйні вина:
Хліб їх білий не годує, лиш жуброва солонина.

А капітан став над ними, рве пістоля, зводить скали;
Грим!! а хлопців тисяч двісті, на ногах вже поставали:
»Що розкажеш, пан капітан? Чи палити, чи рубати,
Чи якому королеві кажеш голов з вязів зняти?«

»Вража голов не пропаде, заки руська не застила,
Але красна, красна Дзвінка, на вечірки запросила.
Ви підете враз зі мною.« — »Як розкажеш, і до грани!
Ти капітан в Чорногорі, а ми твої, капітане.«

Ясна нічка в Чорногорі, світить місяць з звіздочками;
З леґінями тисяч двісті, квапить Довбуш облазами.
А сова десь затужила, що аж серце в грудях мліє —
В Чорногорі нічка ясна, місяць світить, місяць мріє.

»Капітане, завернися! Птаха нужду нам ворожить.«
»Хто то каже?« — крикнув Довбуш, — Головою най наложить!«
Тай ухопив за пістоля. »Осьде стою, пане брате,
Ще раз кажу: завернися! Осьде груди — мож стріляти.«

Так казав Іванчик любчик. Ви не чули про Івана?
Ей, леґінь то був хороший, перший після капітана;
А капітан його любить, ліпше май ніж топір з стали.
Як поглянув на Івана, білі руки йому вяли.

* * *

»Добрий вечір, красна Дзвінко, отвори, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною, а вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота, ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити, отвори нам лиш, небого.«

»В мене двері тисовії, не злодіям до розлому!«
»Що ти кажеш, гей гадюко ?!« — кликнув Довбуш гірше грому
Тай ухопив за одвірки: як солому усе крушить,
Двері гримли серед хати — аж набій тут в уха глушить.

Ей набоюж ти зрадливий, ей набою голосненький!
З капітана кровця ллється, впав капітан молоденький.
Впав, конає на мураві, кров кипяча трави росить,
А капітан кличе хлопців, тай конає, тай їх просить:

»Як я, братя, вже загину, зложіть мене на топори,
Несіть мене, де найкраще, несіть мене в сині гори,
Там де люде не заходять, там де пташки не співають,
Там мене ви поховайте, про мій гріб нехай не знають.«

В Чорногорі сонце сходить, Чорногора в світлі тоне,
А в скалі там десь глибоко, там сова десь плаче, стоне.
Але Довбуш ї не чує, бо в могилі вже не чути,
Ані пісню Довбушеву, ні флояри слезні нути.

Осип Федькович.

8. З котрими казками споріднений оцей переказ про Довбуша?
9. Пригадати собі баляду „На синій Чорногорі“ (II).

4. У волинській тихій стороні...

У волинській тихій стороні,
в церкві кобза висить на [стіні;
сотню літ вже висить сумно,
мов не кобза, але трумно,
де спочили давнії пісні.

Стародавній запорожський [лад
дав тим давнім пісням дивний [склад
і дала їм силу слова
голосна Дніпрова мова;
дивувавсь тим пісням Царград.

А коли озвалися як грім,
то й Варшава дивувалась їм.
Жовті Води стали в крови
від крівавої їх мови,
що нагнала много жаху всім.

Бож і сила в тих пісень була!
Все з завзяттєм лицарів [росла,
поки з славою могила
їх собою не прикрила,
поки кобза в церкву не [зайшла.

Нема того, хтоб з грудей [своїх
кобзі сили уділити міг,
тої сили, що несла на море,
тої сили, що борола горе,
що з ярма визволювала всіх.

У волинській тихій стороні
в церкві кобза висить на [стіні;
сотню літ вже висить сумно,
мов не кобза, але трумно:
встаньте з трумна, давнії [пісні!

Василь Щурат.

10. Чи можна означити в приближенні час і місце подій у переказах? А в казках?

11. Уложити всі знані перекази в хронольоґічнім порядку.

12. Виказати спорідненнє переказів з казками.

III. Міти.

1. Геракль на розпуті.
2. Филимон і Бавкида.
3. Зачарований скарб.

5. Дедаль і Ікар.

В давніх-давніх часах жив у Греції в місті Атенах різьбар Дедаль. Небиякий був він мистець у своїй штуці. Атенші говорили про нього, що статуї людей, які він вирізьбив, були неначе живі: очі так і дивилися, як у живої людини, а нога — лиш дивись, як піднесеться до ходу і камінна статуя оживе і заговорить.

Та що з того! Атенці були в тих часах ще на пів дикі і не розумілися на штуках. Хати були у них низькі і не гарні, бо будували їх з каміня самі з невільниками; в домашнім обході вдоволялися найзвичайнійшими посудинами, до яких не треба було аж знання штуки, а й хат своїх не прикрашували ніякими непотрібними предметами.

То й невеликий гаразд був Дедаля. Нераз приходилося йому голодувати, бо часом і місяць минув, заки що продав тай то за безцін.

Але наш різьбар, от як кождий мистець, не багато робив собі з нужди. Голова була в нього все повна всіляких нових гадок, як би то це зробити, а тамто направити, бо щось воно не гарне, а от так булоб ліпше та краще. Цілими днями сидів у своїй робітні і не дуже й

тямив вечером, чи тої днини що їв. Така вже вдача у кождого артиста, що лиш тіло тримається землі, а гадками линуть усе в якісь незбагнені країни, що їх лиш самі знають.

І бувби Дедаль може й вік цілий прожив серед своїх мрій та гадок, якби не жінка Арета. Вона не хотіла ніяк погодитися з тим, що бувають і бідні люде на світі. Все їй захочувалося то цього то того: то кращої одежі то дорогих прикрас до волосся то знов ліпшої хати і панської їди. А ще як уродився Дедалеві син, то й просвітньої години не стало бідоласі.

Дедаль мав у себе на вихованні сина помершої сестри Тальоса. Хлопчина виявляв уже змалку великі спосібности винахідника. Не минуло й дня, щоби не повелося йому зладити щось незвичайне: то молоток, що сам підносився і опадав, то колесо, яке підставлене під струйку води крутилося, то инші річи, які свідчили про великий хист у хлопчини. Дедаль тішився дуже, що має такого понятливого ученика, але Арета зовсім не так приязно дивилася на Тальоса.

— Ти гляди, — говорила Арета, — щоб часом Тальос не виріс тобі понад голову. Вже тепер Атенці більше подивляють його, чим тебе, а що буде, як виросте!

Дедаль не зважав спершу на перестороги Арети; за добре було в нього серце, щоб мало комусь завидувати. Але де далі став і він побоювавсь за себе, бо справді слава молодого винахідника росла все більше. Атенці приходили до робітні Дедаля не затим, щоби щось у нього купити, але щоби надивитися на винаходи Тальоса.

Це зачало непокоїти і такого добрягу, як Дедаль. А до того і слова Арети все більше його переконували так, що помалу зненавидів свого соперника.

А Тальос став уже робити не тільки забавки, але й усілякі знаряди потрібні в господарстві. От раз найшов

десь у горах щоку змиї з острими зубами і це піддало йому гадку, зробити пилку з заліза. Такий знаряд показався дуже пожиточним і відтоді слава Тальоса була вже забезпечена. По цілих Атенах говорено вже про його винаходи і кождий Атенець давав собі робити пилку на взір Тальосової.

Арета не знала, що робити з досади.

— Ось маєш подяку за свою доброту! — говорила. — Годував, одягав і пестив його більше, чим свого сина, бо мовляв сирота, а от що той сирота не діє. Багато тепер заробляєш? А сироту годуй та ще й добре, щоб не нарікав! За якийсь час ніхто й не подивиться на твої вироби, бо всю славу забере тобі Тальос. А ти ще тішишся, що такого мудрця маєш у хаті! А той мудрець не тільки нас обїдає, але й зачинає обкрадати. От учера повимикував моїм гусем що найкращі пера. Я дивлюся, що мої гуси щось не такі, як були, і в голову заходжу, котра то сусідка заподіяла мені таку кривду. Аж вечером заходжу в твою робітню, а той злодій зліплює мої пера і звязує шнурками і вже зробив з них одно велике крило. Я до нього з криком, а він ще визвірився, що йому твердо спати і що хоче собі мякше постелити. Ще й неправду говорить! Бо певно щось там нове придумує і хто знає, чи літати не хоче. У нього всьо можливе! Ще цього бракувало, щоб Атенців научив літати! Я тобі кажу, прожени того злодія, поки час, а ні, то сама прожену.

Дедаль вже й сам видів, що годі буде з хлопчиском вийти на лад, але як тут проганяти сироту без батька-матери? А ще сестра уміраючи так просила його, щоб не дав сироті кривди зробити! І він обіцяв їй, що буде ним опікуватися як рідним. Але хто міг надіятися, що таке з нього виросте!

Щоб успокоїтися по тій розмові з Аретою, пішов Дедаль перейтися і зайшов аж на гору Лікабет близько

Атен. У тих часах був там ще густий ліс і рідко хто туди заходив. Але з вершка гори був чудовий вид на рівнину і на подальші села і горбки. Тому любив Дедаль ту гору і нераз утікав сюди, коли клопоти життя чи Арета надоїли йому так, що й робота не ймалася його рук.

От і тепер сів на камені в тіни старої смереки і дивлячись на свої рідні Атени на долині, призадумався над своїм дотеперішнім життям. І стали йому нагадуватися давні літа, коли то повний надії закладав свою робітню і привів у дім молоду подругу. Сподівався, що дійде до майна і слави, що щасливою зробить свою родину, а тим часом... По стільки літах не лиш став біднійший, як був колись, але ось і ту дрібку слави, яку собі придбав, відбирає йому молодий чоловік.

І під напором досади і недавніх слів Арети така ненависть загоріла в душі Дедаля до Тальоса, що аж проклін вирвався з його грудей.

Але ось почув нечайно якийсь шум недалеко, немов би орел лопотав помалу крильми. Обережно посунувся Дедаль в напрямі, звідки чути було шум; спершу не міг нічого добачити, бо гущавина закривала вид, аж коли її минув, остовпів з дива: на скалі стояв Тальос; до рук мав привязані два крила, на котрих видко хотів підлетити в гору, помалу рушав руками так, як роблять птиці, а цілим тілом подався наперед, щоб лекше було пороти воздух. Але штука не удавалася. На почервонілім з напруження лиці хлопця було видко злість і жаль, що не може підлетіти. По скількох безуспішних пробах зняв крила, привязав їх инакше до рамен і знов став ними рушати. Сим разом штука повелася. Тальос підніся помалу в гору і легко став літати понад скалою.

Серед того кипіло в серці Дедаля. Аж тепер бачив, що довше годі терпіти хлопця. І така лють обхопила його, що не тямлячи, що діє, вхопив камінь і, коли Тальос спу-

стився знов на землю, кинувся на нього немов дикий звір і одним ударом в голову поклав його трупом. Відтак зірвав з нього крила, завинув у плащ і як несамовитий утік до дому. Аж тут отямився і побачив свій злочин. Та Арета не виділа в тім нічого злого.

— Чого тут плакати і жалувати! — заспокоювала мужа. — Ти зробив лиш те, що инший на твойому місці вже давно був би зробив. Тальос стояв тобі на дорозі, отже ти його усунув. Аж тепер може ліпше тобі буде.

Та не так легко було Дедалеві забути. Страшні привиди мучили його по ночах, а в день стояв йому заєдно перед очима окровавлений труп невинного Тальоса.

— Треба його похоронити, — думав. — Нехай дикі звірі не розносять його костей по лісі. Може тоді й я стану спокійний.

Ще тої самої ночі пішов на гору. Коло Тальоса застав тільки лисів, що вже зачинали розтягати частки тіла по лісі. Дедаль став копати яму, але заки скінчив роботу, зробився день і найдійшли два камінярі, котрим сюди випала дорога. Наляканий Дедаль утік до дому, полишаючи трупа в лісі. Скілька днів укривався в хаті, але коли довідався, що за ним шукає вже суд, постановив утекти. В тім намірі підтримувала його ще й Арета, котра потайки тішилася, що раз бодай мусить Дедаль піти в чужину, де певно заробить чимало золота.

— Ти мусиш утікати, — говорила йому, — скоро тобі життя миле. Таж не будеш тут ждати, аж тебе убють.

Але Дедалеві серце краялось на згадку, що мусить покинути Атени і малого Ікара.

— То возьми з собою й Ікара, — згоджувалася Арета. — Нехай і він побачить світ. Обом вам буде відраднійше, а й мені буде лекше самій виживитися.

В ночі вибрався Дедаль у дорогу. В одній руці ніс завязані крила, а другою вів малого сина. Як дві тіни по-

сувалися швидко по темних вуличках, а за ними ішло в далекий світ проклятте за невинно пролиту кров Тальоса.

* * *

По довгій подорожі заїхали вкінці фенікійським кораблем на остров Крету. Крета була тоді дуже могутнім королівством, а володів нею король Мінос. Мешканці вели торговлю з сусідніми островами і збогачувалися, а в слід за добробутом ішло також замилування до штук. Тому міста їх були добре забудовані, доми повні всіляких прикрас.

Король мешкав у величавій палаті окруженій городами і тішився любовою і поважаннєм своїх підданих. Але нещастя і до нього найшло приступ. Недавно уродився йому син дивної породи: на людському тілі мав величезну голову бика і від першої днини виявляв незвичайну лютість. Занепокоєний король післав послів до пророчні з запитом, яке нещастя віщує це чудо. Пророчня відповіла, що ця потвора, коли доросте, знищить цілий острів, а короля убє. Щоб до цього не довести, радила умістити його в такій будівлі, щоб ані не був звязаний ані замкнений бо инакше знищить Крету замлетрясення. Також заборонила його убити, бо тоді потонув би цілий острів у морі.

Король шукав як раз будівничого, що вибудував би таку будівлю, але не не міг досі найти.

Дедаль довідався про це і порішив спробувати щастя. Прийшов до короля і розповів йому свій намір.

Король утішився дуже.

— Добре, — сказав, — будуй, коли вмієш, а нагороду будеш мати велику. Одно тільки кажу тобі наперед: як вибудуєш будівлю непридатну, то згинеш.

Цього Дедаль не сподівався. Зажурений вийшов із королівської палати, бо — правду сказати — таки не знав ще, чи щось доброго придумає.

— Може воно й ліпше було би, — думав, — поки час утікати з острова. Ануж не удасться мені робота і згину марно.

Скілька днів думав Дедаль і думав, а гадки не приходили до голови. Відтак пішов за місто, щоби відітхнути на самоті і роздивитись, куди найліпше утекти. В задумі йшов просто в недалекі гори і не стямився, як опинивсь серед скель Іди. Кретенці ніколи сюди не заходили, бо боялися злих духів.

Тим часом настав сумерк. Грізні шпилі скель стали прибирати ріжні постаті: страшних птиць з довгими дзюбами, велитнів, що немов держали в руці грубезні булави, то знов смоків з розпростертими крилами. Чим більше темніло, тим страшнійше ставало Дедалеві.

Подумав, що пора вертати. Завернув назад, відки прийшов, але по якімсь часі побачив, що заблудив. Метнувся йти в другий бік, але тут заступила йому дорогу висока скеля, а далі знов пропасть. Тим часом запала темна ніч. Йти кудинебудь було небезпечно, а ще голод і змучення знемогли його так, що на пів мертвий ліг на моху і заснув.

Аж на третій день вернув Дедаль до міста, але перед брамою опустили його сили і він зімлів. Оттак найшли його слуги, яких король вислав шукати Грека і занесли до дому. Аж по скількох днях отямився Дедаль. Цілий день над чимсь думав, то знов, неначе божевільний, крутився по кімнаті, вертаючи разураз в те саме місце. Аж в вкінці розяснилося йому лице. Не кажучи нічого синові побіг до короля.

— Я найшов, королю, те чого бажаєш, — сказав, — вертепи і пропасти Іди навчили мене всього.

— Виявиж мені свою гадку і зачинай роботу, — урадувався король.

— Добре, але перше скажи мені, пане, яка нагорода жде мене за труд; у нас Атенців все йде по купецьки.

— Назначи сам заплату, а дістанеш її, — відповів король.

— Дай мені тепер оден мішок золота, а по скінченні роботи даси другий і відошлеш мене до вітчини.

— Добре, — згодився король. — Ось два мішки, а потім і корабель дістанеш.

— Ще одно скажу тобі, королю, коли не прогніваєшся. У нас кажуть, що кожний Кретенець говорить неправду, а прецінь і ти Кретенець. Деж запорука що не обманиш мене?

Король усміхнувся.

— Золото вже маєш, — сказав, — а що потім буде, про це вже не турбуйся. Нічого злого тобі не станеться.

Така відповідь було що правда дуже неясна, але Дедаль бачив, що сяк чи так може король з ним зробити, що хоче. Розповів королеві свій плян.

— Ти сказав, що потвора — чи, як ти його називаєш, Мінотавр — не може бути ані скована ані замкнена. Я побудую йому палату, що буде мати незапертий вхід, але кімнати і коритарі будуть у ній так поплутані, що до суду віку не найде з неї виходу. Буде в ній блудити, але вийти не зможе, так як я не був би вийшов з пропастий Іди, наколиб був не показав мені дороги лис. А йому хіба ніхто не покаже, куди вийти.

— За те маєш ще два мішки золота, — сказав урадуваний король, а по скінченні всього жде тебе корабель.

* * *

Коли будівля-лябіринт була скінчена і впущено до неї Мінотавра, піщов Дедаль розпрощатися з королем, бо хотів зараз вертати домів. Золота мав досить, чого-ж більше йому бажати? В Атенах прецінь побудує собі ве-

личаву палату, украсить її золотими статуями і заживе собі щасливо. Вже й Арета буде певно вдоволена, бо сповнить всі її бажання.

Але добре казала атеньска пословиця: »Обманює, як Кретенець.« Коли Дедаль зажадав обіцяного корабля, король і чути про це не хотів.

— Як мені пускати від себе такого зручного будівничого, — сказав, — от лишися в мене, побудуєш мені ще одну палату, декілька святинь, а потім уже й пущу тебе. Така була зрештою наша умова, що аж по скінченні всього дам тобі корабель, а ти тільки одно до тепер зробив.

Дедаль аж заплакав з досади, коли прийшов до дому і розповів Ікарові, що сталося.

— Але не діжде мерзенник того, щоб я йому ще будував щонебудь! — відгрожувався Дедаль. — Не хоче мене пустити по добрій волі, то втечу, а таки на своїм поставлю.

Та не так легко було втекти. Король поставив здовж берега сторожів, а ті й малої лодки не пускали, не роздивившись, хто їде.

— Тут нам прийдеться мабуть і умерти, — бідькався Дедаль, — хіба тільки повітрєм ми моглиб утекти, але як?

— О, колиб ми могли літати, як птиці! — відозвався Ікар. — Нехай би собі король стеріг берега!

— Над цим треба буде подумати, — сказав Дедаль. — Може воно буде й можливе. Завоювали люде землю й море, чому не моглиб підбити й воздуха?

В ночі, коли вже Ікар спав, пішов Дедаль у ліс. Там закопав був золото і крила. І одно і друге було на свойому місці. Золото лишив Дедаль у землі, взяв тільки крила. На вільному місці спробував літати, нагадуючи собі, як то робив Тальос. Проба удалася і над раном вернув Дедаль урадуваний до дому.

— Бачиш, що я через ніч зробив! — сказав Ікарові.

— Тепер зроблю ще такі самі крила для тебе і полетимо до Атен на злість королеві. Тож то будуть в Атенах дивуватися, коли немов птиці прилетимо собі до дому!

Зараз таки взялися до роботи і третього дня були вже готові малі крила для Ікара.

Коли ніч запала, привязав Дедаль крила собі і Ікарові, показав йому, як махати руками, і пустилися в далеку дорогу.

— Будь обережний, сину! — наказував Дедаль, — не лети ані за низько ані за високо, тільки тримайся середньої дороги. Коли підлетиш за високо, стопить тепло сонця віск і крила розлетяться; а за низько знов не спускайся, бо моглаб вода замочити пера і зробити їх тяжкими. Лети в слід за мною і тям, що тобі тепер кажу.

Ікар був дуже урадуваний, що летить. Спершу боявся трохи, особливо коли покинули вже Крету і побачили під собою безмежне море. Але помалу минув страх, а з ним забув Ікар про перестороги батька і зачав літати своєю дорогою. Дедаль зразу озирався за сином, але коли видів, що летить за ним, перестав ним журитися і дивився вже тільки перед себе, щоби не збитися з дороги.

Тим часом Ікар забажав підлетіти троха вище в гору. Літати вже умів добре, то й чого боятися? А там у горі так гарно мусить бути! Легко, як жайворонок, пурхнув у гору — та тут ждало його лихо. Сильний вітер, який там віяв, вхопив його зі собою і поніс ще вище, ще ближче сонця. За пізно пожалував Ікар, що не послухав батька. Проміні сонця стали вже топити віск і Ікар чув, що зачинає швидко опадати в долину.

— Тату, поможи мені? — крикнув, стрепенув голими вже руками і за хвилю впав у воду.

Дедаль почув крик сина, але коли оглянувся, не було вже його у повітрі, тільки на долині по воді пливали розкинені пера. Догавався бідний батько, що сталося зі сином.

Спустився на поблизький остров, чекаючи, чи не викине вода трупа на беріг. Був це дикий шмат землі серед моря, замешканий тільки дикими гусьми і орлами. Скілька днів ходив Дедаль по березі, аж хвилі наднесли тіло Ікара. Дедаль похоронив його на березі, висипав високу могилу і на памятку назвав остров Ікарією, а море Ікарійським. Відтак узяв свої крила і кинув їх у море.

— Пливи, дурна гуско, по воді! — сказав, — коли не вмієш літати.

Морські хвилі схопили їх на свій хребет і понесли далеко від берега. Дедаль гонив їх довго очима.

— Оце утікає від мене моє щастя і мої рожеві надії, — думав. — Злочин дав їм початок, а із злого початку не вийде ніколи нічого доброго.

І нагадав собі невинно убитого Тальоса.

Іван Демянчук.

13. Пригадати собі міти знані з науки історії.
14. Які постаті є предметом мітів?
15. Найти схожости між казками, переказами і мітами.

---

6. Лісовий цар Ох.

Колись то давно жив собі убогий чоловік із жінкою, а у них був одним оден син та й той не такий, як треба: таке ледащо вдалось, той одинчик, що Господи! Нічого — і за холодну воду не возьметься, а все тільки на печі сидить та прісцем пересипається. Уже йому може років з двадцять, а він усе на печі сидить — ніколи й не злазить: як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться. Батько й мати журяться: »що нам з тобою, сину, робить, що ти ні до чого недотепний? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно у нас хліб переводиш!«

Журились-журились батько з матіррю, а далі мати й каже:

— Що ти таки, чоловіче, думаєш з ним, що вже він до зросту дійшов, а така недотепа — нічого робить не вміє? Тиб його куди оддав, то оддав, куди наняв, то наняв, — можеб його чужі люде чому вивчили.

Порадились, батько і оддав його у кравці вчитись. От він там побув днів зо три, тай утік; виліз на піч — знов прісцем пересипається. Батько його вибив добре, вилаяв, оддав до шевця шевству вчитись. Так він і звідтіля втік. Батько знов його вибив і оддав ковальству вчитись. Так і там не побув довго — втік. Батько — що робить? »Поведу, — каже — ледащо у инше царство, де найму, то найму — може він відтіля не втече!« Взяв його і повів.

Ідуть та йдуть, чи довго чи недовго, аж увійшли у такий темний ліс, що тільки небо та земля. Увіходять у ліс, притомилися трохи; а так, над стежкою, стоїть обгорілий пеньок. Батько й каже:

— Притомивсь я, — сяду, одпочину трохи.

От, сідає на пеньок, та:

— Ох! Як же я втомився! — каже.

Тільки це сказав — аж з того пенька — де не взявся — вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

— Що тобі, — пита, — чоловіче, треба од мене?

Чоловік здивувався де воно таке диво взялося? тай каже йому:

— Хіба я тебе кликав? Одчепись!

— Як же не кликав, — каже дідок, — коли кликав!

— Я, — каже дідок, — лісовий цар Ох. Чого ти мене кликав?

— Та цур тоді, я тебе й не думав кликать! — каже чоловік.

— Ні, кликав! Ти сказав: »Ох!«

— Та то я втомився, — каже чоловік, — та й сказав

— Кудиж ти йдеш? — пита Ох!

— В світ за очі! Веду оцю дитину наймать, може його чужі люде навчать розуму, бо у себе дома, що найму, то й утече.

— Найми, — каже Ох, — у мене: я його вивчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік та прийдеш за ним, то як пізнаєш його — бери, а не пізнаєш — ще рік служитиме в мене!

— Добре, — каже чоловік. От, ударили по руках, чоловік і пішов собі до дому, а сина повів Ох до себе.

От, як повів його Ох, та й повів, аж на той світ, під землю та привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці усе зелене і стіни зелені, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано — усе, все... А за наймичок у Оха мавки — такі зелені, як рута!...

— Ну, сідай же, — каже Ох, — наймитку, та попоїси трохи!

Мавки подають йому страву — і страва зелена; він попоїв.

— Ну, — каже Ох, — підиж, наймитку, дровець урубай та наноси.

Наймиток пішов. Чи рубав, чи не рубав, та ліг на дрівця і заснув. Приходить Ох — аж він спить. Ох його взяв, звелів наносить дров, положив на дрова звязаного наймита, підпалив дрова... Згорів наймит! Ох тоді попілець по вітру розвіяв, а одна углина і випала з того попелу. Він її спринув живущою водою, наймит знов став живий тільки вже моторніщий трохи. Ох знов звелів дрова рубать; той знов заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попілець по вітру розвіяв, углину спринув живущою водою — наймит знов ожив і став такий гарний, що нема кращого! От, Ох спалив його й у третє, та знов спринув живущою водою — і з того ледачого парубка та став

такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказать.

От, вибув той парубок рік. Як вийшов рік, батько іде за сином. Прийшов у той ліс, до того пенька обгорілого, сів та:

— Ох!

Ох і виліз з того пенька та й каже:

— Здоров був, чоловіче!

— Здоров, Ох!

— А чого тоді треба, чоловіче? — пита Ох.

— Прийшов, — каже, — за сином.

— Ну, йди! Як пізнаєш, бери його з собою, а не пізнаєш — ще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходять до його хати; Ох виніс мірку проса, висипав, назбігалось такого до біса півнів!

— Ну, пізнавай, — каже Ох, — де твій син.

Чоловік дивився, дивився — все півні однакові: оден у одного — не пізнав.

— Ну, — каже Ох, — ідиж собі, коли не пізнав, ще рік твій син служитиме у мене.

Чоловік і пішов дому.

От, виходить і другий рік. Чоловік знов іде до Оха. Прийшов до пенька:

— Ох! — каже.

Ох до його виліз.

— Іди, — каже, пізнавай!

Увів його у кошару — аж там самі барани оден у одного. Чоловік пізнавав-пізнавав — не пізнав.

— Іди собі, коли так, до дому: твій син ще рік житиме у мене.

Чоловік і пішов, журячись.

Виходить і третій рік; чоловік іде до Оха. Іде та йде — аж йому на зустріч іде дід, увесь, як молоко білий, і одежа на йому біла.

— Здоров, чоловіче!

— Доброго здоровля, діду!

— Куди тебе Бог несе?

— Іду, — каже, — до Оха, виручать сина.

— Як саме?

— Так і так, — каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові оддав у найми свого сина і з якою умовою.

— Е! — каже дід, — погано, чоловіче! Довго він тебе водитиме.

— Та я вже, — каже чоловік, — і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робить тепер у світі... Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадать?

— Знаю! — каже дід.

— Скажіть же й мені, дідусю-голубчику: я за вас цілий вік буду Бога молить! Бо все таки, який він не був, а мій син — своя кров!

— Слухай же, — каже дід, — як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів: то ти не бери ніякого голуба, тільки бери того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та обскубатиметься: то твій син!

Подякував чоловік дідові і пішов.

Приходить до пенька.

— Ох! — каже.

Ох і виліз до його і повів його у своє лісове царство. От висипав Ох мірку пшениці, наскликав голубів. Назліталось їх така сила, що Господи! і все оден у одного.

— Пізнавай, — каже Ох, — де твій син. Пізнаєш — твій, а не пізнаєш — мій!

От, усі голуби їдять пшеницю, а оден сидить під грушею сам собі, надувся та оскубається. Чоловік і каже:

— Ось мій син!

— Ну, вгадав! Коли так — бери!

Взяв, перекинув того голуба — став із його такий

гарний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадів дуже, обнімає його, цілує... Раді обидва!

— Ходім же, сину, до дому!

От і пішли.

Ідуть дорогою та розмовляють: батько розпитує, як там у Оха було; син розказує; то знову батько розказує, як він бідує, а син слухає. А далі батько й каже:

— Щож ми тепер, сину, робитимем? Я бідний і ти бідний... Служив ти три роки та нічого не заробив!

— Не журіться, тату, — все гаразд буде. Глядіть, — каже, — тут полюватимуть за лисицями паничі; я перекинусь хортом, та піймаю лисицю, то паничі мене купуватимуть у вас. Ви мене продайте за триста карбованців — тільки продавайте без ретязя. От, у нас і гроші будуть — розживемось!

Ідуть та йдуть — аж так на узліссі собаки ганяють лисицю: так ганяють, так ганяють: Лисиця не втече, хорт не дожене. Син зараз перекинувся хортом, догнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з ліса.

— Це твій хорт?

— Мій!

— Добрий хорт! Продай його нам!

— Купіть.

— Шо тобі за його?

— Триста карбованців, без ретязя!

— На що нам твій ретязь, ми йому позолочуваний зробимо.

Одлічили гроші, взяли хорта — давай полювать. Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, та погнав аж у ліс, та перекинувсь парубком і знову прийшов до батька.

Ідуть та йдуть. Батько й каже:

— Що нам, сину, цих грошей, тільки що хазяйством завестись, хату полагодить...

— Не журіться, тату, буде ще. Тут паничі їхатимуть по перепелиці з соколом. Я перекинусь соколом, то вони мене купуватимуть. Ви мене продайте знов за триста карбованців, без шапочки.

От ідуть полем. Паничі випустили сокола на перепела; так сокіл женеться, а перепел тікає: сокіл не дожене, перепел не втече. Син перекинувсь соколом — так зразу і насів того перепела. Паничі побачили.

— Це твій сокіл?

— Мій.

— Продай його нам.

— Купіть.

— Що тобі за його?

— Як дасте триста карбованців, то беріть собі сокола, тільки без шапочки.

— Ми йому парчеву зробимо.

Поторгувались, продав за триста карбованців. От паничі пустили того сокола за перепелицею, а він як полетів, тай полетів, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

— Ну, тепер ми розжились трохи, — каже батько.

— Пождіть, тату, ще буде. Як будемо, — каже, — йти через ярмарок, то я перекинусь конем, а ви мене продавайте. Дадуть вам за мене тисячу карбованців, тільки продавайте без недоузка.

От заходить до містечка там, чи що, аж ярмарок. Син перекинувсь конем — і такий кінь, як змій і приступить страшно! Батько веде того коня за недоуздок, а він так гарцює, копитами землю вибиває!

Тут понаходилось купців — торгують.

— Тисячу, — каже, — без недоузка, то й беріть!

— Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну позолочувану уздечку зробимо!

Дають пятьсот.

— Ні!

А це підходить циган, сліпий на одно око:

— Що тобі, чоловіче, за коня?

— Тисячу без недоузка.

— Ге! Дорого батьку: візми пятьсот з недоузком!

— Ні, не рука, — каже батько.

— Ну, шістьсот... бери!

Як узяв той циган торгуваться, як узяв, — так чоловік і шага невпускає.

— Ну, бери, батьку, тільки з недоузком.

— Е, ні, цигане: недоуздок мій!

— Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавали без уздечки? І передать ніяк.

— Як хочеш, а недоуздок мій! — каже чоловік.

— Ну,батьку, я тоді ще цять карбованців накину — тільки з недоузком.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривні стоїть, а циган дає пять карбованців! Взяв і оддав.

Пішов чоловік, взявши гроші, до дому, а циган на коня тай поїхав. А то не циган — то Ох перекинувся циганом.

Той кінь несе тай несе Оха — вище дерева нижче хмари... От спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня поставив на степі, а сам пішов у хату.

— Не втік таки моїх рук! — каже жінці.

От у обідню пору бере Ох того коня за поводи, веде до водопою, до річки. Тільки що привів до річки, а то й кінь нахилився пить, тай перекинувся окунем, тай поплив. Ох, недовго думавши, перекинувсь і собі щукою, та давай ганяться за тим окунем. Так оце — що нажене, то окунь одтобурчить пірця та хвостом повернеться, то щука й не візьме... От, оце вона дожене, та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаєм з тобою!

— Коли ти, кумонько, хочеш балакати, — каже окунець щуці, — то я й так чую!

То це — що нажене щука окуня, та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаєм з тобою!

То окунець одтобурчить пірця, та:

— Коли ти, кумонько, хочеш, то я й так чую!

Довго ганялась щука за окунем — та ні! А це випливає той окунь на берег — аж там царівна шмаття пере. Окунь перекинувся ґранатовим перснем у золотій оправі, царівна й побачила, тай підняла той перестінь із води. Приносить до дому, хвалиться:

— Який я, таточку, гарний перстінь найшла!

Батько любується, а царівна не знає, на який його й палець надіть: такий гарний!

Коли це через якийсь там час повідомили царя, що прийшов якийсь купець.

А то Ох купцем перекинувся.

Цар вийшов:

— Що тобі треба, старче?

— Так і так. Їхав я, — каже Ох — кораблем по морі, віз у свою землю своєму цареві перстінь ґранатовий, тай упустив той перстінь у воду. Чи ніхто з ваших не знайшов?

— Моя дочка знайшла, — каже цар.

Покликали й її. Ох як узяв її просить, щоб оддала, »бо мені, — каже, — і на світі не жить, як не привезу того персня!« Так вона не оддає, тай годі! Тут уже цар уступився:

— Оддай, — каже, — дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові — оддай!

А Ох так просить!

— Шо хочете, те й беріть у мене, тільки оддайте мені перстінь.

— Ну, коли так, — каже царівна, то щоб ні тобі, ні мені!

Тай кинула той перстінь на землю... він і розсипався пшоном — так і порозкочувалось по усій хаті. А Ох, недовго думавши, перекинувся півнем та давай клювать те пшоно, клював-клював, все поклював... А одна пшонина закотилася під ноги царівні, — він тієї пшонини не зїв. Як поклював, та в вікно й вилетів собі геть, та й полетів собі...

А з тієї пшонини та перекинувся парубок — і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу, та так же то щиро просить царя й царицю, щоб її оддали за його:

— Ні за ким, — каже, — я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Цар довго морщився — що то за простого оддати свою дочку; а далі порадився. Поблагословили їх та й подружили, та таке весілля справляли, що увесь мир скликали.

IV. Леґенди.

1. Брат у брата на тому світі.
2. Недобрий брат.
3. Смерть.
4. Початок світа.
5. Каменяр Евлогій.
6. Три брати і Бог.
7. Великодна пятниця.
8. Київська лавра.
9. Фока.

7. Гордий цар.

Десь-недесь, у деякім царстві, в деякімсь господарстві, — не в нашій землі, не за нашої памяти, — жив собі цар, та такий гордий, такий гордий, що не приведи Господи! Хто-б йому що ні радив, щоб ні казав — нікого не послухає а робить усе, що тільки йому на думку упаде — і ніхто йому перечити не смій! Засумували усі міністри та бояре, засумував і люд увесь.

Раз пішов цар до церкви. Слухає — панотець читає святе письмо... Якесь там слово йому не вподобалось. Після служби іде цар до дому і звелів панотця привести. Приходить панотець.

— Як ти посмів читати таке й таке місце?

— Якже не читати, — каже — коли написано?

— То що, що написано? Це буде написано не знать що, то ти й читатимеш? Щоб ти те місце замазав — і більше читати не смій!

— Не я, ваше царське величество, писав ті слова, — каже панотець, — не мені їх і замазувати!

— Як ти смієш мені перечити? Я цар — ти повинен мене слухати!

— Усе, — каже панотець, — буду слухати, а у церковнім ділі Бог постановив — а людям не змінити!

— Як то не змінити? — крикнув цар. — Коли хочу змінити, то й зміню! Щоб ти мені зараз викинув слова ті і щоб ніколи не читав їх у церкві — чуєш?

— Не смію, — каже, — не моя воля!

— Я тобі приказую!

— Не смію! — каже,

— Ну, то даю тобі три дні подумати, а четвертий день, у вечері, явись до мене, і не зносить тобі голови на плечах!

Панотець низенько уклонився і пішов до дому.

От, уже третій день кінчається, а панотець і сам не знає, що робити? Умертиб за віру не страшню, та жінка, дітки маленькі... Ходить та плаче... Горе! — Ліг він і спати — та не спиться, коли к світу заснув і бачить у сні — стоїть у головах ангел та й каже:

— Не бійся нічого: Бог мене післав на землю боронити тебе!

Встав панотець уранці радий, наче на світ народився, і помолився щиро Богу.

Прокидається й цар уранці, та й гукнув, щоб скорійш мисливі збирались — на полювання поїде.

Полюють вони у лісі. Коли бачить цар: олень вискочив із куща. Цар за ним; так женеться: олень не втече, цар не дожене. Розпалився цар, погнав коня: ось-ось-ось настигне... Коли річка на дорозі. Олень у воду; цар одежу з себе, та собі у воду. Плавати умів добре, думав — настигне. От-от, ще кришечку і за рогиб ухопив... А олень переплив на беріг — і цар разом. Та тільки хотів його за роги — аж оленя й не стало... (Бо то був ангел!)

Цар здивувався — дивиться сюди, туди: де то олень

подівся? Коли бачить: на тім боці хтось одягається у його одежу. Сідає на його коня і рушає.

Цар думав, що то злодій який, або що; а то був той самий ангел. Приняв він на себе обличчя царя, догнав мисливих тай поїхав із ними до дому. А цар зостався голий у лісі.

Коли дивиться — аж далеко десь дим піднімається над лісом і неначе хмара стає по чистому небі. Від подумав:

— То мабуть мої мисливі палять!

Пішов туди на той дим. Приходить — аж то цегольня. Робітники повиходили — дивляться: що воно за чоловік голий? А він у кущах ноги покалічив, тіло подряпане... Люде змилувались над ним; дали йому стару обдерту свитину, винесли йому їсти хліба черствого та огірків. Питають:

— Скажи, чоловіче, хто ти такий?

— Дайте, — каже, — наїмся, а то їсти хочу.

Нагодували його: може він зроду не їв нічого з таким смаком, як той хліб черствий та огірки.

От, як наївся, то й каже:

— Тепер скажу вам, хто я такий: Я цар ваш! Як дістанусь у столицю, то я вас нагороджу!

— Ах, ти ледач! Щоб то старець якийсь та смів себе царем величати? Подивись на нього: ще й винагороджувати хоче!

— Ви, — каже, — не смійте мене лаяти, бо звелю вам голови рубати! (Забувся: думав, що дома.)

— Хто? Ти?!

Та давай його бити. Били, били, взяли, та й прогнали.

Пішов він, по лісі блукаючи.

Іде та йде — аж бачить знову: дим піднімається над лісом. Він знов думав, що то мисливі, та йде на них. Аж ік вечеру вже знову приходить до другої цегольні. Там над ним змилувались, нагодували його, напоїли, дали йому ста-

реньку одежину, бо й самі бідні були. Вониж думали, що то так собі бідний чоловік, може від рекрут ховається, а він, як наївся та одягся, то й каже:

— Я цар ваш!

Ті сміються над ним. Він знов посварився з людьми. І ті його побили добре тай прогнали. Він і пішов собі у ліс. Аж вже й ніч. От він приліг під деревом тай переночував, а вранці вставши і поплівся, куди очі глядять.

Аж-ось приходить у третю цегольню; та вже й не признається, що він цар усе: думає про те, якби йому у столицю достатися. От, і там його нагодували робітники, та бачать, що у нього босі покалічені ноги — та змилувались: дали йому старенькі чоботи. Він їх питає:

— Чи не знаєте, куди тут шлях на столицю?

Вони йому розказали. А вже далеко увійшов за цілий день.

От, пішов він тою дорогою, якою йому показано. Іде та йде, та приходить у якесь місточко. Аж-от перестріва його на дорозі становий:

— Стій! — кричить.

Він став.

— Пашпорт є?

— Ні, нема.

— Як же ти без пашпорта ходиш? Ти блудяга якийсь! Возьміть його! — крикнув на соцьких.

Тут де не взялись соцькі, взяли його, та й посадили у холодну.

Через скілька днів питаються:

— А звідки ти?

Він і сказав: з такої й такої, каже, столиці. Тоді його скували із злодіями, та й повели.

От, привели його у столицю, та й знову саджають у тюрму. Через якийсь час приходить старший і розпитується: хто за що сидить. От, оден каже:

— Мене пан знай бив і жінку забрав у мене, — так я терпів-терпів, та й посадив його на вила за те мене оце сюди посадили!

Підходить до другого:

— А ти, — питає, — за що?

— У москалях, — каже, — був, так мене били та нівечили, що не вмію на трубі грати, так я і втік; а оце мене й піймали.

— А ти за що? — питає далі.

— А я, — каже, — не мав що їсти, та й поліз до жида в комору, — то мене сюди завдали.

Сказано — хто за що.

А оце підходить старший до нього:

— А ти, — питає, — за що старичок?

От, він йому й розповів усю правду:

— Був я царем, та таке й таке приключилося зо мною...

Тут на нього дивляться, що він цілком не подібний до царя. А він, звісно, за довгий час змарнів, борода відросла... Куди там — зовсім не подібний!... А таки запирається, що цар. Як уже його не запитували: »Цар та й годі!«

От, і порішили всі, що він божевільний, та й вигнали його з тюрми:

— На віщо, — кажуть, — дурного будем держати, тільки хліб царський переводить.

І як випустили його, — то так бідує, так бідує, що Господи! Як що знайде яку роботу (а до роботи не звичний), то ще й нічого; а часом то тим тільки й живе, що випросить шматок хліба. Ночує — де Бог дасть: часом де в буряні, або так де під тином. До того дожився!

А ангел, зробившись царем, поїхав з мисливими до дому. Приїхав. Ніхто нічого й не догадається, що то не цар, а ангел.

Коли у вечері приходить до нього панотець тай каже:

— Воля твоя, царю, голову мою зняти: не пристану я на те, щоб викинути й слово з святого письма!

А цар йому:

— Ну, слава Богу! Тепер я знаю, що у моїм царстві є такий священик, що міцно стоїть за слово Боже. Роблю тебе найстаршим архієреєм.

Панотець подякував, уклонився до землі, тай пішов собі, дивуючись: що це таке, що з гордого царя та зробився такий тихий та справедливий?

От, і всі, всі дивуються, що таке з царем сталося такий зробився тихий та поважний, по полюваннях не розїжджає, а все ходить, розпитується: де яка неправда, чи яка кому кривда, чи що; на все сам увагу звертає: скрів суд справедливий чинить, судців та розсудчиків справедливих назначає... як перш народ сумував, так тепер радіє: і податки не великі і суд справедливий!

А цар той — так бідує, так бідує!

Коли через три роки приходить такий царський указ і щоб на такий то і на такий день усі сходились до царя обідати: і багаті і убогі, і пани і мужики! І посходились усі, прийшов і той цар нещасливий. А на царськім дворі: такого, такого столів понакривано, що Господи!

От, сідають усі за столи, пють та їдять, а цар сам з міністрами усякі напитки та наїдки розношує, кождого сам припрошує; а тому цареві нещасному удвоє проти инших накладає й наливає.

Усіх нагодували й напоїли; а далі цар почав і розпитуваться людей: чи нема кому якої кривди або образи? А як почали вже люде розходитися, цар став у брамі з мішком грошей — і усім дає по гривні, а тому цареві нещасному дав аж три гривні.

Через три роки знову цар зробив обід, і знову скликає всіх людей. От, нагодував, напоїв, розпитався, дав по

гривні усім, а тому пареві нещасному удвоє давав їсти і пити і на дорогу дав знову три гривні.

От, через три роки знов робить обід, — »щоб були всі: і багаті й убогі, і пани і мужики!» Посходились люде, понаїдались, понапивались, подякували — стали розходиться. Той цар нещасливий і собі хоче йти, так він його зупинив. Повів його до себе в палати, тай каже:

— Це тобі Бог присудив, щоб ти девять літ покутував свою гордість; а мене послав, щоб я навчив тебе, як цар повинен людей жалувати. Ну, тепер ти, бідуючи та тиняючись по світу, набрався трохи розуму, — то гляди, щоб добре народом правив! Бо з цього часу ти будеш знов царем, а я полечу до Бога на небо!

Та це кажучи, звелів йому умитися й поголитися, — бо борода у нього виросла, наче у пасішника, — та дав йому царську одежу, а далі й каже:

— Іди тепер — там у покоях сидить тепер царська чесна рада. Іди туди, то там тебе ніхто й не пізнає, що ти той самий, що старцем тинявся! Нехай тобі Бог поможе у всім добрім!

Та як сказав це ангел, то й не стало його, тільки одежа лишилася.

От, цар перш усього помолився щиро Богу, а тоді й пішов на раду. Від тої пори правив уже він народом, як його ангел навчив. Народня леґенда.

---

8. Багатий Марко.

I.

Це було давним-давненько, ще маленьким був наш мир;
Жив тоді купець багатий, звався Марко Багатир.
І у власнім господарстві стільки мав купець добра,
Що кував із злота стелі, слав помости із срібла.

Він не знав межі у полі і не знав кінця ланам,
Не було числа отарам і великим табунам.
Співи, танці і музики день і ніч гули в дому,
Всюди Марка люде знали, всюди кланялись йому.
Отже гордому купцеві ще не так схотілось жить,
Забажав він до господи Бога в гості запросить.
Наготовив Марко страви, вин заморських, дорогих,
Нарядив у шовк та злото всіх прислужників своїх.
Позапрошував у гості тільки певних багачів,
Та приятелів найкращих і вельможних паничів.
Позїзжались любі гості, багатнеча все сама —
Визирають з вікна Бога, визирають... та нема!
»Може Бог і не прибуде« — гість до Марка проказав,
»Як, не буде?!» — навіть гнівно гостю Марко відказав.
Та і знова до віконця, на дорогу позира,
Чи не їде Бог у гості до його таки двора?
Чи не сяє в позолоті добрих коней довгий круг,
Чи не видко круг берлини більше сотні вірних слуг?
Він бо думав: Бог прибуде у обставах не простих,
А з прислужниками, пишно, на колесах золотих.
Так і гості всі гадали. Тільки-ж Бога не було,
І купцеві від досади аж печінку підвело.
Відбува гостей він швидше та спішить відпочивать,
Щоб самому ще про Бога одинцем поміркувать.
Увійшов у почивальню, ще в віконце погляда:
»І чогоб то не приїхать?« — так про Бога він гада.
»І чогоб то« — теж питання думка в голову веде;
А тим часом дід старенький до купця у двір іде.
От наблизивсь до віконця, уклонився, шапку зняв,
І впустить заночувати він дозволу попрохав.
— »В людську йди, а тут не місце!« — мовив Марко Багатир.
І дідусь пішов помалу від вікна на другий двір.
Попросився там у кухню; вийшла наймичка стара
І ввела дідуся в хату з неохайного двора.

Зараз світло засвітила, хліба, борщику знайшла
І дідусеві старому повечеряти дала.
На постіль внесла перину і ряденце — все як слід;
Тільки-ж ні — рядна й перини не схотів старенький дід:
— »Буде з мене і солімки« — став він наймичці казать
Тай приліг собі смирненько на соломі спочивать.

II.

Ніч, на небі ні хмарини. Тихо, любо, як в раї,
Сяють тільки зірки-очі у небесному краї;
То одна одній всміхнеться, то по небу пробіжить,
То проміннєм потихенько раз за разом миготить.
А між ними місяць-батько із зморщками на чолі,
Позира на церков Божу, що красується в селі;
Позирає і на цвинтар, де старенький сторож спить
І не бачить, як до церкви троє ангелів летить;
Мають в блакіті їх крила, вються кучері густі
І привітом та любовю сяють очі їх святі.
Опустились біля церкви, обійшли її кругом
Тай пішли у двір до Марка через вулицю селом...
А чи знають же селяне, хто в село до них прибув? —
Ні, не знають, їх так любо сон обняв і пригорнув;
А тут ангели святії вже до Марка в двір ідуть
І розмову між собою так любісенько ведуть.
Ще хвилина — і до кухні Божі ангели дійшли,
Де ночує дід старенький, і в пекарню ту пішли.
В ній ще наймичка не спала, не хотілось бабі спать;
От і чудно їй, що в хаті почина хтось розмовлять.
Розплюща бабуся очі — перед нею — Боже мій!
Сяє в соняшньому світі подорожній той старий.
Коло нього на колінах в ряд три ангели стоять
І оден із них покірно дідусеві став казать:
»Боже наш! сієї ночі народилися на світ,
Троє хлопчиків-близняток! Дай їм долю і привіт!« —

Бог промовив: »Старший хлопець завтра свій сконає вік;
А підстарший буде кріпкий, довговічний чоловік;
Третий хлопець буде жвавий та прегарний із лиця
І наслідує багатство Марка, гордого купця,
Що бажав мене побачить, а побачив — згордував
І в убогому, старому виду Бога не пізнав.«
Тільки ці слова почути бабу щастє довело;
Далі в хаті стало тихо... Вже нікого не було.

III.

Встала наймичка з постелі. Все шептала Божу річ,
Прибирала ту соломку і не спала цілу ніч.
А як тільки розсвінуло, нічка Божая пройшла,
Зараз наймичка до Марка, до багатого пішла.
Тай давай йому казати, хто у кухні ночував,
І кому і як багацтво він купцеве призначав.
Не повірив Марко зразу, а як далі став гадать,
То запевнивсь і злякався... Жаль багацтва віддавать!
І зачав купець гадати, як біді запомогти —
Тай надумавсь: треба хлопця з світу білого звести —
От тоді нехай пильнує, щоб добро моє забрать;
Так надумавсь він і зараз хлопця виїхав шукать.
Довго їздив чи недовго скрізь по селах наш купець,
А семейку ту, що треба, він знайшов таки вкінець;
І зачав просить, щоб хлопця продала сімя йому,
І за нього став давати превеликую суму.
Не схотіли батько й мати (та чи й можнаж? — Бог храни!)
Хоч і вбогі-преубогі на селі були вони.
— »Коли хочте,« — так нарешті стали Марку говорить —
»То без грошей, без усього, а за сина заберіть;
Бо дітей у нас багато, а убогі ми кругом,
Продаватиж, крий нас Боже! Не покусуйте гріхом!«
Радий Марко, задля нього як би діло не пішло?!
Чи за гроші чи без грошей, а дитятко щоб було

Взяв хлопятко він од рідних, грошей так уже їм дав,
Гай поїхав веселенько, що наслідника злапав.

На дворі зіма лежала, сніг, морози — аж тріщить,
Маркож коней серед лісу здержать візнику велить.
Припинає візник коні, Марко хлопця розгорнув,
Розгойдав його й далеко в кучугуру зажбурнув.
— »Оттепер моє багатцтво скільки хочеш поживай« —
Приказав він тай добавив: »Швидче коней поганяй!«

Іде Марко та радіє, що наслідника нема,
Що живого вже не пустить з гаю лютая зіма.
Сам він сам своє багацтво до остану проживе!
А тим часом заверюха стогне, свище та реве;
То неначе заголосить, мов оплакує дитя,
Що його згубили люде злі, недобрі без пуття.
Сумно-сумно завиває, та купцю не до сього.
Він бо радий та веселий і не думає сього,
Приїздить до дому Марко, а навстріт йому купці:
— »А! здорові! помагай-Біг, пани-братя, молодці!« —
Тай почав багатий Марко з тим купецтвом розмовлять,
Та запрошувать і далі до господи завертать.
— »Добре,« мовило купецтво, »гостювати раді ми!« —
Тай поїхали, спочивши, продавать свої крами.
Їдуть купчики помалу; от і гай чорніти став,
Той, де Марко наш дитину в сніг глибокий поховав;
Та купці того не знають, про торговлю річ ведуть:
Споминали і минуще, де і як хто продавав. —
— »Диво! диво! — подивіться! — »хтось відразу закричав.
»Що там? — Де там?« — запитали; коли глянуть... Боже мій!
У снігу лежить дитятко, хлопчик маленький-малий;
Біля нього сніг протаяв, відтопилася земля,
І само себе хлопятко там квітками забавля.

Навкрути бо, наче літом, скрізь травиця поросла
І квітками запашними, мов весною зацвіла. —
Здивувалося купецтво, до хлопятка підійшло,
А воно собі сміється, рученята подало.
Узяли купці малого тай поїхали опять,
І вже стали всю дорогу про хлопятко розмовлять.

IV.

От і ярмарок клекоче. Загадались крамарі,
Бо спізнились, ніде стати... Стали з боку на горі.
Щоб було деньком ранійше! — починають жалкувать,
А тепер... купців аж хмари, щкода-шкода! що й казать!
Але щож робити маєм?... День постоїм, та і в путь!...
І купці товар виймають, та на вид його кладуть.
Розкладають — та невдача аж журбу на них веде;
Коли зирк — до них помалу і народ уже іде.
Далі-далі і людей тих стало прямо напливать:
Не вспівають краму мірять, гроші здачі віддавать.
Так іде година... друга, ось товару вже й нема,
Тільки грошей у кишенях превеликая сума!
— »Слава Богу! Це Спаситель щастє нам таке післав« —
Так купець один одному веселенько промовляв.
Аж оден і догадався, як до хлопчика прийшли
До того, що на дорозі у снігу вони найшли:
— Це за нього Бог поміг нам дивно так уторгувать
І за день в такому місці крам до ниточки продать.«
— »Так і є! — Ну, славаж Богу!« Тай поїхали назад,
А що хлопцеві... так Боже! кождий був мов сину рад!

V.

Дуже Марко счудувався, як на завтра́ опівдні,
Стрів купецтво коло двору без товару в порожні.
Та і як не здивуватись? фір тридцяток краму мать
І його за день єдиний весь до ниточки продать!

Усміхнулося купецтво і казати зачало,
Що їм скоро так продати всі товари помогло.
Розказали, як дитину у снігу вони знайшли,
Де спинились, як журились, як товари з рук пішли.
Аж поблід багатий Марко... Він відразу догадавсь,
Що за хлопчик на їх щастя у гаю тому спіткавсь.
Догадавсь... та мов байдуже; щоб в знаки того не дать,
Угостив купців, а потім став дитя у них прохать.
Довго-довго не згожались віддавать хлопця купці,
Та за гроші превеликі віддали таки вкінці.
Загадався Марко знова, щоб то видумать, зробить,
Щоб таки хлопя нелюбе з світу білого згубить!
Так надумавсь: У корито він малого положив,
І на море на безкрає пізно в вечері пустив. —
Бушувало синє море, гоготіло та ревло
І з дитиною корито геть по хвилях понесло.
Заспокоївсь Марко знова, бо тепер запевне знав,
Що у руки геть то добрі він наслідника віддав.
Море живого не верне, а малого й положив;
Заколише, загойдає. І на світі мов не жив.

VI.

Тиждень... місяць... рік проходить, так хлопяти й слід пропав
Радий-радий Марко ходить, бо зробилось, як бажав!
Задає собі бенкети; кипить злото та срібло,
І росте-росте ще більше несчислимеє добро.
Так щось років з вісімнадцять Марко жив, бенкетував,
Про наслідника малого вже й не думав, не гадав;
А щоб гріх свій замолити, за дитя не відвічать,
Він до церкви став ходити та убогим помагать.
Їздив скрізь на богомілля, щедро гроші подавав,
Образи, хрести, хоругви в кожду церкву купував.
От і чує від людей він про далекий монастир,
До котрого неупинно плавма пливе Божий мир.

Забажалось і купцеві в тім побуть монастирі,
І поїхав він до нього, вставши рано на зорі.
Днів з чотири був в дорозі богомільний наш купець,
Аж на пятий, куди треба, він приїхав у кінець.
Дуже Марко чудувався, розглядавши монастир,
Бо ніколи ще не бачив стілько дива багатир.
І запевне несчислиме всяке тут було добро;
Самоцвіти миготіли, сяло злото та срібло;
На дворі сади розкішні, досить всього їсти, пить,
Ще до того й синє море проти саду гомонить.
Надивившись на багацтво, Марко йде до чернеця
І розпитує поважно монастирського вітця:
»Розкажіть будь ласка, отче, вельмиб знати я хотів,
Від чого так несчислимо монастир забагатів?« —
А чернець перехрестився і відповідь так почав:
»Сам Господь монастиреві все добро оце післав.
Монастир був наш убогий; мушу правду вам сказать,
Так лучалось, що і хліба не було за що куплять.
І довгенько так велося, коли... як би вам сказать...
Раз приходжу я до моря, став водицю набирать,
Придивляюсь — синя хвиля мов колиску колиха;
От стою я, дожидаюсь, аж корито приплива,
У коритіж на соломі манюсененьке хлопя
Усміхається, а гука... счудувався дуже я
Тай біжу скорійш до дому: так і так зачав казать...
І зійшлись ми, помолились тай забрали годувать.
Доглядали те хлопятко, а воно собі росте,
А за ним життя і наше вже зробилося не те:
Стали зараз богомольці помолитись прибувать
І на церков, хто що зможе, не скупились подавать.
Рік проходить, другий, третій... плавма пливе Божий мир
І багацтво полилося в наш убогий монастир.« —
Похиливсь багатий Марко, він відразу угадав,
Що за хлопчик у кориті до їх берега пристав.

Уклонившись чернецеві Марко став його прохать,
Чи не можна те хлопятко привести та показать.
»Можна, можна! я покличу« — відповів йому чернець,
Тай пішов шукати хлопця, дожидає наш купець.
Незабаром увіходить парубіка із чернцем
І чернечу темну келю мов засяяв він лицем;
Бо лице його вродливе ніби ангельське було,
Пишне, свіже та румяне, ще й веселостю цвіло.
Позирнув купець на хлопця аж від ніг і до плечей,
Тай мовчить, уперши очі, не находячи річей.
В темній келії чернечій у нахмурій та смутній
Парубіка Марку здався більш як дійсно чарівний.
— »Як зовуть тебе?« — наш Марко перегодом запитав.
Хлопець весело озвався: »я Павло...« йому сказав.
Почув голос Марко й очі другим світом занялись:
— »Забере моє багацтво« — думки зараз пронеслись;
І вже нехотя питав він, слухав нехотя одвіт,
Через силу усміхався і показував привіт.
Тільки-ж вийшов парубіка, Марко зараз до сього
Чернеця, почав прохати та вговорювать його,
Щоб Павла за годованця той на вік йому віддав,
А вже він за те на церков силу грошей обіцяв. —
»Ні, не хочу!« — не згожався оддавать Павла чернець;
Та свого таки добився багатир Марко купець.
Превелику силу грошей чернецеві він оддав
І у той же день до себе він наслідника забрав.
Запокоївшися Марко зараз лист зачав писать
І звелів Павла до себе не гаявшись присилать.
Увійшов Павло в кімнату, Марку весело вклонивсь
І ввічливо, сумирненько край порога зупинивсь.
Марко глянув, усміхнувся, лист в ковертик заховав,
Запечатав, подивився і Павлу його оддав:
— »На... цей лист і яко мога хутко ти його неси
У мою господу, жінці в власні руки віддаси:

Та гляди мені, не гайся, поспішися з ним скорій,
Принеси його у пору, будеш ти коханець мій.
»Чуєш?« — »Чую!« Павлик Марку уклонившися сказав
І за пазуху гарненько лист закритий заховав.

VII.

День минає, ніч приходить, а Павло не спочива,
Поспіша з листом купцевим, щоб не випало гніва.
А чи знаєж бідний Павлик, що купець в листу писав? —
Ні, не зна; колиб довідавсь, можеб так не поспішав.
Там написано, щоб жінка, лист узявши від Павла,
Зараз же йому отрути в чарці меду подала.
Не вдогад про це Павлові, він скоренько поспіша,
Не віщує йому смерти, смерти наглої душа;
Знемагає тільки втома від невпинної ходні,
І гадає він про себе: — »час спочитиб і мені.«
Хоч гадає, алеж далі не спиняючись іде.
Так і знова день проходить, нічку темную веде.
Вже від сонечка проміннє ледви-ледви миготить
І вже вечір тихий, любий свіжиною пахотить;
Скрізь голівоньки по полі вся ростина підійма,
Мов на сонечко зиркає: чи на небі, чи нема?
Після куряви та спеки знов ожити все спішить.
Сів і Павлик на обніжку, щоб хвилину відпочить.
Вітерець Павлу в очиці став ласкаво повівать,
Став і щічки загорілі лоскотати, цілувать;
І у пазуху добрався, в ушко щось прошепотав,
Ніби втомленого хлопця він приспати забажав.
Та Павло наш не дається, але вітер... чарівник,
Все шепоче, все витає... Павлик слухає... поник.
Нахилилася голівка, звисли кучері густі;
Вітерець лоскоче, віє, гонить снища золоті...
Не займайтеж, най спочине, бо багато ще ходні,
Ще спішить Павлові треба не годину — цілі дні!

VIII.

От і Марко вже в дорозі, їде він з монастира,
Та веселі геть то думки в голові перебира.
Як приїду, дума Марко, жінка зараз на зустріч,
Привітається любенько і таку промовить річ:
Вже я, скаже, те зробила, що у листі ти писав...
І Маркові любо стало, аж сміятися він став.
— »Хоч багато й клопотався, а позбувсь таки вкінець« —
Шепче сам собі в берлині про наслідника купець.
Приїзжа купець до дому. Жінка, правда, ще здаля:
»Все зробила, як писав ти!« веселенько промовля.
»От і добре!« — каже Марко, коли зирк! — Павло іде
І його дочку під руку вже повінчану веде.
Стали рядом на коліна, щоб Марко благословив,
А купець — дивитись страшно — зблід увесь і жив не жив..
— »Як це? що це?« — він питає, жінка лист йому дала,
— »Як писав ти, так і сталось« — потихеньку додала.
Взяв купець свій лист, читає тай не віриться йому,
Сам писав, та тілько друге вже було в листу тому.
Бо як сів Павло спочити, і вітрець його приспав,
Зараз ангела із неба Бог до сонного післав.
Ангел взяв письмо купцеве, повертів його в руках
І в листі вже друге стало Марку гордому на страх.
Замість клятої отрути там такая річ була:
»В цей же день з дочкою, жінко, повінчать мені Павла;
Поки я назад прибуду, щоб усе як слід було.«
І звінчались і весілля пишне, гучне прогуло.
Прочитав купець, подумав, подививсь на молодих
І в ньому, здалося зразу, і досада й гнів утих;
Бо неначе на малюнку пара любая була,
І весела і щаслива і пишалась і цвіла.

IX.

Втихло в Марку, та не зовсім, хиже, люте почуття;
Знов воно збудилось в серці мов недобреє дитя,

Знов пішло вередувати та спокою не давать:
»Забере твоє багацтво!« стало Маркові шептать,
»Забере почоти, славу; згине все на вік-віків,
Не зустрінеш більш поклонів від панів та мужиків;
Всі і все тебе забуде, мов нічого й не було,
І подумай, хто сплюндрує? — зять твій, зять, Павло, Павло!«
«Ні, не буть цьому ніколи!« — шепче люто багатир
Тай клене, не знає за що, сам себе і Божий мир.
Проклинає та гадає, як би діло повести,
Щоб наслідника і зятя знова з світу ізвести!
І прийшов йому на думку той нещасний чоловік,
Що закляв його зміюка править човном цілий вік
Та возить людей за річку, де зміюка проживав
І зїдав людей там зразу, хто на той бік попадав.
От, заклятого згадавши, Марко зятя призива
І казать йому лестиво почина такі слова:
»Любий зятю, я надумавсь про багацтво про своє
І мені схотілось знати, що, чого і скільки є.
Скільки маю самоцвітів, злота всякого, срібла,
Поля, лісу і худоби і усякого добра;
Тільки от біда — нема тут чоловіка й одного,
Щоб здолав він долічитись до всього добра мого.
Тільки й знає все багацтво, несчислимість всю мою
Змій оден, що тут живе він за рікою у гаю,
І тебе, мій любий зятю, я просити загадав,
Щоб якнебудь ти у змія те, що хочу я узнав.« —
»Добре, тату!« — зять купцеві веселенько проказав
Тай пішов шукати річки, де заклятий човноправ.
Розшукав ту річку, діда, сів на човничок його,
Тай поїхав потихеньку аж до берега того.
Їде човен, а тим часом дід Павла питати став:
Як і що, куди він їде, хто за чим його післав? —
Розказав Павло старому; загадався дід на мить
І такую річ журливо став Павлові говорить:

»Жаль мені тебе, небоже, мабуть згине твій і слід,
Бо живих не випускає той зміюка-людоїд.
Як же Бог тебе заступить, то й мене не забувай,
Про мою ти гірку долю у зміюки запитай;
Він про цеє добре знає і запевне дасть одвіт,
Чи на довго я заклятий, чи діждуся вольних літ?
А моє велике лихо сам, небоже, бачиш ти,
Сорок літ уже із човна я не можу ізійти.
Бачу землю, бачу волю, сльози капають гіркі,
Бо не можна кинуть човна і весельця із руки.« —
Тай замовк дідусь старенький, щось журливо думать став.
А тим часом легкий човен вже до берега пристав.
Встав Павло, пішов до гаю, округ себе позира,
Бачить — сяє самоцвітів превеликая гора.
Підійшов Павло до неї та і віри не дойма,
В ній таке було каміння, що й ціни йому нема.
Не було ніде такого, ні в купців ані в царів,
Бо найменшенький камінчик так як зірочка горів.
Взяв Павло оден камінчик, у кишеню заховав
Та і знов таки в дорогу... змія він шукати став.
Довго йшов, коли ось бачить пишний терем визира;
Повернув Павло до нього тай спинивсь коло двора.
Сумно Павлику зробилось, бо де гляне — навкруги
З людських кісток високії змій поскладував стоги.
Стрепенувся згодом Павлик тай у терем він пішов,
Став шукать там людоїда — скрізь побув, та не знайшов.
»Певно десь блука по світу« — наш Павло розміркував
Тай зістав у тих палатах, дожидати змія став.

X.

Свище буря, гай ламає, вітя гнеться, аж тріщить,
То до дому змій крилатий наблукавшися летить.
От наблизився до двору тай гукає на ввесь гай:
»Чую, людським духом пахне, хто прибув мені у гай?«

А Павло йому в одмову: »не на гай, а по ділам,
Із тобою, людоїде, побалакать треба нам!«
»Ха-ха-ха!« Зміюка в регіт, як слова такі почув,
Коли зирк... тай зупинився: »а, це ти, Павло, прибув?« —
Каже змій: »З тобою рад я, що завгодно толкувать!
Здоров, витай!« Тай давай тут гостя винами витать.
Випивають, розмовляють, Павлик змія все питав,
А зміюка без одказу все, що треба, повідав.
І Павло наш незабаром повертався вже назад,
І того, що справив діло, надзвичайно був він рад.
Він знав і яке багацтво і про діда про того
Все довідався, як краще, що і як і до чого.
От Павло й на перевозі; дід зрадів, аж іздрігнувсь.
Бо за сорок літ це перший Павлик живим повернувсь.
»Розкажиж мені, будь ласкав,« дід Павла зачав прохать,
»Чи зосталась ще надія любу воленьку дождать?« —
— »А, зосталась! не журіться!« — Павлик дідові сказав
І про теє, що довідавсь, так розказувати став:
»Хто найперший після мене буде в гай переїздить,
Так його весла подержать ви повинні попросить;
Тільки возьме... от і воля! вашій карі буде квіт,
Він тоді не зійде з човна, поки сяє сонця світ!« —
Так Павло промовив діду, переїхав тай пішов...
І вже дома незабаром він до Марка увійшов.
Здивувавсь багатий Марко, та Павлу не до того,
Зачина йому казати, скільки має він чого.
І розказував довгенько; як же все переказав,
Так і камінь самоцвітний він купцеві показав.
Позирнув купець на камінь тай забув усю біду,
Шепче зараз: »За каміннєм сам з мішками я піду!
Розкажи мені гарненько, де там саме їх шукать?« —
»Так і так«, — Павло Маркові став подробицю казать.
Підхопився Марко з місця, годі навіть їсти й пить,
Та з мішком у гай скорійше за камінями спішить.

Добіга до перевозу, сісти в човен поспіша
І кричить на човноправа: »Гей, пекольная душа!
Поспішай на той бік швидче, скільки сили в тебе є;
Бо там діло нетерпляче дожидається моє!« —
Перевізник скільки сили легкий човен розігнав
І на той бік річки Марка у хвилину перемчав.
От біжить купець що духу, бачить — каменів гора...
Він до неї, аж трясеться та скорійше набира;
І вже стільки він нагарбав, що на силу підійняв,
І хитаючись, мов пяний, знов до човна почвалав.
Ледви-ледви той мішище він доніс на перевіз;
Перевізник ще скорійше знов назад його повіз.
Доїзжають, куди треба, Марко хекає, сидить,
А дідусь тут звичайненько і зачав його просить:
»Будьте ласкаві, панотче, поглядіть того весла,
Поки вийду я із човна, щоб вода не занесла.« —
Марко взяв весельце в руки; перевізник так зрадів,
Що скорійш-скорійш із човна і не біг, а мов летів.
І байдуже те Маркові, піт втирає рукавом
Та старого дожидає, поки прийде за веслом.
Так проходить з-пів години, не вертається старий...
»Що я буду дожидати!« — обізвався Марко мій;
Та з гніва хотів весельце геть по хвилі зажбурнуть,
Тільки ж лихо, щож то пальців не здолає розгорнуть.
Марко вийти розігнався, щоб старого погукать;
Друге лихо... ноги з човна він не здужає піднять.
Марко став кричать, гукати; ні, і це не помага,
До весла рука вкипіла, в човні тупає нога.
Довго він кричав, вертівся, тільки марно турбувавсь,
Так на віки човноправом він з каміннєм і зіставсь.
Ще й тепер на те каміння, кажуть люде, позира,
Хоч покрилася вже мохом голова його стара.

Мусій Кононенко.

9. Зарваниця.

З татарських рук приймав [смерть Київ.
Чого живцем огонь не виїв,
Ішло під меч, ішло в неволю,
Втік лиш оден чернець на [волю.
Степом, яром, здовж рік, [лісами,
Як заяць витровлений псами,
Біг, не спиняючись на хвилю,
Аж став на галицькім По- [діллю,
Аж став над Стрипою рікою.
А темна ніч над головою,
У тілі жар, на тілі рани,
Куди не звернеться, не гляне,
Самотно, пусто, мертво, [глухо.
Не бачить зір, не чує ухо.
Лиш у блакіті мліють зорі,
Лиш вітер з листєм плаче [в борі.
Заплакав же й чернець в [знесилі:
»О, Ти, що в найприкрій- [шій хвилі,
Ведеш усіх до Свого Сина,
Моя Провіднице єдина,
Вкажи мету моїм дорогам,
Моїм стражданням і трі- [вогам!«
Впав на коліна, серце томить,
А сон підходить, силу [ломить.
Заснув сердешний на мураві.
І бачить в сні, немов на яві:
Над ним Пречиста; коло [Неї,
Два ангели; в руках — лілеї.
Він руку простягає в гору,
Вона край Свого омофору
Йому дає, дає й підносить...
Аж ось і небо землю росить.
Проснувсь чернець. Глядить: [поляна
Над річкою. А річка з рана
Під ясним сонцем аж па- [литься,
Зирк на траву — щось в [ній блищиться.
Іде — криничку бачить [чисту,
А над криничкою Пречисту
З малим Дитяточком на лоні.
Пізнав Її в святій іконі.
Впав під іконою святою:
»От тут зрівнався я з [метою!« —
Сказав, — »тут я молитись [буду,
Щоб на всяк час для всего [люду
Моя мета метою стала.
А місце, де крізь сон зарвала
Край риз святих слаба [десниця,
Нехай назвеся—Зарваниця.«

Василь Щурат.

10. Співак.

»Ходіть, люде, ходіть, добрі,
Ходіть, мої діти!« —
Каже Господь милосерний —
»Поділю вас світом.
Що видите, то і ваше,
Усьо вам дарую!«
Ох лишенько: як мурашки
Усі ворохнулись!
Гуцул вхопив полонину,
Мужик хапнув поле,
Циган клевець та ковало,
Дяк сів серек школи;
Жид загарбав мішок грошей,
Німець бочку пива,
І так далі, і так далі —
Усьо розхватили...
Аж і співак шкандибає:
«А мені що, Боже?«
»Ох лишенько — а тиж де [був
Дотепер, небоже,
Що не прийшов, коли инші?«
»Я був, Боже, в раю,
Щоб на Тебе надивиться,
Послухать, як грають
Ті ангели білокрилі —
От, де я був, Боже!« —
»А щож робить, — каже [Господь, —
Я вже не поможу.
Дві річи мені остались
И ті тобі дарую:
Рай мій світлий з ангелами
І волю святую.«

Осип Федькович.

11. Видінне кесаря.

Коли Август був кесарем у Римі, а Ірод королем у Єрусалимі, зійшла одного разу велика свята ніч на землю Була це найтемнійша ніч, яку колибудь виділи люде; можна було думати, що вся земля запалася в пивницю. Неможливо було відріжнити воду від землі і не можна було не зблукатися на найпевнійшій дорозі. Инакше й на могло бути бо з неба не доходив ніякий промінь світла. Всі зорі полишилися нараз дома, а добрий місяць відвернув своє лице від землі.

Як темрява, так само глибока була тишина і мовчанка. Ріки зупинилися в своїм бігу, ніякий вітрець не ворушився, а навіть листє осики перестало тремтіти. Колиб хто пішов над море, то побачив би, що хвилі не бились

Обернувся лис до нього:
„Щож то, — каже він, — [міцного
Шнура не знайшлось у вас?
Міг вам кіт дістати, любко,
Того, що на нім так цупко
Сам у війта дриґав раз.“

„Замовчи! — ревнув Бур- [мило. —
Щоб язик тобі сціпило!
Ще не кинув жартів ти?
Глянь, жде шибениця грізно!
Кайся, щоб не було пізно,
Грішну душу очисти!“

Привели його під гильку,
Завдали на шию сильку,
На драбину лис вступив,
І звернувшися до миру
Він царю вклонився щиро
І ось так проговорив:

„Навступає вже година.
Ох, для звірів всіх єдина:
Швидко вічним сном усну.
Царю наш, тебе благаю,
Ти по давньому звичаю
Просьбу вволь мені одну.

„Тут в обличчі смерти й [гробу
Хочу виявить всю злобу,
Сповідаться всіх гріхів,
З всіх провин заслону здерти,
Щоб ніхто по моїй смерти
За моє зло не терпів.“

Так сказав, усім вклонився,
І тяженько прослезився,
Зрушив душі всіх хижак:
Цар задумавсь на хвилину,
Берло похилив в долину
І сказав: „Най буде так.“

Лис Микита бється в груди;
„Православні, чесні люде!
Страх багато я грішив!
Чи є хоч оден між вами,
В когоб ділом, чи словами
Добру память я лишив?

„Від дитинства сам собою
Я привчився до розбою,
Хоч отець картав не раз.
Бідні кури, гуси, утки!
Серце рветься мні ось тутки:
Як то шарпав, гриз я вас!

„Був я штучка невеличка,
Та „від личка до ржемичка“
Щораз далі й далі ліз.
Вже ягнята й козинята,
Що відбігли геть від тата,
Я хапав і в яму ніс.

„Біг до зла я шляхом битим!
Спобратимився з Неситим:
Він учитель мій у злім.
І коли я нині стою

Під смертельною вербою,
То його залуга в тім.

„Раз ото на переднівку
Ми таку злодійську спілку
Завязали: я дрібне,
Вовк велике має красти,
А що зиск — по рівній части;
Нині кара бє мене!

„Але як прийшло ділиться,
То ніколи, як годиться,
Половини вовк не брав:
Загарчить — не смій і пис-
[нуть!
Сам же, хоч би мусів тріс-
[нуть,
До крихітки все зіжрав.

„А як часом грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку,
То Неситий як ревне,
Вже вовчиця тут з синами!
Мясо мало не з кістками
Хавкнуть — хвиля не мине.

„Аджеж тямлю так як нині:
У одної господині
Ніччю виліз я на під;
Висів тамка у димарні
Солонини полоть гарний —
Ну, його й дістати слід.

„Кажу: вовче, ти дри стріху,
Яж цей полоть нам на втіху
Живо з вішалки здійму.“
І поліз я на бантину,
Довго мучивсь, поки скинув
Полоть просто в рот йому.

„Вовк мясиво хап — і драла!
Та мене ще хіть зібрала
На вечерю курку взять:
А у тої господині
На близесенькій бантині
Спав курей довгенький ряд

„Підіпхавшися по платві,
По бантині мов по дратві
До курей я вже підліз.
Серце бється.. тихо.. темно.
От в такі то хвилі певно
Найлюбійш жартує біс.

„Вийшлаж і мені ярмурка!
Я гадав, що з краю курка,
А то був крепкий индик.
Я на курки шийку мірив,
Индика в крило і вцілив —
А индик як здійме крик!

„Я зубами хап за тепле,
А индик крилом як стрепле!
Даром, що я старий лис —
Світ мені заморочився,
Я схитнувся, поточився,
З индиком гегеп у низ!

„Ну, тай мав я тут пригоду!
Полетів, та не до поду,

А на тік у сіни впав.
Гепнув так з цілого маху,
Думав: кожду костомаху
Мов у ступі зопихав.

„Не кінець тут моїй лазні!
В сінях був я мов у казні,
Вийти не було куди.
От запхався я в куточок
І стулився у клубочок:
„Тихо! Лихо пережди!“

„Та даремну мав надію!
Чую голос: „Гей Андрію!
А поглянь но до сіней!
На поді щось там кричало,
І у сіни щось упало!
Ну, Андрію, встань но, гей!“

„Чути! наймит щось воркоче,
Встав, щось шкряба і сту-
[коче —
Світло він світив мабуть;
Далі двері відчиняє,
Каганець в руках тримає:
„Що за дідько гримнув тут?“

„Глип! Индик по сінях ходить.
„От хто крики тут заводить!
З сідала индик упав!“
В тім в куток зирнув нечай-
[но...
„Ай! Хазяйко! Уставай но!
Гість до нас тут завитав!“

„Що за гість?“ „Та лис
[Микита!“
„Бий, Андрію!“ „Чим же
[бити?
Встаньте радше з подушок!
То обоє ми без труду
Цю поганую приблуду
Живо зловимо в мішок.“

„Поки вона там збіраєсь,
Наймит з близька призираєсь
Знай до мене з каганцем.
Яж сиджу, тремчу, все чую
Тай усе собі міркую,
Як би тут втекти живцем?

„Ось хазяйка лізе в сіни;
Того й ждав я, як відчинить
Двері в кімнату вона:
Шусть їй прудко попід ноги,
В хату вскочив тай з порога
Просто скачу до вікна.

Шибку висадив з розгону,
Стрічку не одну червону
Я на шкірі здряпонув,
Ну, та вирвавсь я на волю,
Тай садком, відтак по полю
Мов безумний в ліс махнув.

„Довго бігав без уговку,
Поки врешті в нетру к вовку
Ледве дишучи добіг.
„Ой вовцуню! Я аж гину!
Дай же мяса одробину,
Що для мене ти зберіг!“

»О, зберіг! — смієсь Не-
[ситий, —
Тим ти певно будеш ситий:
На, і знай дар щедрий мій!«
І – зміркуйте підлу штуку! –
Дав мені дубову клюку:
Полті вішають на ній.

„Оттаке сказати мушу:
Тільки гріх я брав на душу,
Що із ним до спілки крав,
А й за гріш не мав по-
[житку,
І без власного прожитку
Був би з голоду пропав.

„Але я не дбав ні троха!
Славний скарб царя Гороха
Я у своїх мав руках!
Скарб безмірно так ба-
[гатий,
Що ледви би міг забрати,
На сім возів у мішках.“

Лев про скарб такий по-
[чувши,
Насторожив пильно уши.
„Лисе, що це ти верзеш?
Про який ти скарб гадаєш?
Чи це й досі скарб той
[маєш?“
Лис сказав на те: „А вжеж!

„Царю, каже, пане милий,
Перед входом до могили
Я душі не обтяжу!
І чого ніяким світом
Не сказав би жінці й дітям,
Це тобі я розкажу.

„Знай же, царю, скарб той
[грубий
Статься мав твоєї згуби
І нещастя джерелом.
Не вкради його Микита,
Кров твоя булаб пролита,
Ставсяб страшний пере-
[лом!“

Лев неначе ужалений
Скочив, рикнув, мов ша-
[лений:
„Що, шо, що це ти сказав?
Що це за смалені дуби?
Перелом? Нещастя? Згуби?
Все розказуй, щоб я знав!“

Каже лис: „Я царську волю
Рад сповнити, тільки молю,
Вислухай мене ти сам.
Лиш тобі й твоїй княгині
Важну річ відкрию нині
І Гороха скарб віддам.“

„Гей, здійміть із нього пута,
І ведіть його ось тута!“
Крикнув гучно лев катам.
Ті нерадо розвязали
З пут Микиту й розважали,
Що то він набреше там!

А Микита волю вчувши,
Свобіднійше відітхнувши,
„Слава Богу!“ — прошеп-
[тав. —
„Ну, коли не рад здихати,
Наострись гаразд брехати!“
З тим перед царем він став.

„Ну, — царь каже, — сядь
[Микито,
Сміло все кажи й відкрито,
Але з правди не змили!
Бо як збрешеш, то їй Богу,
Не за шию, а за ногу
Будеш висіть на гили!“

Шеста пісня.

Слухайтеж, як лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустився й лесть!
Щоб лиш на гилі не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь.

„Царю і весь чесний зборе!
Превелике, люте горе
По заслузі бє мене!
За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

„Парканадцять літ вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місці, хто це зна — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра йому ні троха
Скарб той клятий не при-
[дбав.

„Батько мій був горда штука.
Фінансовая наука
Був його любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу,
Щоб лиш стать міністром
[скарбу,
Він на це острився страх.

„Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядів, прогнав Микиту,
А міністром став пан рись.
І пішов мій батько в пущу
І поніс він думу злющу —
Відомстить тобі колись.

„В пущі скарб знайшов за-
[клятий,
І почав він міркувати,
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славнуж царськую корону,
Щоб медведеві віддать.

„Спілку він зібрав велику.
З листом шле кота Мурлику
До Бурмила: так і так.
Льва ми хочем скинуть з
[трону;
А як ти його корону
Хочеш взять, пришли нам
[знак.

„Ну, на вість таку Бурмило,
Начеб що його вжалило,
Схопився і сам прибіг.
„Браття, — каже, — я все [з вами!
Або ляжем головами,
Або льва завяжем в міх!“

„Батько мій і кіт Мурлика,
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня, усі зійшлись,
І на бунт, на чорну зраду,
Братобийчу, люту зваду
Всі врочисто сприсяглись.

„Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали військ навербувать.
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну її основу,
Став я пильно міркувать.

„Я Бурмила хитру злобу
Добре знав, його особу
Непочесну і смішну
Став рівнять з тобою, пане,
І кажу: Цей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну!“

„Знав ти скарб знайти вели- [кий.
Та біда, коли владики
Ліпшого знайти не вмів!
Де Бурмило — царь народа,
Там пропала честь, свобода,
Голос правди занімів.

„І неначе голос з неба
Звав на мене: Треба, треба
Завязати зраді рот!
Хоч той зрадник — батько [твій,
При царю ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!

„Так розміркувавши гладко,
Дожидав я, аж мій батько,
Як була умова знай
Там у зрадників тих темних,
На вербунок військ наємних
Рушить у сусідній край.

„Вже давнійше, в переднівку,
Вислідив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Нуж тепер безпроволічно
Виносити денно й нічно!
Все до чиста я забрав.

„Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає:
Вже готове військо жде!
Лиш вербунок заплатити,
Ґенералів назначити,
Хоч в огонь воно піде.

„Не витав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку
Просто шасть — і обімлів!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчера!
Скарб увесь мов хто замів.

„Що він біга, шкряба, нюха —
Скарбу ні сліду, ні духа!
Тут старий ума лишивсь!
Заскомлів, немов на зуби,
Далі шнур найшовши грубий
На гиляці задавивсь.

„А Неситий і Бурмило
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались:
Страх льояльні поробились,
І служить тобі пустились —
Зрадником остав сам лис.

„Днесь вони - підпори трону!
Яж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив —
Під гилякою тут стою
І смерть бачу над собою.
Ну повісьте. Я скінчив.“

Так то лис в брехні був смі-
[лий!
Всі присутні остовпіли,
А сам лев аж загремтів.
„От воно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито!
А... той скарб... де ти подів?“

„На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінню в низ жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього реберця
Є леговище скальне.

„Там лежить той скарб не-
[ткнутий...
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі його зберіг!
Жалко тільки, що нікому
Не сказав я стежки д ньому,
Щоб по моїй смерти міг...“

Лев не дав йому скінчити.
„Хто тут сміє говорити
Ще про смерть якуюсь днесь?
Царське право є — прощати.
Зараз з нього шнур цей зня-
Ми касуєм весь процес! [ти

„Більше маєш ти заслуги
Між звірями, ніж хто другий!
А гріхи ці, що за них
Мав ти висіть, правду рікши
Всі не варта торби січки
Супроти заслуг цінних.

„Тільки слухай: в добру пору
Ти зо мною в Чорногору
Завтра рушиш скоро світ:
Лиш я сам до того льоха,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний хід.“

„Царю, — лис сказав мар-
[кітний, —
З радої душі охітний
Я з тобою йти в ту путь.
Та в предсмертнюю годину
Шлюбував: коли не згину,
За гріхи покуту збуть.

„Пішки до святого Риму,
Відтам до Єрусалиму
Шлюбувався я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб відразу весь твій стане
Найбагатшим будеш ти!“

„Щож, — лев мовив, — річ [побожна!
Шлюбував — ломать не [можна —
Тож іди й здоровий будь!“
Далі возних зве на згоду,
Щоб вони всему народу
Вибубнили царський суд:

„Всім, кому на цім залежить,
Відати про це належить:
Царь по силі своїх прав
З лиса званого Микити
Зволив всю вину здіймити
І до ласки знов прийняв.

„Хтоб смів лиса попрікнути,
Лапою його діткнути,
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому цар язик із рота
Вирізати повелить.“

Ой, як вчув медвідь, Мурлика,
Вовк той засуд — страх ве- [лика
Їх досада обняла!

Зараз почали бурчати,
Далі рушили кричати,
З ними їх рідня ціла.

Але вже було за пізно!
Лев із трону крикнув грізно:
„Хто там сміє ще бурчать?
Га, то ви, поганці кляті,
Що мене у власній хаті
Сприсяглись замордувать?

»Бач, які святі та божі,
А в душі думки ворожі,
Лис вам на заваді став?
Але годі вже мантачить!
Будете тепер ви бачить
Справедливість наших прав.

»Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутіть,
І кота звяжіть і прямо
Засадіть в тюремну яму,
Де не блима сонця світ!«

Так то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близький ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишався,
У кайдани враз попався
І пішов в тюремний льох!

Іван Франко.

39. Троянські посли у Латина.

(З перелицьованої Енеїди).

Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад,
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: люде тут бормо-
[чуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
А ми їх мови не втнемо;
Слова свої на ус кінчають,
Як ми що кажем їм, не
[знають:
Між ними ми пропадемо.

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить піярськую граматку,
Полуставців, октоїхів;
І всіх зачав сам мордувати,
По верху, по словах скла-
[дати
Латинськую т м у, м н у, з д о,
[т л о;
Троянське племя все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по латинському гуло.

Еней від них не підступався,
Тройчаткою всіх приганяв;
І хто хоч трохи лінувався,
Тому с у б і т к и і давав.
За тиждень так латину
[взнали,
Що вже з Енеєм розмов-
[ляли
І говорили все на ус:
Енея звали — Е н е у с о м,
Уже не паном — Д о м і н у-
[с о м,
Себеж то звали — Т р о-
[я н у с.

Еней, Троянців похваливши,
Що так латину поняли,
Сивушки в кубочки наливши,
І могорич всі запили.
Потім з десяток що муд-
[рійших,
В латині що найрозумній-
[ших,
З ватаги вибравши як раз,
Послав послами до Латина
Від імени свого і чина,
А з чим послав, то дав
[приказ.

Посли прийшовши до сто-
[лиці,
Послали до царя сказать,
Що до його і до цариці
Еней прислав поклон оддать.
Із хлібом, сіллю і другими
Подарками предорогими,
Щоб познакомитись з царем
Як панської добеться ласки

Еней сподарь і князь тро-
[янський,
То прийде сам в царський
[терем.

Латину тільки що сказали,
Що од Енея є посли,
Із хлібом, сіллю причвалали,
Та ще й подарки принесли,
Хотять Латину поклониться,
Знакомитись і подружиться.
Як тут Латин і закричав:
»Впусти! Я хліба не цу-
[раюсь
І з добрими людьми бра-
[таюсь;
От на ловця звір наскакав!«

Велів тут зараз прибирати
Світлиці, сіни, двір мести,
Клечання по двору сажати,
Шпалерів ріжних нанести
І вибивать царськую хату;
Либонь покликав і Амату,
Щоб і вона дала совіт:
Як лучче, краще прибирати,
Де, як коврами застеляти
І підбирать до цвіту цвіт.

Послав гінця до богомаза,
Щоб малювання накупить
І также ріжного припаса,
Щоб що було і їсти й пить.
Вродилось ренське з курди-
[моном
І пиво чорнеє з лимоном,
Сивушкиж трохи не із спуст;
Де не взялись воли, телята,
Барани, вівці, поросята:
Латин прибравсь, мов на
[запуст.

Ось привезли і малювання,
Роботи первійших майстрів:
Царя Гороха панування,
Портрети всіх багатирів;
Як Александр цареві Пору
Давав із військом добру
[хльору;
Чернець Мамая як побив;
Як Муромець Ілля гуляє,
Як бє Половців, проганяє,
Як Переяслів боронив;

Бова з Полканом як водився,
Один другого як вихрив;
Як Соловей харциз женився,
Як в Польщі Залізняк ходив,
Портрет був Француза Кар-
[туша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька-Каїн в переді.
І всяких всячин накупили,
Всі стіни ними обліпили,
Латин дививсь їх красоті!

Латин так дома спорядивши
Кругом все в хатах оглядав,
Світелки, сіни обходивши,
Собі убори добирав:
Плащем з клейонки обвер-
[нувся,

Циновим ґудзем застебнувся,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги кинди нові
І рукавиці взяв шкапові,
Надувсь мов на огні лопух.
Латин, як царь, в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись кождий з них [як йорж
Царя на дзиґлик посадили,
А самі мовчки відступили
Від покутя аж до дверей.
Царицяж сіла на ослоні
В адамашковому шушоні,
В кораблику із соболей.

Дочка Лавися чепуруха
В німецькім фуркальці була,
Вертілась як в окропі муха
В верцадло очі все пяла.
Від дзиґликаж царя Латина
Скрізь прослана була ряд- [нина
Аж геть до фіртки і воріт;
Стояло військо тут зальотне,
Волове, кінне і піхотне,
І весь був зібраний повіт.

Послів ввели к царю з пи- [хою,
Як водилося у Латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І соли кримки і бахмутки,
Лахміття ріжного три жмут- [ки,
Еней латину що прислав.
Послиж к Латину присту- [пились,
Три рази низько поклони- [лись,
А старший рацію сказав:

»Енеус ностер маґ- [нус панус
І славний Троянорум [князь
Шмигляв по морю як ци- [ганус,
Ад те, о рекс! прислав [нунк нас.
Роґамус, доміне Ла- [тине,
Нехай нащ капут не загине;
Пермітте жить в землі [своїй,
Хоч за пекунії, хоч [ґратіс,
Ми дякувати будем сатіс
Бенефіценції твоїй.

О, рекс! Будь нашим [Меценатом
І ласкам туам покажи,
Енеусу зробися братом,
О, оптіме! Не відкажи!
Енеус прінцепс єсть [моторний,
Формозус, гарний і про- [ворний,
Побачиш сам, інноміне!

Вели акціпере подарки
З ласкавим видом і без [сварки,
Що прислані через мене.
Це килим самольот чудесний,
За Хмеля виткався царя.
Літа під облаки небесні
До місяця і де зоря;
Та можна стіл ним застеляти
І перед ліжком простеляти,
І таратайку закривать.
Царівні буде він в пригоду,
І то найбільш для того году,
Як заміж прийдеться давать

Ось скатерть шльонська [нешпетна,
Її у Липську добули;
Найбільше в тім вона при- [кметна:
На стіл як тільки настели
І загадай якої страви,
То всякі вродяться потрави
Які на світі тільки єсть:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка.
Цариці мусим цю піднесть.

А це сапянці самоходи,
Що в них ходив іще Адам,
В старинній пошиті годи,
Не знаю, як дістались нам:
Либонь дістались від Пен- [досів,
Що в Трої нам утерли носів,
Про те Еней зна молодець;
Цю вещ, як рідку і старинну,
Підносимо царю Латину
З поклоном низьким на ра- [лець.«

Цариця, царь, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які дістались їм подарки;
Насилу обійшлось без [сварки.
Як ось Латин сказав послам:
»Скажіте вашому Енею:
Латин із цілою сімєю,
Крий Боже, як всі раді вам!

І вся моя маєтність рада,
Що бог вас навернув сюди;
Мні мила ваша вся громада,
Я не пущу вас нікуди.
Прошу Енею покланятись
І хліба-соли не цуратись,
Кусок останній розділю.
Дочка у мене одиначка,
Хазяйка добра, пряха, [швачка,
То може і в рідню вступлю.«

І зараз попросив до столу
Латин Енеєвих бояр;
Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кавяр;
Був борщ до шпундрів з [буряками,

А в юшці потрух з галуш-
[ками,
Потім до соку каплуни,
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з часником свинина,
Крохмаль, який їдять пани.

В обід пили заморські вина,
Не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать;
Пили сикизку, деренівку
І кримську вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віваґ з мужчирів стрі-
[ляли,
Туш грімко трубачі іграли,
А много літ дяки ревуть!

Іван Котляревський.

Б. Лірична поезія.

I. Пісні і думки.

1. Гріб у чужині.
2. Тихо, легко і спровола.
3. Завірюха.
4. Зімової ночи.
5. Моя любов до України.
6. Пісня сироти.
7. Татарський попас.
8. З Новим Роком.
9. Козак вибірається в похід.
10. Татарський напад.
11. Веснівка.
12. Дивувалась зима.
13. У Страстний четвер.
14. В світ за очі.
15. Герої.
16. Рідний край.
17. Де срібнолентий Сян пливе.
18. Буковина.
19. Волинь.
20. Наша слава.
21. Заповіт Тарасового батька.
22 Червона калино!
23. Смереко, смереко.
24. Хвальба берези.
25. Громом розбита ялице.
26. Коломийки I—V.
27. І досі сниться.
28. Сипле сніг.
29. Пташки.
30. Тямлю, як на свята Великодні.
31. Україна.
32. Труби трублять.
33. Вечірня пісня.
34. В неволі.
35. Переселенці.
36. Самотою на чужині.
37. Туга за рідною землею.
38. Ходить вітер по житі.
39. Молодій дитині.
40. Усе жило.
41. Стогне вітер.
42. Зимою.
43. День і ніч падуть сніги.
44. Над Дніпровою сагою.
45. Ой діброво, темний гаю.
46. Я плакав у сні.
47. Ой вийду я з хати.
48. Огні горять.
49. Прорвався гарний спів.
50. Добро, у кого є господа.
51. І золотої і дорогої.
52. Руйнування Січи.

40. Ой здається — не журюся.

Ой здається — не журюся, такиж я не рада,
чогось мені тяжко-важко, на серці досада.

Ой кину я ту досаду геть на бездоріжжя,
зійшла моя досадонька, як мак серед збіжжя;

А я той цвіт позриваю та сплету віночка,
кину його червоного в воду до поточка:

Пливи, пливи, мій віночку, до самого моря,
може буря тебе втопить, чи не збудусь горя.

Ой розбила вінка буря, такиж не втопила,
а від нього синя хвиля геть почервоніла.

Гірка вода в синім морі, гірко її пити;
чом я свою досадоньку не можу втопити?

Леся Українка.

41. На чужині.

Ой, чого ти, тополенько,
Не цвітеш,
Чом пожовклу головоньку
Хилиш-гнеш?
Чом з вітрами-парубками
Не шумиш?
А змучена-засмучена,
Мов з нелюбом заручена,
Все мовчиш?

Тільки часом до хмароньки
Скажеш ти?
»Ой хмаронько, ой чаронько,
Не лети.
Зірви з мене це листячко,
Це листячко — намистечко
Без краси,
У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси.«

О. Олесь.

42. Над колискою.

Люлі, синку! Сонце скрилось,
Потонуло в темний бір;
Темне небо заясніло,
Запінилось морем зір.
Спи, дитинко! люлі, люлі.

Люлі, синку! Най повіє
Над тобою легіт мрій;
Усміхнися наче сонце —
Ясна зоре, раю мій!
Спи, дитинко! люлі, люлі.

Спи, пахуча, яра квітко!
Дише легіт, дощ крапить;
Набірайся росту, сили —
Бо пізнійше так жарить...
Спи, дитинко! люлі, люлі.

Петро Карманський.

43. Самому чудно.

Самому чудно, а деж дітись,
Що діяти і почать?
Людей і долю проклинать?
Не варт, їй Богу! Якже жити
На чужині, на самоті,
І що робити в заперті?
Як би кайдани перегризти,
Так гриз помалуб. Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невольникам і сиротам
В степу безкраїм за Уралом!

Тарас Шевченко.

44. Ой гляну я.

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле,
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?

Пішов би я в Україну,
Пішов би до дому,
Там би мене привітали,
Зраділиб старому.

Там би я спочив хоч мало
Молившися Богу,
Там би я — та шкода й гадки,
Не буде нічого!

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люде добрі,
А то одурію!

Тарас Шевченко.

45. Не для людей.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я,
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю;
Зза Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радіють
Одиноку душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
А иноді нагадаю
Мою Україну
І заплачу. Боже милий,
Нехай я загину
У цій проклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітей моїх безталанних
В широкій пустині!
Нехай летять до домоньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було мені в світі!...
І в сімї веселій тихо
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: »Бодай тії
Діти не родились!«
А дівчина подумає:
»Я їх полюбила!«

Тарас Шевченко.

46. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люде, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле і гай і гори,
На синє небо виходить зоря.

Ой зоре, зоре! — і сльози кануть —
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім, чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Тарас Шевченко.

47. Як почуєш в ночі.

Як почуєш в ночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Це не є сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Це розпука моя, невтишима тоска,
Це любов моя плаче так гірко.

Іван Франко.

48. Дай мені руку.

Дай мені руку. Поза гори, ріки
Їду далеко від тебе й на віки.

А їду з болем великим, бо знаю,
Що більше видіти тебе не маю,

Що розійдемся, як гомін по лісі,
Зівянем, зжовкнем, як лист на орісі,

І розпливемся як дві хвилі в морі —
За ріки їду від тебе, за гори...

Богдан Лепкий.

49. Часом у вечірню годину.

Часом у вечірню годину,
Як сонце зайде і як роси
Упадуть на свіжі покоси,
Як склоняться квіти в долину,
Як з вітром похилиться колос —
Здається, що чую твій голос.

Здається, що чую те слово,
Як квітка пахуче, пещене:
— Вернися, мій милий, до мене,
А жити почнемо на ново! —
Як срібло, так слово то ллється:
— Вернися, вернися, вернися...

Богдан Лепкий.

50. Коли в саду.

Коли в саду листок останній зжовкне,
І цвіт останній у городі звяне,
Коли остання пісня в полі змовкне
І осінь пізня та глуха настане —
Тоді згадаєм все, що було миле
І від життя сховалось до могили.

Тоді згадаєм тії перші цвіти,
Що так несміло весну зустрічали,
А ми в городі, як невинні діти
Весело граючись квітки зривали
І в білу вазу клали їх, як в трумно...
Тоді згадаєм — і буде нам сумно.

Тоді згадаєм кожде наше слово,
Що з серця вийшло, а в болото впало;

І хоть так пахло і цвіло чудово;
І хоть любвою як росою сяло —
Ми попри нього перейшли байдужно...
Тоді згадаєм і буде нам тужно.

Богдан Лепкий.

51. Пісня.

Гей піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалі одинокі,
Тай пущу їх у гірські простори.
Кину свої жалі
На зелені галі,
Пущу бором свою тугу,
Чи не знайде другу...

Леся Українка.

52. Тямиш?...

Ти тямиш? Місяць плив [спокійно,
Жемчужний блеск голубив [очі;
Неслися з царин чародійно
Містичні шепти духів ночі.
Ти тямиш?

З далеких піль росою ринув
Тужливий напів пісні-думи;
Зітхали квіти, з гаю линув
Любенький легіт мрій, за- [думи.
Ти тямиш?

Петро Карманський.

53. Нічліг.

Звізди по небеснім граді
І по одній і в громаді
Як то любо засіяли,
Де жовнярі спочивали.

А як збліднуть тихо зорі,
Світле сонце зійде д горі,
Хто тоді нам бідним скаже,
Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці ймуть світити.

Осип Федькович.

54. Смерть у Московщині.

Стоїть явір над водою, в воду похилився,
Сидить козак у неволі, гірко зажурився.
Не хилися явороньку, ти ще зеленький,
Не журися козаченьку, ти ще молоденький!
Не рад явір хилитися, вода корінь мнє,
Не рад козак журитися, так серденько нне.
— Нехай нне, нехай нне, воно перестане,
До козака молодого журба не пристане —
»Ой рад би я не журитись, самі сльози ллються,
Бо на мене молодого кайдани куються...
Хожу-нужу, хожу-нужу, як те сонце в лузі,
Чи я встану, чи лягаю, завше серце в тузі.
Летить орел понад море, тай летючи крикнув;
Ой як тяжко в цих сторонах, що я не привикнув!
Ой є в мене на Вкраїні рідненькая мати,
Вонаж мене пожалує, як свого дитяти,
Ой є в мене на Вкраїні ріднесенький батько,
То він мене приголубить, як своє дитятко.
Ой поїхав в Московщину козак молоденький,
Горіхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав в Московщину та там і загинув,
Свою рідну Україну на віки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину.
»Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити од родоньку вісти.«
В неділеньку рано всі дзвони дзвонили.
То по тому козакові, що сидить в неволі.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть,
Молодому козакові чорні кудрі чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, тай вже обтесали,
Молодого козаченька на лавці поклали.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину,

Молодому козакові тай на домовину.
Отаману копя дано, а соцькому зброю,
Щоб позволив поховати козака з стрільбою.
Козака несуть, коня ведуть, кінь головку клонить,
А дівчина за козаком білі ручки ломить.
Та ломить вона, ломить з мизиного пальця,
Нема, нема, тай не буде козака коханця.
Хилітеся густі лози, звідки вітер віє,
Дивітеся гарні очі, звідки милий їде!
Хилилися густі лози тай вже перестали,
Дивилися гарні очі, тай плакати стали.
Умер козак, умер козак, тай тихая мова;
Лиш лишився кінь вороний, золотая зброя.

Народня пісня.

55. Як шумно хвиля грає.

Як шумно хвиля грає,
Як бистро в діл біжить!
Весельце хвилю крає,
А плесо мерехтить,
Як жемчуг.

Весельце хвилю крає,
З човна несеться спів.
По берегах лунає
Мельодія без слів —
На весь луг.

Керманичу, соболю!
Звідкіля ти і хто?
»Я, — каже — сум, син болю,
Я знав тебе давно,
Я твій друг.«

Як шумно хвиля грає,
Як бистро в діл біжить!
Усе, що є — минає,
Міниться, мерехтить,
Як жемчуг.

Лиш смуток не минає
І не кінчиться сум,
Над світом так літає,
Як над рікою шум,
Смутку дух.

Богдан Лепкий.

II. Описова лірика.

1. Українське село в осени.
2. На Святий Вечір.
3. Мати.
4. Пороги.
5. Весна.
6. Поділля.
7. Село на Україні.
8. Вечір на Україні.
9. Погідна ніч літня.
10. В жнива.
11. Ніч у степу.
12. Степ.
13. Тиша в морі.
14. Там липа стоїть вже похила.
15. На небі сонце гасне.
16. І рідний гай і рідний лан.
17. Як в тихім гаю.
18. Серна.
19. По тучі.
20. Степ.
21. Три деревини.
22. Лани веснянії.
23. Літній вечір.
24. Ніч на Адрії.
25. Рано в ранці.
26. Не ґрає безкрає.
27. Сади окув спокій задуми.

56. Цвинтарок.

Веселий, тихий цвинтарок,
уквітчаний немов гайок
в калину, терня й дикі рожі.
Ряд курганочків при дорозі
дрімає в тіни край села.
Збиточний вітер розстила
з могил тих порох, розсипає,
сліди мертвецькі затирає;
то шелестить у буряні,
то в пісковому тумані
сховаєсь, люлечку закурить,
і сипне, що аж світ захмурить.

Гуляє буйний по могилах,
пустує на легеньких крилах.
Ах ті хрести! Ах ті хрести!
Ніяк їх з думки не звести!
Лягли діди перед батьками,
і ми поляжем під хрестами,
і знов гуляти будеш ти,
буйненький вітре, по мо-
[гилах.

Наш порох будеш розсипать,
з туманом в піжмурочки грать
пустуючи на легких крилах.

Олександер Козловський.

57. Конвалія.

Очі розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...
Бо біля неї не трави шептались,
Бо понад нею не віти гойдались —
Мовчки кімната пустельна сіріла...

»Деж тії пестощі вітру летючого,
Деж тії квітоньки гаю пахучого,
Деж тії ночі сріблясто-блакітні,
Деж тії ранки рожеві, привітні,
Деж тії усміхи сонця блискучого?«

О, не одна ти не в рідній оселі... —
Квітко! прокинувсь і я у пустелі!
Марив — мене окружатимуть люде,
Глянув — чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

О. Олесь.

58. Стоять зачаровані.

Стоять зачаровані, сяйвом облиті
Сади ароматні, запашнії квіти.
Візьмуж бо я лютню — і в тихій нуді
Ударю по струнах в нічній самоті.

Сріблясті потоки із місяця ллються,
Сріблястії звуки зпід лютні несуться.
Заслухались квіти, притихнув садок,
Ба, навіть фонтан журкотливий примовк.

Нарешті у пальми листки застогнали:
»Не грай, чоловіче! усохнем з печалі!«

Журливо стріпнулася рожа-краса —
Упала на мене пахуча сльоза.

Схилились плакучії верби й маслини,
Шумлять кипариси і мірти й цитрини.
Маньолія мовить: »Ой, годі! не грай,
І нашого серця на смерть не вражай!«

А. Кримський.

59. Полудне.

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для уха
Ні духа!
Ні сліду людей не видать...
Лиш трави мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває —
У душу тепла доливає
Простір.

В тім — щить!
Якеж то тихеньке ридання
В повітрі мов тужне зітхання
Тремтить?

Чи це моє власнеє горе?
Чи серце стрепалося хоре?
Ах ні! Це здалека десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

Іван Франко.

III. Елеґії.

1. Мені однаково.
2. У моїй хатині.
3. Неділя в неволі.
4. Сон.
5. На старість у рідному селі.
6. Я згадую минулеє життя.
7. Покинутий хутір.
8. В Святий Вечір.
9. На свято.

60. Молодому другові.

Чом головку ти схилив до долу,
Спер на ручку скрань ти мармурову,
А очима в далі десь блукаєш,
Наче в далі доленьки шукаєш?
Що завис на тобі сутінь суму?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Зразу сяє, мов сонце весною,
Наливає світ увесь красою
І красує твоє серце й очі,
Наче любка у весільнім строю,
Наче зірка моргає з дна ночі,
Наче пчілка мед з квіток громадить:
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тоді вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В цвітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погоді вкаже скриту тучу,
У розкоші вкаже скриті муки,
В кождій перлі на красивиць шиї
Вкаже зсілі нещасливих сльози,
І твої всі втіхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

Ох, і зблідне щічка та румяна,
А чоло, що добра доля з рана
Цілувала, стратить блиск слоновий
І поорес зморщинами живо,
А твій зір свобіний, лазуровий
Потемніє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
Кождий крок щемить у серці, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Іван Франко.

61. Дружині.

Коли часом на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мені руку простяга жебрачу,
В німім благанні очі к мені зверне,

Тремтить в лахмітті, босе на морозі,
Слотою бите й гордуванням ситих —
Огнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нижчих і невкритих,

І думаєсь мені: Не довго може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожжа
О хліб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нині
Так любим сяйвом, щирістю ясніє,
Погаснуть очі, що сміялись к мені,
Жура звялить тебе, моя надіє!

І діти наші — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахмітті
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.

І тайком я тремтячою рукою
Останній гріш їм ткну й гадаю: Може
Хтось змилуєсь і над тобою
І сиротятам нашим допоможе.

Іван Франко.

62. Заким умре.

Заким умре ще в серці творча сила
і дар пісень заглухне в тишині
немов пахуча та фіялка мила,
що вяне у пустому буряні —

Я раз іщеб хотів простерти крила
і побуять свобідно в вишині,
і оживить ті спомини, що скрила
ворожа доля у душі на дні.

Вони живі до нині в тій могилі,
я чую їх, як рвуться, як печуть...
спинити їх, здушити я не в силі.

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
щоб пережити знов ті любі хвилі
і виплакать піснями їх ось тут?...

Іван Франко.

63. Як би ти знав.

Як би ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце?
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — як би ти знав оце?
Ти певноб поуз болю і розпуки
Заціпивши уста безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки —
Як би ти знав!

Як би ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить і поганить
І троїть на весь вік — як би ти знав оце!
Тиб злість свою неначе пса гризького
У найтемнійший кут душі загнав,
Потіх не маючи та співчуття палкого,
Тиб хоч докором не ранив нікого —
Як би ти знав!

Як би ти знав, як много горя криється
У масках радости, байдужности і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізми!
Тиб зір і слух твій наострив любовю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власную змивав би кровю
І зрозумів весь жах в людському безголовю —
Як би ти знав!

Як би ти знав! Та це знання предавне;
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І иншим би тобі вказався світ.
Тиб серцем ріс. Між бурь життя й трівоги
Булаб несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так тиб мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
»Не бійтеся! Це я!«

Іван Франко.

64. Розбита гусля.

Дубовим листям повита
Старая гусля лежала;
В ній голосниця розбита
І струна хора мовчала.

Гей! — кличе май легко-
[крилий —
Встань, гусле, пташка спі-
[ває! —
А гуслі світ вже немилий,
Холод за серце стискає.

Гей! — кличе слава бли-
[скуча —
Заграй, як перше нам гра-
[лась —
Даремно! — Струна гримуча
Либонь у неї порвалась.

»Гей!» — кличе помста,
[взиває:
»До бою, гусле, до бою!
Твій нарід в ярма впря-
[гають!« —
І гусля зойкнула з болю.

Надходить ангел любови,
Зросив її серця сльозою,
Й ожили струни — здорові,
І ллються пісні рікою.

Корнило Устіянович.

65. Спів відлетних журавлів.

Як осінні вітри дунуть
І на небо хмари сунуть,
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів —
Хто з них верне, хто загине...
Чути їх прощальний спів —
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів!

Сумно лине, сумно грає
І на крила забирає
Тепле літо, зелень яру
Під вирійний небосклін —
Спів несеться понад хмару,
В горах грає відгомін —
Забирає зелень яру
Під вирійний небосклін!

В небі хмара темна плаче,
В полі кавка чорна кряче,
В хаті тесля теше трумно —
Мому серцю чогось жаль,
Чогось сумно, дуже сумно...
Очі шлються в мрачну даль...
На що тесля теше трумно?...
Мому серцю чогось жаль!

Василь Пачовський.

66. В країні мертвій і безплодній.

В країні мертвій і без-
[плодній,
В країні зради і пітьми,
Забутий Богом і людьми
Сумує жертвенник народній.

Травою слід заріс до нього,
Віки вогонь вже не горить
І ладан в гору не курить
І перед ним нема нікого.

Деж ви в цей час страшний
[вмірання?!
Чому молитись не йдете
І жертв богам не кладете
І не шепочете благання?

Чи в вас в пітьмі посліпли
[очі,
І ви не бачите мети,
Чи сил не має в вас іти,
Чи жити з вас ніхто не хоче?

Вам чути хід кінця страшного?
Ось він іде, біжить, біжить...
В останнє — жертвенник дріжить...
Впаде! впаде! Скорійш до нього!

О. Олесь.

67. І знов мені не привезла.

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішнії мабуть діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про теє знать, за що ка-
[раюсь,
Тай знать не хочеться мені!..
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї

І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо [мною,
Поки мов хмара розійшлись
Без сліз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старости... Ні, ні!
Вони з холери повмірали,
А тоб хоч клаптик перес- [лали
Того паперу.
Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем,
Та розкажу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люде скажуть, люде зра- [дять,
А вона мене порадить,
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

Тарас Шевченко.

68. Лічу в неволі дні і ночі.

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю!
О Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забірають із собою
І добро і лихо;
Забірають, не вертають
Ніколи нічого —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бурянами за годами
Три годи сумно протекли,
Багато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро,
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером...
Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бурянами
Літа невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Тай знов мережить захожусь
Дрібненьку книжечку. Ру- [шаю.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,

І четверту начинаю
Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кровю та сльозами
Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі! Нема слов
В далекій неволі,
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого,
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити;
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?...
Не варт вона твого жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами.
Бо не має в мене роду
На всій Україні,
Та все таки не ті люде,
Що на цій чужині.
Гуляв би я понад Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну
Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може мені на чужині
Лежать лекше буде,
Як иноді в Україні
Згадувати будуть!
Донесиж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу! Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині і ці думи
Зо мною сховають
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну і падуть
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє

Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною
І може, Господи, мене
В своїй молитві помяне!

Нехай як буде, так і буде,
Чи то плисти, чи то бристи!
Хоч доведеться розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Тарас Шевченко.

69. Маєва елеґія.

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєшся сонця промінням,
Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш.
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі.
І мов шовкові нитки дощ із них теплий снуєш.
Сірую грудку з землі ти підкинеш під небо блакітне
І в жайворонкову трель грудка розсиплеться вмить.
Ти журавлиним ключем навертаєш нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастя далеке моє.
Ти лебединим крилом кришталевії хвилі скородиш —
Чую їх плеск аж у сні на лазуровій ріці.
Бачу, як чайкою ти колихаєшся над глибиною,
Як над широким Дністром гнешся лозою к воді.
Весно, ти мучиш мене! Міліонами кольорів, тонів,
Ліній і творів кричиш: воля і рух і життя!
І мов безсильне стебло в бистрину ту ти рвеш мою душу,
В серці завялім, черствім будиш нові почуття,
Будиш бажання, яким не сповнитись; освітлюєш пустку;
Ніжно гойдаєш в гильках осамотіле гніздо.
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
Ні, не мені вже зайцем в зелень пахучу нирять!
Серце тріпочеться і у груди кров бється живійше,
Та напосіли літа, давить життя тягота.
Мрії безумні немов той табун вигравають по полі,

Гриви на вітер, іржуть, дзвінко копитами бють.
Ах, та це мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти —
Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
Хвилька — і ляск батога — і жорстоке, понуре «ніколи» —
Праця! і чар весь мине! Весно, ти мучиш мене!

Іван Франко.

IV. Оди.

70. Не хиляйте в діл прапора.

Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!
І не знайте, що покора,
Страх нікчемний, думка
[хора;
Хоть слізми заходить око —
Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!

По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!
Хоть лице купаєсь в поті,
Не ставайте у роботі
Від світання до світання.
По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!

Має беріг кожде море,
А по бурі йде погода.
Хто борбу веде — поборе.
Хто терпить лиш — тому
[горе!
Шкода сліз, терпіння
[шкода!...
Має беріг кожде море,
А по бурі йде погода.

Хоть поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.
Поки серце не змарніло,
Йдім до бою бодро, сміло,
»Ще не вмерла!« — так нам,
[Боже!
Хоть поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.

Підносім лиш свого духа
І розпалюймо до грани.
Хоть звалить нас завірюха,
Нарід обновиться з духа
І обновлений повстане...
Підносім лиш свого духа
І розпалюймо до грани!

Богдан Лепкий.

71. Пісня молодости.

Молодецькі літа — то бурхливий потік,
Не страшні їм ні кручі ні гори —
Для них, повних замірів і мрій і думок,
По коліна глибокеє море!

Ось попробуй — скажи, що минеться усе,
Що їх серце погасне з літами,
Що їх мрії, як вітер, життя рознесе
І розтопче своїми ногами —

Бережись! Їхнє слово — то пуля метка,
Їхній сміх — то вогонь, не повірять!
Тай хто зможе безодню душі юнака
Прями оком і міркою змірять?

Молодецькі літа — то орел молодий,
Що досвіта із скелі злітає,
Тільки з далека вигляне промінь ясний,
Тільки барвами хмари вквітчає —

Він давно вже в дорозі на зустріч йому,
Він давно уже сонце вітає!
Та і гріх, надзвичайна ганеба тому,
Хто з душею живою дрімає.

Хай в блакіті небес дужчий ворог чека,
Хай накинеться битись — байдуже!
Його віра одна невимовно зляка,
А, бач, молодість вірою дужа!

Ол. Олесь.

72. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина,
І я прикований ланцем залізним стою
Під височенною ґранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло життя і жаль порили,
І в оці кождого горить любови жар,
І руки в кождого ланці мов гадь обвили,
І плечі кождого до долу похилились,
Бо давить всіх один якийсь страшний тягар.

І в кождого в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам з гори як грім гремить:
»Лупайте цю скалу! Нехай ні жар ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить«.

І всі ми як один підняли в гору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о камяне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий,
Так наші молоти греміли разураз;
І пядь за пядею ми землю здобули;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде
Ні памяти в людей за цей кровавий труд,
Що аж тоді підуть по цій дорозі люде,
Як ми пробєм її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібємо скалу, роздробимо ґраніт;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас і намір наш і діло те кленуть.

Ми знали це, і в нас нераз душа боліла
І серце рвалося і груди жаль стискав;
Та сльози ані жаль ні біль пекучий тіла
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Оттак ми всі йдемо в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

Іван Франко.

73. Слово рідне!

О, слово рідне! орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпамятно забутий!

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зорь блакітнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев!

О, слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! в горі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним!

О. Олесь.

74. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю!

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю,
Повірнику моїх найкращих дум!
Все чисте, ясне, що лиш в серці маю,
Надихав свіжий запах твій і шум.

На твоїх полянах в відлюднім плаю,
Я розсипав свій жаль, губив свій сум;
У твоїх запахах, неначе в раю
Окрилювався молодечий ум.

Під скрип могутніх конарів дубових
Складались першії мої пісні,
Слабії відгуки твоїх пісень чудових.

А в бурі рев, як громи навісні
Ламали твоїх велитнів корони,
У твоїх криївках шукав я охорони.

Іван Франко.

75. Ікар.

О, Ікаре нещасливий!
О, Дедалів славний сину!
Я мов бачу в цю хвилину
Вид і погляд твій звабливий.

Світлий образе блискучий,
Ти стоїш передо мною
Гордий силою міцною
І відвагою могучий!

Не спиняла тебе рада
Батька любого, старого —
В сяйві сонця золотого
Там була твоя принада.

З давніх літ вона манила
І зробилась ідеалом,
І юнацьким чистим палом
Тобі душу запалила.

Світло сонця чарівливе,
Джерело життя земного,
Світло сонця золотого
І ласкаве і пестливе!...

В нім знадна, могутня сила;
І для нього ти покинув
Землю, батька і — полинув,
Як почув у себе крила.

Не лякався ти Міноса,
Ти буяв в яснім просторі
І не знав, що в темнім морі
Знайдеш смерть коло Самоса.

Віск розтанув... І безкрилий
Впав ти, хлопче необачний!..
Та за вчинок свій розпачний
Став душі моїй ти милий.

Бо на крилах мрій щасливих
Я до сонця теж літаю,
І на землю теж спадаю
З високостей чарівливих.

Але тим я не журюся,
Бо кохаю сонце красне,
Бо кохаю світло ясне —
Ним живу, йому молюся!

І коли мене покине
При кінці живуща сила,
Вільний дух мій вийде з тіла
І до сонця знов полине.

В сяйві ясного проміння
Він потоне і посполу
З ним спадатиме до долу
На земні всі сотворіння.

Микола Вороний.

V. Гимни. — Псальми. — Молитви.

1. Псальма L.
2. Псальма LXI.
3. Псальма CXXXI.
4. Псальма CXLVI.
5. Лиш Ти один!
6. Молитва до Ісуса Христа.
7. Молитва в полі.

76. Привіт Нілю.

(В пору прибування води).

Будь поздоровлений, о Нілю, свята ріко, що обявилася на тій землі!

Приходиш у спокою, аби дати життя Єгиптові.

О боже невидимий, що розганяєш темряву, що скроплюєш луги, аби принести корм німим звірятам!

О дорого, що сходиш з небес, аби напоїти землю; о приятелю хліба, що розвеселюєш хати!...

Ти є володарем риб, а коли зійдеш на наші поля, птиця не осміліться діткнути жнив.

Ти творець збіжжя, родитель ячменю: ти даєш відпочинок рукам міліонів нещасних і на віки утревалюєш святині.

Єгипетський гимн.

77. Гимн в честь Озіріса.

I. хор. Слава тобі, що піднімаєшся на виднокрузі і перебігаєш небо!

II. хор. Гостинцем твоєї святости є щастя тих, що на їх лиця падуть твої проміння.

I. хор. Чи міг же би я іти, як ти йдеш, сонце, не спиняючись!

II. хор. Великий путниче просторів, що не маєш над собою пана і котрому сотки міліонів літ є одна мить.

I. хор. Ти заходиш, але триваєш. Множиш години, дні і ночі, а сам триваєш по власним твоїм правилам.

Єгипетський гимн.

78. Псальма LXII.

Не Богу ли повинется душа моя.

В одному Бозі моє серце
себе вкоїть, одпочине;
одна в мене защита певна,
спасення в Господі єдине.

Доки ви будете на мене
ледачі думки в серці мати,
мов тин гнилий мене хитати
і під ногами рів копати?

Згадували лукаве діло —
мене на землю повалити;
устами хвалять, прославляють,
а серцем гірко проклинають.

Душе моя! в одному Бозі
себе впокоїш, одпочинеш:
вповай на Його, Він заступить,
серед напасти не загинеш.

В Його моє спасення, слава,
на Бога певне уповання.
О люде! — Бог защита ваша,
Він чує серця воздихання...

Шкода!... Которі прості, — марність,
Которі значні — лжа до слова;
усі на Божій вагівниці
легкі, нікчемні як полова.

Ой не вповайте на неправду,
добра чужого не жадайте;
коли кому тече багацтво,
сердець своїх не прилагайте.

Рече Господь — у Його сила,
у Його нам відрада в тузі,
у Його милость, правосуддя,
усім воздасть Він по заслузі.

Пантелеймон Куліш.

79. Псальма CXLIX.

Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоєм чесним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на таких ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять імя Боже.
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царів неситих

В залізнії пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять.
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!

Тарас Шевченко.

80. Молитва в терпінні.

Хто на весні життя голубить мрії,
в рожевім сні марного щастя жде,
прокинеться колись — і не надії,
а нагу правду жизни він знайде!

Бо це життя — то труд, не нагорода:
бо нагорода є за чин, за труд;
життя — то не побіда, не свобода;
життя — борба! Борба свободить з пут.

Тож нести дай з Тобою хрест Твій, Христе,
щоб доступити неба нагород;
погоду духа дай і серце чисте,
що родяться в борбі з терпінь-скорбот.

Я на Твою у всім здаюся волю.
Без жалю буду тонути в сльозах.
З Тобою хрест Твій понесу без болю —
бо біль терплю, покинувши Твій шлях.

Василь Щурат.

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

1. Хвалько.
2. Синиця.
3. Осел і лис.
4. Приятелі.
5. Собака й кінь.
6. Сом, рак і ворона.
7. Про господаря й вужа.
8. Лисиця й вівця.
9. Сонце та хмари.
10. Дві бочки.
11. Соловей.
12. Будяк та коноплиночка
13. Ячмінь.
14. Господарь і віл.

81. Царь лев.

Одного разу зібрались усі звірі до купи і почали радитися між собою, кого наставити царем, щоб був порядок і щоб був у них правдивий суддя, котрого всі щоб боялись і слухались.

Там був: слон, лев, тиґр, верблюд, носоріг, медвідь, вовк, олень, лисиця, заяць, дикий кабан, зебра, коза, вівця, кінь, корова, собака, кішка, тхір, ховрах, щур, миша і инші звірки, які тільки були тоді на світі; либонь був і осел. Коли всі були в зборі, олень виступив на перед і почав казати:

— Не погнівайтесь на нас, ясновельможні пани, дужі і міцні звірі за те, що ми вас побезпокоїли, нікчемні супроти вас звірята. Ми задумали вибрати кого небудь із вас царем над усіми звірями, щоб було кому давати нам пораду, судити нас по правді і всьому давать порядок.

Слон обізвавсь:

— Добре ви пригадали. Давно пора установити між звірями порядок і правдиві закони. Подумайте всі гарненько і скажіть, кого ви бажаєте наставити царем. Можу і я стати царем, бо я більший від усіх і сильніщий, а не хочете, як хочете. Про мене все одно, хоч і мене виберете.

Лев, не діждавши слова громади, виступив на перед і каже:

— Ні, панове. Слонові бути царем не підходить. Він неповоротний, важкий, нездатний прудко бігати. Мені більше лицює бути царем. Мене всі будуть слухати, будуть повинуватися мені. Я прудкий, моторний, вродливий і сила у мене, спасибі, є.

Тоді звірі почали перечитися. Які слабші і беззащитні, ті кричали:

— Нехай буде слон царем, він розумніщий від усіх звірів на світі і він буде справедливіщий від усіх.

А звірі, котрі сильні і моторні, ті намагались, щоб льва вибрати царем, кричали:

— Нехай буде лев царем! Він моторніщий від слона і вродливіщий від усіх, йому тільки й лицює бути царем.

А инші намагались кинути жеребки. На кого більше випаде жеребків, той і буде царем.

Лисиці дуже не хотілося гнівити льва, бо він її прохав, щоб вона за нього старалась. А як за нього не буде руку держати, так грозив розірвати її на клочча. Вона тремтіла за свою шкуру.

Отож лисиця вибігла на перед, вилізла на пеньок, щоб усім було видно, і почала:

— Слухайте панове, що я вам скажу. Багато з вас є таких, що бажають, щоб царем був слон. Правда, слон розумний і сильний. Він крови не вживає і иншим не дозволить кровю годуватися. Тільки самі роздумайте, панове, який з нього буде царь, коли він неповоротний. Всі вороги

наші будуть шкодити, розбивати іще гірше, чим тепер і його не будуть боятися. Добре знають, що він їх не може покарати. Погониться за ними, а вони втечуть від нього. На мою думку краще вибрати царем льва. Хто нашкодить, не втече від нього; хоч кого, так догонить.

— Воно то так, — обізвався олень, — тільки так робити несправедливо. Краще нехай буде, як покаже більшість голосів. Кидаймо жеребки.

— Так буде правдивійш! — гукнули останні звірі. — Тільки якже ми зробимо?

А от як, — обізвався олень. — Хто бажає, щоб був царем лев, той нехай кидає он у те дупло по одному горіхові, а хто бажає царем слона, то нехай кидає по жолуді.

— Добре ти придумав! — гукнули всі. — Значить, так і зробим.

Назбирали цілий мішок жолудів і горіхів і змішали їх до купи.

Всі по черзі почали підходити до мішка жолудів і горіхів і кождий брав по одному зерну, кому що подобалось і кидали в дупло. Хижі звірі, які любили кров, ті брали горіхи, а які годувалися овочами і травою, ті брали жолуді.

Лисиця побачила, що на бік льва менче кидають, почала вертіти хвостом, підбігала до кождого і підморгувала, щоби брали горіхи, а коли підходили брати жеребки малі звірки, так лисиця кождому шептала на вухо:

— Бери горіх, а то льва прогнівиш. Він тебе задавить, як жабу, і я на тебе розсерджусь, не дам тобі просвітку.

Малі звірки боялись, щоб не попасти в опалу, брались за горіхи. Сама лисиця замість одного зачепила повну жменю і кинула в дупло так, що ніхто не міг помітить.

Стали провірять жеребки і оказалось однакове число горіхів і жолудів. Медвідь і каже:

— Ну, щож тепер будем робити?

Лисиця вискочила на перед і каже:

— По моїому нехай буде так: Громада намітила в царі кого небудь, пана льва або пана слона. Нехай поміряються. Хто кого перегонить, той і буде царем. От, попробуйте зараз побігти на вперегінки. Хто з вас окажеться прудкіщим, той, значить, царь!

Слон відказався:

— Прудко бігати я не можу від природи. Мені здається, що цареві прудко бігать нема чого. Потрібний порядок і розумна розправа і правдивий суд. А коли треба буде за ким погнатися, то я прикажу, кому захочу.

— Ну, то нехай буде так: хто з вас вище підскочить той і буде царем.

Слон знов теж саме сказав:

— Ні, я підстрибнути в гору не можу, бо я не легенький.

— Ну, так значить, хай буде лев царем! — гукнули всі, хто бажав льва.

А слон і каже:

— Про мене все одно, тільки так буде неправдиво Що лев може зробити, того я не можу, а що я можу, того лев не може. Коли вже так, нехай він зо мною побореться. Як лев поборе мене, тоді він буде царем.

Лисиця засумувала, а далі придумала одну хитрість і каже:

— Добре, нехай буде так, зведем вас боротися. Тільки тепер уже пізно. Ми всі поморились. Хай краще завтра ранком так, як у сніданню пору. Тільки ви, панове, рано ніхто не приходіть дивитися, як вони будуть боротися, а то ми їм будемо мішати, вони будуть стіснятися нас. Краще ми прийдемо трохи згодом і побачимо, хто кого поборов.

Всі згодилися. Настала ніч, слонові забажалось спати. Пішов він до лісу, притуливсь до одного не зовсім грубого дуба і заснув. Слони звичайно сплять стоячи, обпершись об

дерево. Як би слон ліг боком, так тодіб сам піднятися не зміг.

Лисичка здалека слідила за слоном, де він остановиться і коли побачила, що слон кріпко заснув, побігла до льва і каже:

— Ясновельможний пане, ходім мерщій до слона. Він уже заснув, так щоб не гаяти дарма часу, будемо братися за діло.

— А якжеж ми будемо робити діло? — спитав лев — Задушити слона я не зможу. Він проснеться і обороиться від мене.

— Ні, я не про те. Душити його не треба. Він має звичай, коли спить, опиратися об дерево. Так от, давай, ми перегриземо дерево. Дерево впаде і слон упаде, тоді ми скажемо, що ти слона поборов.

Добре ти придумала, тільки я сам не впораюся до ранку перегризти дерево. Зуби заболять. Ти піди, гукни іще кого небудь на підмогу.

Лисиця побігла і зібрала штук з дванадцять вовків мишей, щурів, привела до слона і почали вони гризти дуба. Гризли, гризли до самої зорі, а дуба ще чимало оставалось. Дуб уже трохи похилився, а ще не подавався. Що робити? Уже світало, слон міг проснутися, а дуб ще не падав.

Лисиця і на цей раз пригадала одну штучку. Позвала трьох медведів і каже:

— Слон, наш будучий царь, надибав ось на цьому дубі мед. Так от, коли він лагодився спати, казав мені позвати вас, щоб ви дістали йому меду. Поки він проснеться, щоб мед був на поготові, а инакше він вас покарає.

Медведі раді з того полізли на дуба всі три. А лисичка дивилась у гору і кричала їм в половину голоса:

— Ви лізьте он туди на той бік.

Показувала їм воронячі гнізда, що чорнілись у той бік, куди дуб похилився. Медведі вилізли на самий вершок

дуба. Дуб не видержав, тріснув і упав. Слон теж упав на бік, а далі аж на спину. Перевернувся і задер ноги в гору. Піднятися сам ніяк не міг. А медведі, як гепнулись із дуба — трохи живі.

Минула снідання пора, почали сходитися до них усі звірі. Лев сидів біля лежачого слона, а лисиця трохи одалі вертіла хвостом. Коли зійшлися всі звірі, лисиця заявила:

— Дивіться, панове, який сильний наш царь, слона поборов. Слон хотів удержатися за дуба, так він і дуба разом з ним звалив. На що вже дуб кріпкий, і то не видержав, зломився. Три медведі хотіли заступитися за слона, так він їх як швирнув від себе, ледве живі стали. Дивіться он вони бідняги валяються.

Всі звірі затремтіли від страху і в один голос закричали:

— Лев буде наш царь!

З того часу всі звірі стали боятися льва і почитати його за царя. Коли лев заричить у лісі, то всі звірі тремтять.

Коли лев став царем, видав маніфест, де було сказано так:

— Ми, царь дрімучих лісів, король дубров і гаїв, великий князь степів, приказуємо всім своїм підвласним жити справедливо, безвинного не драти, старших шанувати й поважати. Хто помітить за ким грішок, повинен доносити мені, я буду розглядати діло і виновних буду карати. Хто буде жити по правді і буде підглядати гріхи инших і доносити мені, тому буде нагорода.

Лев назначив собі до помочи міністрів. Вовка назначив луговим міністром, тиґра лісовим, лисицю польовим. Міністри подякували цареві і пішли кождий на свою посаду.

Останні звірі нераз говорили між собою:

— Що за причина, що вовк і лисиця достукались

такої чести? Неначе покраще них є звірі, а бач, не попали в міністри.

Олень каже:

— Та тут, панове, діло не чисте. Правдою і чесним поведенням не достукаєшся уваги царя. Я від разу помітив, що лев поборов слона не з проста, а тут була якась хитрість Звичайно лисиця на хитрощі здатна так, що вона що небудь таке пригадала, а вовки мабуть помагали їм, через те саме вони попали в ласку. Ну, тиґра діло инше. Він дужий звір, йому лицює бути великим начальником. А тут іще і те: обминуть тиґра, він міг розгніватися на льва і мішати йому в ділах, бо у нього сила не далеко утекла від львиної.

— Та я і сам так думав, — обізвався медвідь, — видно, що вони схитрували слона і моїх трьох братчиків занапастили тоді.

Дивляться, недалеко них біжить лисичка. Всі принишкли.

— Цссс! мовчіть, а то почує, біда буде, всіх нас загонять туди, де Макар телят не пасе.

Лисиця наближалась до них, всі їй низько поклонились. Вона остановилась і питає:

— А чого ви тут в купу збились? Чи не заговор який робите?

— Боже нас борони, це ми зійшлись побалакати про той радісний для нас день, коли ми царя вибрали. Ми всі радієм, що Господь нам послав такого царя, і умних правдивих міністрів.

— А! Як що так, то іще нічого. А всеж таки на другий раз не смійте збиратися всі до купи. Ніяких потайних зборищ робити не вільно.

Після того всі звірі старались жити кождий собі осібняком. Всі звірі, які живились ростинами, жили мирно, правдиво, а хижі шкодили слабшим. А як царь почне до-

питуватися: за віщо ти задрав зайця, або ще кого небудь, — то виновний відбріхувався, що він задрав його за те, що заяць глузував з царя, або підмовляв инших убити царя. Царь вірив міністрам і давав їм за це нагороду, за їх вірну службу.

Спершу хижі звірі придержувалися закона, а далі голод почав вимагати обходить закони, пригадували собі кождий жити так, як їм бажалось. А свою вину звертали на слабших, або на того, хто їм був противний.

Набридло лисові бути польовим міністром, бо там опріч мишей та инших звірків нічого не доводилось їсти. А його кортіло посмакувати курятинки або гусятинки.

Діждавшись пізньої пори, почав провірювати курники. Він що дня уминав по дві, по три курці.

Одного разу чоловік підсів лиса і застукав його в курнику. Тільки лис попявсь за курми, а чоловік схопив за хвіст і ну бухать бичем по ребрах. Так його угостив, що він ледве живий. А далі привязав до хвоста мотузок і повісив лиса на тину, боявсь, щоб він до ранку не віджив і не втік.

Чоловік пішов спати, а лис оклигав, почав придумувати, як йому викрутитися з біди. Пручавсь, пручавсь, ніяк не міг відорватися. Мотузок був дуже кріпкий. Тоді він порішив збутися свого хвоста, щоби тільки самому бути живим. Відгриз свій хвіст і утік.

Вибіг лис у поле і думає:

— Ну, що його тепер робити? Як я покажуся до своїх підвласних? Вони мене не пізнають і не будуть мене слухати. А як я до царя покажуся? Що я йому буду казати, як спитає про хвоста? Стидно бути міністром без хвоста. Ех! кращеб він мене убив до смерти! Ну, та тепер вже того не вернеш, що проминуло. Поки хвіст загоїться, піду до зайця в хату, полежу там.

Підійшов до зайчачої хатки і каже:

— Пусти мене переночувати. Я тобі колись у пригоді стану.

— Ні, не пущу, — каже заяць. — У мене тісно, малі діти.

— А я тобі кажу: відчиняй! Ти знаєш, хто я? Я міністер польовий і контрольор домашніх птах, був на селі по державним ділам.

Заяць злякався, відчинив. Лис увійшов у заячу хатку і ліг на мягке ліжко, а зайченяток скопирнув геть. Заяць промовчав, бо як же можна гнівити міністра?

Пішов зайчик добувати діткам корму, а лис тимчасом забажав попоїсти: схопив одно зайченя і зїв. Потім друге, третє...

Прибігає зайчик із кормом до своїх дітей, заглянув у середину, а там уже нема ні одного зайченятка.

Зайчик не став показуватися на очі міністра, побоявсь зайти в хату, вернувся в поле, сів і гірко заплакав. Біг мимо вовк, побачив зайця, спинивсь і питає:

— Чого ти, зайчику, плачеш?

— Та як мені не плакати? Лис забравсь у мою хату, поїв усіх моїх діток, а тепер осталась черга за мною. Боюсь показуватися до дому.

— Не журися, зайчику, я вигоню його. Ходім зараз.

Пішли вони до хати. Вовк підійшов до дверей і каже:

— Хто ти такий, виходь геть із хати!

— Я міністер польовий, хто сміє на мене кричати?

— А! так, це ти лис, — каже вовк. — Стидно, брате, кривдити слабеньких нещасних звірків. Я теж луговий міністер, прошу тебе полишити хатку бідного зайчика, а то піду до царя і розповім йому про твої злі вчинки. Царь тебе по головці не погладить.

— Не твоє діло, вовче, мішатися в мої порядки. Ти порядкуй в свойому міністерстві, а я буду в свойому.

Вовк, піймавши облизня, розгніваний пішов до царя.

Розповів цареві, як лис грабує малих звірків, як живе в заячій хаті, поїв дітей зайця і самого його за малим не зїв.

Лев поручив вовкові послати оленя з указом до лиса, щоб він зараз же явився до нього на розправу.

Пішов лис до царя. Повідомили царя, що прийшов польовий міністер. Лев казав пустити його. Тільки лис на двері, лев грізно його спитав:

— Ти що там твориш безпорядки! Як ти смів так немилосерно скривдити зайця?

Лис бачить, що лев з ним не жартує, припав на вколішки, повісив низько голову і каже:

— Ваше величество! Дозвольте промовити слово.

— Ну, кажи.

— Ваше величество, я добре знаю, що на мене по злобі наговорив вовк. А як сказати по правді, вовк кругом сам винен. Не я, а він зайчиків поїв. Я заступивсь за зайця, а він мені хвоста відгриз і мене за малим не задушив, ледве втік.

Лев послав гонця за вовком, а сам почав обдумувати діло. Хто з них правий, а хто винуватий — дуже трудно розібрати. Можна вірити, що обидва брешуть. А кого з них треба оставити живим, треба подумати. Лис хитрий, видно, що він нашкодив, — думає лев. — Але його не можна карати, бо він мене своєю хитрістю посадив на царський престол. А вовк, хоч і помагав перегризати дуба, так то не дуже велика пригода, гризти всякий дурень зуміє.

Привели вовка до царя. Лев не став і розмовляти з ним, схопив вовка в свої лапи і задушив його.

Така то була у льва його царська правда.

82. Орачі і муха.

У полі орачі на ярину орали
І муха там була.
І хоч її непрохану ганяли,

Одначе крадькома і їла і пила,
Бо звикла змалечку кохаться у чужому.
Над вечір орачі верталися до дому,
І муха там на розі у вола.
Зустрівсь комарь на лузі край села
Тай каже сміючись: »Добривечір, сестричко!
А ти вже тут чого, моя перепеличко?
Кума чи родичка кому?«
А та йому:
»Бов! бов! раденький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький!
Бо комарі не сіють і не жнуть...
Ти роздивись: у полі ми орали,
Раненько почали, весь день не віддихали,
Тепер до дому час, з вечерею нас ждуть.«

Ми й між людьми чимало знаєм
Брехливих прихвостнів таких;
Вертяться скрізь, щоб бачили і їх:
І ми, мов, тут — турбуємось і дбаєм!

Леонід Глібів.

83. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:
То що найкращеє зерно
У воду тільки плись — як раз пішло на дно,
Половаж навісна пливе собі по хвилі.

Привів мене Господь побачить і панів:
Мов простий чоловік там инший пан сидів,
Иншіж, задравши ніс, розприндившись ходили.
І здумав зараз я, як тільки поглядів,
Що бачив, як пшеницю мили.

Євген Гребінка.

84. Медвежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попелястий віл
На панській винниці пив як мошенник брагу,
Їв сіно і овес і сіль.
Суддею був медвідь, вовки були підсудки.
Давай вони його по свойому судить
Трохи не цілі сутки.
»Як можна гріх такий зробить!
Воно булоб зовсім не диво,
Колиб він їв собі мясиво,« —
Медвідь сердито став ревіть.
— »А то він сіно їв!« — вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Та судді річ його з початку перебили,
Бо він ситенький був — і так опреділили
І приказали записать:
— »Понеже віл признався попелястий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласти —
Так за такі гріхи його четвертувать
І мясо розідрать суддям на рівні части,
Лисиціж ратиці оддать«

Євген Гребінка.

85. Орел.

Широким помахом крил дужих своїх
Високо піднісся орел сизокрилий,
Все вище та вище до хмар золотих,
Тай хмари високі його не спинили.

Злетів він над хмари й гукнув відтіля:
»Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем!«
Та поклик могутній хоч чула земля —
Ніхто не озвався за кликом орлиним.

А сам він ще вище тоді полетів,
Аж поки зовсім від землі заховався;
Він дихав повітрям надхмарних країв,
На сонце дивився і в світлі купався.

І рвався ще вище, але вже не міг:
Не стало ні сили, ні крилам підпори,
І смуток великий орел переміг,
І тихо спустивсь на високії гори.

Тоді зрозумів, що син він землі,
Що буде на віки до неї прикутий;
Але його небо манило здалі,
І вічно про його не міг він забути.

І в час, як нудьга обгортала його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Літав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінням на волі напитись.

А втомлений — знову на землю сідав,
На гору високу край темної кручі,
І другим створінням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блискучі.

Володимир Самійленко.

II. Сатири.

86. Невдячний кінь.

Хто в воза коней запряга,
    То гречно їх не просить.
Та добрий пан сказав, що вже
    Того порядку досить.

І загнуздавши раз коня,
    Він став питати в його:
»Чи вас у корінь запрягти,
    Чи з боку — і з якого?

»Коштовні віжки почепить,
    Чи з простої сириці?
У голу руку взять батіг,
    Чи брати й рукавиці?«

Та мабуть кінь невдячний був,
    А то й дурненький може,
Бо на ласкаві ці слова
    Він відповів негоже:

»Язик ваш любо так бренить,
    Як добрії цимбали,
Але булоб мене спитать,
    Як ще не загнуздали.

»Я знаю — віжки всі цупкі
Чи з шовку чи з ременю;
Батіг усякий дошкуля,
Як вам попався в жменю.

»Тай ще скажу: Як чорт-вість-що
Я тут возити маю,
То кращеб я не запрягавсь
Ні в корінь ані з краю.

Володимир Самійленко.

87. Гарну радоньку давали.

Гарну радоньку давали
Всі товариші мені:
»Трошечки зажди ти, друже!«
Так казали всі вони.

Ждав від них я запомоги
І без хліба яб пропав,
Та одна людина добра
Помогла — і жить я став.

Добрий, славний чоловіче,
Дав ти їсти, дав і пить,
І ніколи не забуду
Я тебе ані на мить.

Хтів би я тебе, мій друже,
Міцно, міцно, обійнять,
Та не можу, бо не можу
Сам себе поцілувать.

Г. Гайне — переклав М. Славинський.

III. Притчі.

88. Притча про правдиву вартість.

Асока царь премудрий, милосерний
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомольців,
І пильно слухав, що вони казали.

Та це не в смак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, ґенералам
Сидіти поруч старців у лахмітті.
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша щиро-золота
Ясніла від каміння дорогого;
Другаж була звичайна, деревляна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив царь: »Мої міністри любі,
Котра з оцих скриньок вартнійша буде?«

І одноголосно сказали всі:
»А вжеж вартнійша сяя золота!
Як можна, царю, навіть прирівняти
До тої позасмоляної скриньки«!

То царь велів скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче, так що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге каміння
Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, ґенерали та вельможі.

А царь сказав до них: «Ну, щож тепер?
Чи справді скринька золота вартнійша?»
І строго глянувши на них, сказав:
«Ця скринька золота, це ви, панове!
Назверх коштовна, гарна та блискуча,
Внутріж у вас незгода, гниль і зрада.

«А ця засмолена, це ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомольці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
За те з душі своєї гнів і зависть
І пристрасть випололи наче хопту,
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум неначе сонцем прояснили.»

Так ось вам, золоті скриньки, наука,
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнотів, що є в них укриті.

Іван Франко.

89. Притча про рівновагу.

Був собі раз царь могутній,
Мав гурток дружини путній,
Іще й настрій щомінутний.

Коли доля їм щастила,
Втіхи в хату напустила,
Край усміхом навістила —

То без суму і зневіри
Всі гуляли під гук ліри
І не знали краю й міри.

А як доля іскривиться,
Косим оком подивиться,
Горе втісі спротивиться —

О, тоді по їх звичаю
Не було кінця і краю
Смуткові, плачу й одчаю.

Отже раз в такій годині
Дід, що просить милостині,
У царя був у гостині.

Раз прийшов, там танці,
[крики,
Реґіт, скоки і музики,
Мов безумних дім великий.

Всі вертяться, плещуть,
[скачуть,
Мов ворони в гурті крачуть,
Діда мов зовсім не бачуть.

Дід постояв остовпілий.
«Чи ви всі тут поцапіли?
Розходились, аж попріли!»

Дід склонивсь: «Мир цьому
[дому!
Я прийду собі потому».
І прийшов у дні шостому.

Бачить: всі немов отруті,
Мов терпілиб муки люті,
Охають у дивній скруті.

Царь сам мов прибитий хо-
[дить,
Мов на погребі заводить,
Смутки сіє, сльози родить.

Дід аж крикнув: «О, на Бога!
Що тут за печаль премнога?
Що за плач? Яка трівога?»

Царь знайхлипа: „Горе, горе!
Всіх нас лихо переборе!
Всіх залле розпуки море!»

«Що за горе?» — дід питає,
Та ніхто гаразд не знає—
Плачуть всі, то й він ридає.

Каже дід: «Вельможний
[царю,
Дам вам раду на цю чвару—
Не цурайтесь мого дару.

Ось вам перстень — не кош-
[товний,
З бронзи литий, не густов-
[ний,
Але він розради повний.

В добрій чи лихій планеті
Завше майте на прикметі
Напис на його сиґнеті».

Царь: «Якоїж хочеш плати?
Бож не слід, щоб царь ба-
[гатий
Мав від діда дар приймати».

Дід: «Візьми, ласкавий пане!
Це тобі за скарби стане.
А мені це зовсім тане».

Дід вклонивсь і вийшов
[з хати,
Царь же напис став читати
І безмірно реготати:

«Що бувало, те минеться,
Що не було, ще станеться,
А що єсть, усе минеться.»

«От то мудрість!» — закри-
[чали,
І з царем всі реготали, —
»Миж це все й без діда
[знали».

Та подумавши по хвилі
Разом очі всі спустили
І носами покрутили.

Царь же, як прийшла турбо-
Або радість і охота, [та,
Не рвавсь, мов сліпий до
[плота.

Лиш на дідів перстінь гляне
Тай згада: „Добро й погане,
Все минеться й знов настане".

І де гнів був і неввага,
Пристрасть, лютість, дика
[спрага,
Там приходить рівновага.

Іван Франко.

IV. Дидактична лірика. — Епіґрами.

90. Не високо мудруй.

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти умом
Понад світом кружить;
А скорійш завізьмись
В світі праведно жить.

Іван Франко.

91. Хто помилок лякається.

Дурний, хто помилок лякаючись
Не сміє братися до діла —
Так як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла.

Іван Франко.

92. Книги.

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко.

93. Ти на ніч не дивись.

Ти на ніч не дивись...
Якаб ніч взагалі
Не була на землі —
Прийде ранок колись!

О. Олесь.

94. Гнів це огонь.

Гнів це огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полумя лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влекшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити —

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине — згадавши, що накоїв,
За пізно плаче.

Іван Франко.

95. Сам лицемірствує з собою.

Сам лицемірствує з собою,
Хто людським горем і журбою
Турбується з самохвальбою.

Хто при пирах або в гостині
Багаті сипле милостині,
Грошаж не дасть своїй дитині.

Для людської хвали й реклями
Будує тріюмфальні брами,
А свояків пуска з торбами.

Про справи буцім дба народні,
Чужих вийма з біди безодні,
Своїж і голі і голодні.

А ти про своїх дбай найближчих,
Про тих безпомічних, найнижчих,
Про тих безрадних і найтихших.

Що допімнутися не вміють
І явно зажадать не сміють
І жаль свій лиш сльозами гріють.

Про тих подбай, щоб зла трівога
Не гнала їх від твойого порога,
То матимеш заслугу в Бога.

Іван Франко.

V. Приповідки і загадки.

Приповідки.

96.

1. На Бога складайся, розумуж тримайся.

2. До першого грому земля не розмерзається.

3. Спасівка — ластівка; а Петрівка — голодівка.

4. Літом — сякий такий бурянець, а хліба буханець тай ситий чоловік.

5. Я би дав дві зими за одно літо.

6. Жили наші діди — не знали біди; стали жить онуки — набралися муки.

7. Де байрак, там і козак.

8. У Ляхів — пани, на Москві — ребята, а у нас — брати.

9. Доти чоловік добрий, доки його десятником не поставлять.

10. Колись не пиріг, то й не пирожися.

11. Все пани та пани, а на греблю й нікого.

12. Коли єсть хліба край, то й під вербою рай.

13. Що було, то сплило.

14. Де лихо пристане, там і трава вяне.

15. У багатого повна піч, та горить, а у мене одно поліно, тай те не горить.

16. Піди до Кракова, всюди біда однакова; піди і за Карпати, то треба бідувати.

17. Не тоді лижи мені губи, як солодкі — тоді мені лижи, як гіркі.

18. Від ледачого поли вріж та втікай.

19. Коли люде до тебе добрі, а ти будь ліпший.

Загадки.

97.

1. Без рук, без ніг, на дерево дереться? [хмель.]

2. Густий ліс, чисте поле, два соболі, два скла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло? [волосся, лоб, брови, очі, ніс, рот, язик].

3. Скільки на небі зірок, стільки на землі дірок? [стерня.]

4. Без дишля, без дуги: куди захочем, туди й поїдем я і ти? [човен.]

5. Мовчить, а сто дурнів навчить? [книжка.]

6. Веселе дерево весело співає, кінь над бараном хвостом махає? [скрипка.]

Г. Драматична поезія.

98. Герострат.

Монольоґ у трьох сценах. Діється в Ефезі в 356. р. до Р. Хр.
Дієва особа — Герострат.

I.

Як тихо ніч чудове покривало
Розкинула над сонною землею!
Ніде ні туку; все кругом поснуло,
І тільки зорі високо тремтять,
Розсипавшись по дивній ризі неба,
Та дивляться з гори на землю, наче
Очей тих невсипущих міріяди.
О зорі — очі! Я при сянні вашім
Нераз блукав самотний у ночі
І в двох із смутним серцем вів розмову.
Я в вас питався, невсипущі очі,
Питався сто разів, щоб відповіли
На запитання тяжкії мої,
На котрі наше все знаття земнеє
Не мало сили відповіді дати.
І ви так само лагідним промінням
Світили, ви тремтіли в високости.
Чудовні очі, в котрих відбивалась
Відвічна, невміруща вища думка...

І думка та мені не відкривалась,
І ви дивившись таїну ховали...
О, хтож, о щож мені промовить слово?
О, земле пишная, тебе питаю!
О, небо, злотом затланий блакіте,
До тебе я звертаюся з питанням!
О, все створіння дивнеє, безкрає!
Скажіть мені, на віщо ви безсмертні,
На віщо вам кінця нема й почину —
Вам, що душі не маєте. ні думки;
А я між вас розумная істота,
Я мушу вмерти, за хвилину зникнуть;
Я, що можу вас розумом дознати,
Котрий даю вам імя і названня
І розрізняю в вас добро і зло —
Я мушу вмерти, і той самий час,
Що я ділю на роки, дні й години,
Мене в ніщо поверне... Горе, горе!...
Алеж душа моя бажає жити,
Але я хочу чути й знать до віку,
Дивитись на оцю красу створіння,
Втішатись радістю правдивих діл,
Боліти й мучитись неправду зрячи!
І все те довго, довго, віковічно.
Та ні, дарма бажання — за хвилину
Увірветься життя коротка нитка,
І за хвилину вже мене не стане:
Нема очей, що бачити хотіли,
Немає розуму, що знання прагнув,
Немає навіть самого бажання...
Кінець... Ніщо... Ніщо, тай годі. Так!...
Але як так, нащо було родитись?
На віщо це життя тоді здалося?
Коли на вічність, то не все одно

Хіба що рік, що десять, що нічого?
«О, Мойра, Мойра! люта, невблагана!
Замість безсмертя людям ти дала
Даремнеє бажання, а надію
Лишила тим, хто розумом дитина.
О відбериж від мене розум мій,
Дай вірити тому, що буть не може:
Я без цієї віри не можу
Щасливим бути в цім житті злиденнім!

II.

Нащо здалось мені моє життя?
Хіба на те, щоб дожидати смерти,
Та долю дякувать за кождий день,
Що з ряду довгого віків відвічних
Вона мені схотіла відступити?...
Але на віщо цей нікчемний жарт?
Хіба не краще так сказати долі:
»Візьми твій дар нікчемний — осьде він,
Не хочу я твоєї милостині!«
Сказати — так сказати зміг би я,
Але де сила, щоб оте справдити?
Хіба зробив би я не навпаки,
Колиб прийшов час страшного сконання,
Хібаб я не сказав: »О, підожди,
Моя ти смерте, дай іще пожити
Хоч рік один, хоч день, хоча хвилину!.«
Ні, не тому життя свого рішатись,
Хто тільки вічністю задовольниться.
О, щож робити, щоб і смерть самому
Перемогти і долю одурити?
Невже немає способу такого?
Ні... Кождий уміра і ряд віків
Його без жалю забуттям покриє...

О, що кажу я? що кажу? Хібаж
Усіх покрило забуття собою?
Хіба таких на світі не було,
Що їх імя віки переживає?
О, Ахіллесе! Гекторе! Патрокле!
О, тіні велитнів славетних наших!
О, славнії творці, поети вмерлі!
Немає вас, а слава ваших діл
Пережива людськії покоління
І ймення ваші в памяті людей
Зістануться на віки незатерті,
А будуть завш поверх усіх імен.
Так масло чистеє в воді не тоне,
Хочаб налив на нього ціле море:
Воно спливе на верх так само чисте;
Так сонця ясного не скриють хмари;
Нехай зберуться скрізь на цілім небі:
Розійдуться вони — і знов, як перше,
Воно засяє світлом промінистим.
О велетні-герої! вас згадавши,
Я душу смутную свою розважив.
Так, значить, можна смерть перехитрити,
І хоч не жити справді на землі,
Та всеж себе частину тут покинуть
І частку ту, імя, зробить безсмертним.
Нехай же приклад ваших славних діл
Навчить мене й моє імя прославить,
Щоб переживши самого себе,
Зістався я на віки в згадці люду.
О, я зроблю велике щось таке,
Що буде більше над діла героїв.
І піднесуть високо всі віки
Над всі імена імя Герострата!...

III.

Ні, не мені творить діла славетні
І не мені прославити себе...
Чи єсть нещастя більше, як бажати
Вчинити щось велике й не могти
Найменшого вчинити діла навіть?!
Недавно ще я думав, що зможу
Великим ділом здивувати землю,
І вже тепер напевно я дізнавсь,
Що не зможу я вдіяти нічого,
Що вдався я невдатний ні до чого.
Був час — я думав, що військова слава
У бої з ворогом мене покриє.
І щож? — У першій бійці з ворогами
Я втік, перелякався смерти: так
Нікчемний раб-від батога втікає.
Я побоявся, що сконаю нагло,
Не вдіявши великого заміру,
І невимовний жах поніс мене
Від бою страшного геть-геть далеко,
І вже не скоро я опамятався.
Я кляв себе, я з себе глузував,
Я сам себе соромився, та діла
Не можна вже було вернути. Потім
Я думав ще поезії віддатись;
Але з моєї першої поеми
Усі сміялись тільки: скоро й сам
Побачив я, що я й на те не вдатний.
За инше все я навіть і не брався:
Я знав кінець іще й не починавши...
І от тепер до першого страху
Перед нікчемністю й небуттям вічним
Ще долучилася жадоба помсти.
Кому — не знаю: не богам Олімпа,

Бо їм не вірю я; не иншим людям,
Бо знаю я, що неповинні люде; —
Але жадоба невгамонна помсти
За власную нікчемність, як огонь
Пече мене і не дає спокою.
А першеє жадання діл великих
Не згасло теж і груди розпаляє...
О, щож зроблю я? що зроблю тепер
Я, що нічого не можу зробити?
Чи я стерплю, щоб вічність тим досталась,
Хто навіть і не думає про неї,
Хто може й це життя вважає довгим?
Ха, ха!... тим навіть, хто не жив ніколи,
Дістанеться хвала людська на віки.
Безсмертні, бач! Кроніон! Гера! Феб!
І Артеміда! — всі вони безсмертні,
Хоч не були зовсім, а Герострат,
Котрий не важить їх усіх ні за що,
Той — ефемерная істота. Навіть
Цей храм, цей свідок заблуду людського,
Бездушняя будова, що звели
Такіж, як я, створіння ефемерні,
І той переживе віків багато,
Стоятиме й тоді, коли мої
Кістки потліють і імя погине.
О, страшно як! мішається мій розум...
Невжеж нічого я?
Знайшов! Знайшов!
Не ділом хвальним я себе прославлю:
Нехай страшне, нечуване злочинство
Імя моє вікам перенесе;
Нехай усяк здрігнувшися від жаху
Страшне імя промовить: Герострат!
Нехай діди, росказуючи внукам

Про вчинок мій, їм скажуть: це зробив
Безумець Герострат...
Але до діла!
Цей храм, що будувався стільки років,
На котрий стільки сил зложили люде,
І часу стратили і скарбів всяких,
Котрий стоїть окрасою землі
І славою безсмертною богині,
Цей пишний храм, цю святощ для народів
Зруйную зараз я в одну годину.
Всі сплять кругом. Ніхто не перешкодить.
Я зараз же...

(Біжить до храму і підпалює його).

Огонь, ось хто поможе
Мені моє вчинити діло. Нуж
Пали мерщій цю гордую будівлю;
Нехай вона скалками розлетиться
Й розсиплеться. Руїною страшною
Своє імя спасу я від руїни.

(Підпалює храм).

Готове вже. Тепер ніхто не зможе
Мого страшного діла зупинити.
Горить! горить! О, як загоготіло!
Ха! ха! ха! ха! Безсмертна Артемідо!
Рятуй свій храм. Чогож ти не рятуєш?
Адже безсмертна ти, адже могуча,
А Герострат — нікчемнеє створіння.
Ха! ха!.. Як легко я твою величність
Нікчемністю своєю переміг!
Ага! Шкварчить! ха! ха! ха! ха! Нехай!
Нехай ще краще розгориться. Потім
Коли тут камня цілого не стане,
Піду я й обявлю своє імя.
Ха! ха! ха! ха! Чому ранійш не знав я,

Що легко так безсмертним можна стати?
Тепер безсилий час мого імя
Не зможе стерти з памяти людської,
І скрізь, де знатимуть діти героїв,
Згадають теж безумця Герострата.

(У храмі починається галас і біганина. Гасять огонь).

Що гасите? ні, пізно, пізно вже:
Не загасити вам моєї слави!
Вона безсмертна! чуєте? — безсмертна!

Володимир Самійленко.

99. Предслава і Святослав.

(З драми: „Сон князя Святослава". Річ діється в початку XII віку в Київі).

ПЕРША ДІЯ

Спальня князя Святослава. В глибині сцени на право ліжко за котарою, на ліво на стіні ікона Божої Матери в золоті, а перед нею горить лямпа. На переді з правого боку столик, з ліва піч з коминком. По стінах висять мечі, панцирі, шоломи і зброя. На столі велика книга. Вхід з переду з лівого боку. Вечоріє.

Перша ява.

Гарниш. (у дверех шемечеться, не пускаючи когось до середини).
Не можна тут! Чого вам? Гей, ви, служба!
Це що тут за порядок?

Предслава. (за дверми) Ні, я мушу! (Вривається до спальні з трьома малими дітьми. Всі вони одягнені в жебрацьку одежу). Я мушу до князя.

Гарниш. Нема князя.

Предслава. То я зажду.

Гарниш. Не тут вам місце ждати.
Тут княжа спальня.

Предслава. Я хіба не знаю?

Не бійся, ще ти в горах стадо пас,
Як я тут знала кождий кут! (Плаче) О Боже!
Що сталося зо мною! До чого
Дійшла я нині (Тулить дітей до себе). Діти, милі, діти!
Ось тут колись бувала мати ваша.
Їй кланялись, давали честь бояре,
Сам князь із нею любо розмовляв —
А нині що ми всі? Ми жебраки,
Нещасні, без кута, без кусня хліба!

Гарниш. Не розумію, жінко, що ти мовиш!
Твоя одежа вказує жебрачку,
Словаж твої — — Та хто ти? І чого
Сюди вдираєшся?

Предслава. Де князь?

Гарниш. На ловах.
Та швидко верне, ось що лиш не видно.

Предслава. Я мушу бачити його.

Гарниш. Про мене.
Тільки не тут.

Предслава. Ні, тут! Я маю діло
Таке до нього — —

Гарниш. Це мені байдуже.
Я твому ділу не суддя. Та тут
У княжу спальню під грізьбою смерти
Не смію я нікого допускати.

Предслава. Ти й не пускав мене — і будь спокійний.

Гарниш. Вступися жінко! Адже можеш хвилю
Заждати в сінях.

Предслава. Ні вже! Пятий день
Чекаю і все ніяк не можу
Князя побачить.

Гарниш. Алеж я не можу
Тебе лишити тут! Таж князь, як скоро
Тебе побачить, не захоче й слухать

Твоєї мови, а велить від разу
Тебе й мене закинути в тюрму.
Вступися, не доводь мене до лиха!

Предслава. Дарма! Ось тут при огнищі святому
Сідаю. Діти, при мені сідайте! (Сідають).
Тепер не смієш силою мене
Відсіля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде. А що потому буде,
Про це мені байдуже!

Гарниш (заламує руки). Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить! (В розпуці бігає по покою, ламаючи руки).

Друга ява.

Ті самі, князь і два слуги.

Князь (у дверях, обернений до слуг). А догляньте коней!
Не зараз до води! Нехай відсапнуть.
А витріть добре. Соколи є всі?

Слуга. Усі. Я взяв їх під свою опіку.

Князь. Глядиж. (До другого). А ти поглянь там за хортами!
У Босого скалічена нога.
Покличте Власа, щоб оглянув рану!

Слуга. Я вже казав покликати його.
Чи ще що нам прикажете?

Князь. Досить
На нині. Ви втомились. Відпочиньте!
А завтра суд у нас! Пришліть мені
Варнаву. Чи полагоджено все,
Що треба?

Гарниш. Я доглянув, пане! Все
Готове: і шатро й лавки й столи. (Слуги відходять).

Князь. А, ти тут! (Оглянувся і побачив Предславу). А це що?

Гарниш. Карай мене

Чи милуй, княже! Це моя вина!
Не міг опертись їй. Така могуча
Що виперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і війшла сюди.

Князь. Це хто такий?

Гарниш. Не знаю, пане! Жінка
З дітьми. Жебрачка з виду, та говорить
Чудне таке — —

Князь. Гей, жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!

Предслава (сидить). Не встану відси я!
Ось тут при огнищі святому буду
Сидіти під опікою його,
Аж доки слова не даси мені,
Що вислухаєш річ мою.

Князь. Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тільки очі чорні
Мов вуглі два там жевріють. (До Гарниша) Світи!

Гарниш (креше огню). Уперта дуже! А про себе й слова
Сказать не хоче. (Світить).

Князь (зо свічкою наближається до неї). І лице якесь
Немов знайоме. Встань!

Предслава. Не встану, княже,
Аж поки слова не даси — —

Князь. Це що знов?
Ти думаєш, що перепреш мене?

Предслава. Грізьби твоєї не боюсь я, княже.
Нехай бояться ті, що мають ще
Що тратити. Я все, що тільки мала,
Все стратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.

Князь. Мене? А хтож ти?

Предслава. Слово
Вперед дай, слово, про котре благаю!
Князь. Здуріла жінка! Ну, нехай і так!
Даю те слово.
Предслава. Що спокійно все
Ти вислухаєш, що скажу тобі.
Князь. Все вислухаю.
Предслава. Сам на сам зо мною.
Князь (підозріло глядить на неї).
Предслава. Що, славний князь, великий наш герой
Побоюється баби?
Князь. Чорт, не баба!
Та ну, нехай і так! А то її
Позбутись годі! Ну, вставай, балакай!
Предслава (встає). А цьому повели — (показує на Гарниша).
Князь (сплеснув у долоні). Ах, це Предслава!
Овлурова — —
Предслава. Так, княже, я Предслава!
Нещасного Овлура бідна жінка.
Спасибі, що пізнав мене нарешті,
А то сама я швидко вже не зможу
Себе пізнати.
Князь. Що з тобою дієсь?
Предслава. Щож? Пропадаю! З цими хробаками
Скитаюся поміж людьми, бідую,
Слізьми вітаю ранок і слізьми
Постелю мочу вечером.
Князь. Де муж?
Предслава. Хібаж я знаю? Якби не те важне
І пильне діло, що мене до тебе
Сюди пригнало, яб тебе спитала:
Де муж мій? (Плаче).
Князь. Жінко, я його не маю.
Предслава. Ти засудив його, обдер із чести,

З маєтку, з всіх заслуг, з усяких прав.
Ти пхнув його могучою рукою
Із сонішніх вершин життя людського
В безодню темну, там, де вічний страх,
Де мука, ганьба. Він ізгоєм стався,
Безправним між людьми, мов вовк у лісі,
Без імени, без роду, без маєтку.
Все, все відняв ти в нього! Мов кропиву
З города, вирвав зміж людей його,
А ще мене питаєш: Де твій муж?

Князь. Ну, бачу, горе не зламало ще
Твоєї вдачі гордої, Предславо!
Язик твій гострий, як і був.

Предслава. Бо горе
І кривда люта все гострять його.

Князь. Про кривду, жінко, говорить не смій!
Твій муж убив Добриню воєводу
І заслужив на смерть. Не мій був суд,
А всіх бояр, що засудив його.

Предслава. О, так! О, так! Князі святі, безгрішні!
Вони ніколи не скривдять нікого,
Бо, як захочуть щось таке зробити,
То все знайдуть услужних, що за них
Візьмуть на душу гріх.

Князь. Безумна жінко!
Невже ти думаєш, що блюзнячи
Оттак мій суд і праведні закони
Осягнеш те, за чим сюди прийшла?

Предслава (хватається за голову). Ох, накипіло в серці моїм горе
Немов отрута й тиснесь на язик!
Та ні! Мовчу вже! Яж не задля себе
Прийшла сюди. Пять день уже чекаю
Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! Пять день страшенної тортури,

Непевности!... А тут ніхто не хоче
Мене до тебе завести! А діло
Велике, важне!

Князь. Що за діло, мов!

Предслава. Кажи оцьому геть іти! (Показує Гарниша).

Князь. Не бійся,
Він вірний в мене.

Предслава. О, у тебе всі.
Всі вірні! Але я не вірю їм.
Як би про мене йшло, меніб байдуже,
А цеж про тебе, княже, діло йде.

Князь. Про мене? Ну, коли про мене, жінко,
То я зажду до завтра. Що мене
Самого доторкаєсь, це для мене
Не так то важне.

Предслава. Княже! Богом милим
Молю тебе! Не відправляй мене!

Князь. Уперта ти, то й я упертий буду.
Веди її до гридниці, Гарнишу,
Кажи погодувать її й дітей
І місце дай, щоб мали де проспатись.
А завтра рано, поки суд зачнесь —

Предслава (падає перед ним на коліна). О, княже! Батьку!
[Вислухай мене,
Це діло — не тебе лишень самого,
А всього краю доторкаєсь!

Князь. Так?
Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?
Як є, поклич його. Коли таке
Це діло, то при нім скажи!

Предслава. Ні, ні!
Ні за що в світі! При слузі отім
Скорійше, ніж при нім.

Князь. Ти, жінко, пяна!

Або з ума зійшла. Іди, проспись!
Я втомлений і також спати хочу.
Веди її, Гарнишу!

Предслава (на колінях). Княже, слухай!

Князь (відвертається). Ні слова більше!

Предслава (повзе за ним). Тут страшенна — —

Князь. Годі!
Не хочу слухать! Щож ти став, Гарнишу?
Веди її!

Гарниш. Ходіть, ходіть! Чиж завтра
Не буде час сказати все, що треба?

Предслава (встає, ламаючи руки). Пропало все! Я чую, серцем [чую:
Пропало все! Добраніч, княже! Завтра —
Щож, може й завтра ще прийдесь сказати
Те, що сьогодні слід було. А може —

Князь. Добраніч.

(Предслава з дітьми і Гарниш відходять).

Третя ява.

Князь сам.

Князь. Тьфу! Ото завзята жінка!
Мов дикий звір із ланцюга зірвавшись
Так і вона тут шарпаєсь і рвесь.
І що за діло це таке у неї?
Мене дотичить! Що там може бути
Між нею й мною? Ну, я не цікавий.
До завтра недалеко, будем знати!

(Ходить по кімнаті, потім зупиняється коло стола і глядить у кут, де передтим сиділа Предслава).

Яка страшна вона оттут сиділа!
Лиця не видно... Сірі лахи, чорний
На голові платок, лиш чорні очі
Мов вуглі два там жевріють в затінку.

І голос... голос той шпигнув мене
Відразу в серце, щось таке у ньому
Збудив... О Боже! Ізза неї в тямці
Зринає образ дорогий, коханий
Моєї жінки. Адже це вона
Предславу цю любила як дитину,
Ховала і пестила і навчала
І за Овлура заміж віддала!
Яж сам її малою ще нераз
І на руках гойдав і спати клав,
Як власною дитиною втішався,
Бо власних Бог не дав мені дітей!
А нині вона? Жебрачка! Жінка
Ізгоя! (Хватається руками за голову). Скільки це одніське
Нещастя, горя, муки в собі має! [слово
А я й не думав досі так про це!
Забув про неї, засудивши мужа!

(Попадає в задуму).

*

(Предслава, жінка ізгоя Овлура, давнього боярина, дізналася, що боярин Гостомисл хоче зрадити князя і прийшла повідомити про це князя. Святослав дізнається иншим способом про зраду Гостомисла і пізнає при цій нагоді праведне серце прогнаного Овлура. Цей Овлур напав був давнійше на сліди зради Добрині і Гостомисла і убив Добриню, але потім, не знаючи, чи не помилявся, не хотів кидати на вбитого підозріння зради. Тому то рада присудила його на прогнання. Тепер князь Святослав пізнає всю правду, бачить, що »ізгой« Овлур рятує його перед новою зрадою Гостомисла, замикає цього зрадника до вязниці, а Овлурові дає Гостомислові маєтки і привертає його до всіх боярських почестей).

Іван Франко.

100. З комедії п. з. „Ревізор з Петербурґу“.

Річ діється в повітовім місті на Московщині в першій половині XIX в. Випадкового подорожного Хлестакова приймають в місті за визначного сподіваного високого ревізора зі столиці.

ДРУГА ДІЯ.

Маленька кімната в гостинниці; ліжко, стіл, сакви, порожня пляшка, чоботи, щітка для одежі і т. и.

Перший вихід.

Йосип, служник Хлестакова.

Иосип (лежить на пановій постелі). А! хай йому чортяка, як хочеться їсти! У животі так гурчить, немов би цілий полк заграв у труби... Таки не доберемось до дому тай годі! Щож робить! Другий місяць минає, як покинули Петербурґ! Проциндрив у дорозі гроші, а тепер і сидить підобгавши хвоста і не турбується. А булоб вистарчило на дорогу, ще й як! Ні, кудиж пак! Йому заманулось показать себе в кождому місті! (Передражнює пана). «Гей Йосипе, біжи, напитай де кватирю, та неабияку! І обід замов як найсмачнійший... Я не можу їсти недоброї страви. Мені треба доброго обіду». Ще хочби щось путнє, а то мізерний реґістратишка! З подорожніми знайомиться, а тоді в карти! От тобі й догрався! Ех, осточортіло вже мені таке життя. Вже в селі краще: хоч нема панства, так за теж і турбот менше!... Але всеж таки, як піде на правду, то життя в Петербурзі найкраще. Аби тільки гроші були, а життя делікатне і політичне: театри, собаки тобі танцюють, і все, чого душа забажа. Розмовляють усі так делікатно, як тільки дворяне уміють. Підеш бувало на Щукін — купці кличуть тебе: «Пане!» На перевозі на човні сідаєш собі поруч з чиновником... Не почуєш ніколи нечемного слова: кождий

на тебе каже: ви... Очортіло ходить — береш візника, їдеш мов пан, а не хочеш заплатить — гаразд: у кождому дворі є другі ворота — чкурнеш за браму, а там і нечистий тебе не знайде. Одно тільки погано: раз наїсися добре, а в друге — трохи з голоду не луснеш так, як оце й тепер наприклад. А все він винен. Що з ним вдієш? Пришле батько гроші, так він не те, щоб зберегти; куди там! Пішов гулять: їздить повозками, що дня біжи купуй йому білет до театру; минув тиждень, а там дивись — посилає продавать новий фрак. Инколи прогайнує все до останньої сорочки. Далебі, правду кажу! А яке сукно дороге, анґлійське... Сотні півтори самий фрак коштує, а продасть тобі на базарі за двадцять... А про штани нема що й говорить — за дурно йдуть. А через що? Через те, що він діла не робить. Замість щоб іти на службу, вештається по проспекті, в карти грає... Ой, колиб довідався про це старий пан! Не подививсяб на те, голубе, що ти чиновник, а закотив би сорочку та всипав би тобі таких гарячих, що днів чотирі чухавсяб. Коли служить — так служи! От і тепер сказав реставратор, що не дасть нам їсти, поки не заплатимо за давнє. Ну, а як не заплатимо? (Зітхає). Ох, Господи Боже мій! Колиб хоч якогонебудь борщу! Здається цілий би світ проковтнув!... Щось стукає... мабуть він. (Зіскакує хутко з ліжка).

Другий вихід.

Йосип і Хлестаков.

Хлестаков. На, візьми. (Дає йому капелюх і паличку). А ти знов качався на постелі?

Иосип. Та чого я мав качатись. Не бачив я постелі, чи що?

Хлестаков. Брешеш, качався: дивись, як усе покуйовджено?

Йосип. Та нащо воно мені? Хіба я не знаю, що таке постіль? Я маю ноги, я й постою. Нащо мені ваша постэя?л

Хлестаков (ходить по кімнаті). А подивися лишень, чи нема там тютюну?

Йосип. Та звідкіля йому взятись? Аджеж ви ще чотирі дні тому останній викурили.

Хлестаков (ходить і на всякий спосіб копилить губи. Нарешті говорить голосно і рішучо). Слухай... Гей, Йосипе!

Йосип. А що там?

Хлестаков (голосно, але вже не так рішучо). Біжи туди.

Йосип. Куди?

Хлестаков. (зовсім нерішучо і не голосно, майже притихаючи). На долину, до буфету... Скажи там, щоб дали мені обідать...

Йосип. Та ні, я і йти не хочу.

Хлестаков. Як ти смієш, дурню?

Йосип. Та так. Чи піду чи не піду, нічого з того не буде... Хазяїн сказав, що не дасть більше обідать...

Хлестаков. Як він сміє не дать? От раз дурниця!

Йосип. »Ще«, каже: »і до городничого піду; третій тиждень не платите грошей. Ви обидва з твоїм паном«, каже: »шахраї, а пан твій дурисвіт. Ми«, каже: »таких пройдисвітів та поганців бачили!«

Хлестаков. А тобі, дурню, зараз треба усе те мені переказувать!

Иосип. Каже: »Так може всяке приїхать, осістись, набрать набір*) так, що потім і вигнать трудно«. Я, каже: »не жартуватиму, а прямо жалобу та в тюрму.«

Хлестаков. Ну, ну, дурню, годі! Біжи, біжи та скажи йому... Якаж дурна худоба.

Йосип. Та вже краще я покличу сюди самого хазяїна.

Хлестаков. Нащо хазяїна!? Іди сам скажи.

Йосип. Та, їй Богу, паничу...

Хлестаков. Про мене, чорт з тобою! Клич хазяїна. (Йосип виходить).

---

*) на борг, без грошей; на позичку.

Третій вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Страх, як хочеться їсти. Пройшовся трохи, думав, чи не перехочеться; ні, хай йому біс, не перехотілось. Ох, колиб я не проциндрив грошей у Пензі, булоб з чим доїхати до дому... Отой капітан від піхоти здорово обчистив мене. Посидів усього чверть години і все забрав. А все таки дуже кортілоб ще хоч раз з ним зійтися. Тільки не довелось. Ну, який же поганий городок У крамницях нічого не дають набір. Це просто таки погань... (Починає свистати ні це ні те).

Четвертий вихід.

Хлестаков, Йосип і слуга.

Слуга. Хазяїн велів спитать, чого вам треба?

Хлестаков. Здоров був, приятелю! Ну, що, як здоровля?

Слуга. Дякую, хвалить Бога.

Хлестаков. Ну, що, як у вас у гостинниці, чи все гаразд?

Слуга. Та, хвалити Бога, усе гаразд.

Хлестаков. Багато подорожніх?

Слуга. Та таки досить.

Хлестаков. Слухай, голубе! мені й досі не приносять обідать, так прошу тебе, будь ласка, скажи там! нехай швидче несуть. Бачиш, мені зараз після обіду треба буде дещо зробить.

Слуга. Та хазяїн сказав, що більше не дасть. Навіть хотів іти сьогодні жаліться до городничого.

Хлестаков. Ет, що там жаліться! Ти, голубе, сам поміркуй, що це таке? Меніж треба їсти! Бо инакше я можу зовсім охлянути. Мені дуже хочеться їсти... і я це кажу не в жарти.

Слуга. Егеж. Та він казав: »я не дам йому обідать, доки не заплатить мені за давнє«. Так він і сказав.

Хлестаков. А ти піди та розтовмач йому, умов його.

Слуга. Щож йому сказать?

Хлестаков. Ти йому розтовмач, як слід, що мені справді треба їсти... Гроші само по собі... Він гадає, що як йому, мугиряці, нічого не станеться, як не попоїсть який день, так і иншим теж. Ото раз вигадка!

Слуга. Добре, я йому скажу. (Слуга і Йосип виходять).

Пятий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Одначе це погано буде, як він зовсім нічого не дасть їсти. А страшенно хочеться, ще ніколи так не хотілось... А можеб із одежі що небудь пустити на торг?... От хочби штани або що продать. Е, ні, краще поголодувати та приїхать до дому у петербурському одязі. Шкода, що Йохим не позичив карети. А гарно це булоб, їй Богу, гарно: приїхать до дому в кареті, підїхать таким чортом до якого небудь сусіда поміщика перед ґанок, з ліхтарями, а Йосипа посадовить позаду у ліберії... Уявляю собі, якби всі заметушились! »Хто це, що це?« А лакей входить (витягається й удає лакея). »Іван Олександрович Хлестаков з Петербурґу; зволите принять?« Вони тюхтії і не знають, що то значить: »Зволите принять«. До них як приїде який гусак-поміщик, то так як медвідь і преться просто в вітальню. Підійдеш до гарненької донечки: »Панно, як я...« (Потирає руки і притупцює ногою). Тьфу! (Плює). Аж нудно, так їсти хочеться.

Шестий вихід.

Хлестаков, Йосип, опісля слуга

Хлестаков. А що?

Иосип. Несуть обідать.

Хлестаков. (ляскає в долоні і трошки підскакує на стільці). Несуть! Несуть! Несуть!

Слуга (із тарілкою і серветкою). Хазяїн дає оце в останнє.

Хлестаков. Ну, хазяїн, хазяїн... Начхати мені на твого хазяїна! А що там таке?

Слуга. Зупа й печеня.

Хлестаков. Тільки дві страви?

Слуга. Еге.

Хлестаков. От, дурниця! Я цього не приймаю. Ти йому скажи, що це таке справді? Цьогож мало.

Слуга. Ні, хазяїн каже, що цього навіть багато.

Хлестаков. А сос де?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Чому нема? Я сам бачив, як ішов попри кухню — там багато варилось. І в їдальні сьогодні вранці два якісь куценькі чоловічки їли сьомгу і ще багато дечого...

Слуга. Та воно і є... і нема.

Хлестаков. Як то нема?

Слуга. Бо нема.

Хлестаков. А сьомга, а риба, а котлети?

Слуга. Це для кращих.

Хлестаков. Гей, ти дурню!

Слуга. Егеж!

Хлестаков. Порося ти погане!... Чому вони їдять, а я ні? Чомуж, побий їх чортяка, і я не можу так? Хібаж вони не такі подорожні, як і я?

Слуга. А вжеж не такі.

Хлестаков. А якіж?

Слуга. Та які! Вони, звичайно, гроші платять.

Хлестаков. А я з тобо, дурню, і балакать не хочу. (Наливає зупи і їсть). Що це за зупа? Ти просто налив води у миску — ніякого смаку, ще й тхне чимсь. Я не хочу цеї зупи, дай мені иншої.

Слуга. Добре, візьму. Хазяїн сказав, як не хочете, то й так не треба.

Хлестаков (захищає рукою тарілку). Ну, ну, ну, не рущ, дурню! Ти звик поводитись так з иншими... Я брат не такий! Зо мною не раджу.. (Їсть). Боже мій, що це за зупа! (Їсть далі). Я думаю, що ще ні одна людина на світі не їла такої зупи! Якесь піря плаває замість масла... (Крає курку). Ай, ай, ай, що це за курка! Давай печеню... Там зупи трохи зосталось, візьми, Йосипе, собі! (Крає печеню). Що це за печеня! Це не печеня!

Слуга. А щож?

Хлестаков. А чорт його знає, що таке, тільки не печеня. Це сокира печена замість телятини. (Їсть). Розбійники, каналії! Чим вони годують! Аж щелепи болять, як зїси один такий шматок. (Колупає пальцем у зубах). Поганці! Зовсім як та деревляна кора, нічим не витягнеш і зуби почорніють від таких страв. Злодюги! (Витирає губи серветкою). Більше нічого нема?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Каналії! Поганці! І хочби сякий-такий сос або щось солоденьке... Ледащо! Тільки деруть з подорожніх.

(Слуга з Йосипом забирають зі стола тарілки і виносять).

Сьомий вихід.

Хлестаков, потім Йосип.

Хлестаков. Так, неначе й не їв нічого, тілько дужче розохотився. Колиб дрібні, послав би на базар купити хоч булку або що.

Иосип (входить). Там чогось городничий приїхав та розпитує про вас...

Хлестаков (перелякано). Ось тобі й на! Що за бестія отой реставратор, встиг таки пожалітись. А що буде, як справді впакують мене до тюрми? Щож? Якби чесним способом... То я можеб... Ні, ні, не хочу. Та що він

таке?... Як він сміє справді?... Що, хіба я йому купець або ремісник який? (Бадьориться, випрямляється). Та я йому просто скажу: »Як ви смієте? Як ви...« (У дверях ворушиться клямка; Хлестаков блідне й труситься).

Восьмий вихід.

Хлестаков, Городничий і Добчинський.

Городничий (увійшовши, спинився. Обидва злякано дивляться скілька хвилин один на одного, витріщивши очі).

Городничий (заспокоївшись трохи і витягнувши руки по швах). Добрийдень!

Хлестаков (кланяється). Моє поважання!...

Городничий. Вибачте...

Хлестаков. Нічого...

Городничий. Моя повинність як городничого цього города дбать про те, щоб подорожнім і всім благородним людям ніяких прикростей...

Хлестаков (зразу зупиняється трохи, а потім говорить голосно). Щож робить?... Я не винен... Я справді заплачу... мені пришлють з дому... (Бобчинський заглядає в двері). Більше винен він... таку тверду дає телятину, як дерево... А зупа.. чорт зна, чого до неї всипав, я мусів вилити її за вікно. Він мене голодом мучить цілі дні... чай такий поганий, тхне рибою, а не чаєм. За щож я... От ще вигадка!

Городничий (злякано). Вибачайте, я справді тому не винен. На базарі у мене телятина завжди добра. Привозять холмогорські купці... Люде тверезі і поведення чесного. Я не знаю, звідки він бере таку. А як що не так, то... Можеб ви переїхали зо мною на иншу квартирю?*).

---

*) Городничий, який має на своїм сумлінні багато гріхів, дізнався, що має приїхати ревізор з Петербургу. Нараз дають йому знати, що якийсь незнайомий сидить уже три тижні у готелі. Він думає, що це ревізор, іде до нього і хоче його запросити до себе. (В цій сцені Хлестаков і Городничий не розуміють один одного). Бобчинський і Добчинський — це горожане, що прийшли разом з городничим вітати ревізора, але Бобчинський стоїть за дверима.

Хлестаков. Ні, не хочу. Знаю, що це значить на иншу кватирю: це значить, у тюрму. Та яке ви маєте право? Як ви смієте?... Я... я служу в Петербурзі. (Сміливійше). Я... я... я...

Городничий (на бік). Ох, Господи, який же сердитий! Про все дізнався, все розказали прокляті купці!

Хлестаков (бадьорійше). Та ви хоч із усією командою, то... не піду! Я просто до міністра. (Стукає кулаками до столу). Що ви? що ви?

Городничий (витягнувшись і тіпаючи усім тілом). Помилуйте, не губіть. Жінка, діти маленькі, не робіть нещасним!

Хлестаков. Ні, я не хочу. Ото раз! Що мені до того? Через те, що у вас жінка та діти, я маю йти в тюрму? Це мені подобається! (Бобчинський виглядає в двері і злякано ховається). Ні, щиро дякую, не хочу!

Городничий (труситься). Через недосвід, їй Богу, через недосвід, через убожество... Самі звольте подумать — казенної плати не вистарчає навіть на чай і цукор. А як що і були які хабарці.. то дуже невеличкі: щось там з їжі та на одежину. Щож до унтерофіцерської вдови, перекупки, котру я ніби вибив різками, так це брехня. Це вигадали вороги мої: це такі люде, що готові мене в ложці води утопить.

Хлестаков. Та що таке? То зовсім не моє діло... (Роздумавши). Одначе я не знаю, на що ви говорите про ворогів та про якусь унтерофіцершу вдову. Унтерофіцерша то зовсім инша річ... а мене не смієте вибить, до того вам зась.. Дивись, який знайшовся! Ото раз! Я заплачу, заплачу гроші. Я через те і сижу, що у мене ні шеляга.

Городничий (на бік). Ой, хитраж личина! Ось! якої загнув! Якого тумана пускає! Розбірай, як хочеш. Не знаєш, з якого боку й підступить. Ну, та спробую... Що буде, то буде, а спробувать можна. (Голосно.) Коли вам справді треба

грошей або чого иншого, то я ладен зараз допомогти. Мій обовязок допомагать подорожнім.

Хлестаков. Позичте, позичте мені. Я зараз розплачусь із реставратором. З мене буде двісті карбованців, або навіть і менше.

Городничий (даючи гроші). Як раз двісті карбованців, не турбуйтесь і перевірять.

Хлестаков (беручи гроші). Дякую, дякую, Я вам негайно пришлю з села... У мене це швидко... Я бачу, ви благородна людина. Тепер инша річ.

Городничий (на бік). Ну, хвала Богові, гроші взяв. Тепер, здається, гаразд піде. А я йому замість двох сот та чотирі вкрутив.

Хлестаков. Гей, Йосипе! (Входить Йосип). Поклич сюди слугу. (До городничого і Добчинського). Чогож ви стоїте? Сідайте, будь ласка.

Городничий. Нічого, нічого, ми постоїмо.

Хлестаков. Прошу, сідайте, будь ласка. Я тепер бачу вашу просту вдачу і вашу щирість. А то, признаюсь, я вже думав, що ви прийшли, щоб мене... (До Добчинського). Сідайте! (Городничий і Добчинський сідають. Добчинський заглядає в двері і прислухується).

Городничий (на бік). Треба бути сміливійшим. Він хоче, щоб його уважали інкоґнітом. Добре, пустимо й ми тумана. Удамо, що ми зовсім не знаємо, що він за особа. (Голосно). Ми, ходячи по службі ось із Петром Івановичем Добчинським, тутешнім поміщиком, зайшли навмисне до гостинниці довідатись, чи добре тут подорожнім, бо я не так, як инший городничий, котрому про все байдуже... Я окрім служби маю в душі християнську людяність, хочу щоб кожду людину добре вітали і ось немов у подяку за це доля послала мені таку приємну знайомість.

Хлестаков. Мені самому дуже приємно. Без вас я, признаюсь, довгоб ще сидів тут.. Зовсім немав чим заплатить.

Городничий. (на бік). Ну, ну, говори своє! Не мав чім заплатить! (Голосно). Насмілюсь спитать, куди і в яке місце зволите їхать?

Хлестаков. Я поїду в Саратівську ґубернію, у власний хутір.

Городничий. (на бік, іронічно). В Саратівську ґубернію. Ого! І не почервоніє.. О, з ним треба держатись обережно. (Голосно). Добре діло задумали, А от що до подорожі, то одні кажуть, буває прикро, що коней часом нема, а иншому — це розривка для ума. Адже ви мабуть їдете більш задля власної розваги?

Хлестаков. Ні, батько мене кличе. Розсердився старий, що я й досі ні до чого не дослужився в Петербурзі. Він думає, що, як тільки приїхав, так зараз і Володимира тобі почеплять. Ні, я послав би його самого потертись трохи по канцеляріях.

Городничий. (на бік). Чи бач, як баки забиває, ще й старого батька приплів. (Голосно). І на довго зволите їхать?

Хлестаков. Напевно не знаю. Мій батько упертий. Я йому просто скажу: як собі хочете, а я без Петербурґу жить не можу. За щож справді я маю троїть своє життя з мужиками? Тепер не ті бажання, душа моя жадає просвіти.

Городничий. (на бік). Гарно завязав узлика! Бреше, бреше й не спіткнеться. А так навзір непоказний, низенький: здавалось би нігтем роздавиш його. Ну, та пострівай. Ти у мене таки пробалакаєшся. Я тебе приневолю більше розказать! (Голосно). Справедлива увага Що можна зробить в глушині? Ось хоч би й тут: ночі не досипляєш, сили свої покладаєш для вітчини, не жалуєш нічого, а нагорода невідомо коли ще буде (Оглядає кімнату). Здається цей покій трохи вогкий.

Хлестаков. Поганий покій! А блощиці такі, яких я ще ніде не бачив. Як собаки кусають.

Городничий. Дивіться, такий поважний гість і терпить — від когож? Від якихсь паскудних блощиць, яким і на світ не слід було родитись. Здається й темно трохи в цім покої?

Хлестаков. Ще й як! Зовсім темно. Хазяїн узяв моду не давать сюди свічок. Хочеш иноді щось зробить, прочитать, або прийде фантазія написати щось — не можна: темно.

Городничий. Чи не міг би я просити вас... але ні, я не достойний того...

Хлестаков. А що?

Городничий. Ні, ні, недостойний, не вартий.

Хлестаков. Та щож таке?

Городничий. Я насміливсяб... В мене дома прегарний для вас покоїк, світлий, тихий... Але ні, я почуваю сам, це занадто велика честь для мене... Не гнівайтесь, їй Богу, я так, по щирости запросив...

Хлестаков. Навпаки, я з приємністю. Мені приємнійше у приватнім домі, ніж у цьому шинку.

Городничий. Ой, який же я радий! А як моя жінка зрадіє. В мене така вже вдача: гостинність з самого дитинства, особливож як гість — освічена людина. Не думайте, що я кажу це з лукавства: ні, я не з тих, мої слова йдуть просто з душі!

Хлестаков. Дякую дуже. І я теж не люблю лукавих людей. Мені дуже подобається ваша прямота і щирість, і я, признатись, нічого більше не вимагав би, як тільки — виявляй мені прихильність і поважання, поважання і прихильність..

Девятий вихід.

Ті самі і слуга разом з Йосипом.

(Бобчинський зазирає у двері).

Слуга. Веліли кликать?

Хлестаков. Еге, дай рахунок.

Слуга. Яж недавно подав вам другий рахунок.

Хлестаков. Я вже не памятаю твоїх дурних рахунків. Скажи, скільки там?

Слуга. Ви зволили першого дня взять обід, другого дня тільки закусити сьомги, а опісля усе брали набір.

Хлестаков. Дурень! Ще заходись вилічувать! Скільки там усього слід?

Городничий. Та не турбуйтесь, прошу — він підожде. (До слуги). Геть відсіль! Тобі пришлють!

Хлестаков. Та й то правда. (Ховає гроші. Слуга виходить; в двері визирає Бобчинський).

Десятий вихід.

Городничий. Хлестаков і Добчинський.

Городничий. А чи не бажалиб ви тепер оглянути деякі заклади в нашому гóроді, от шпиталь, то що?

Хлестаков. А щож там таке?

Городничий. А так, подивитись, як ведеться, який лад...

Хлестаков. З великою охотою, я гóтовий. (Бобчинський висуває голову в двері).

Городничий. А як забажаєте, поїдемо до повітової школи; подивитесь, як викладають у нас науки.

Хлестаков. Добре, добре.

Городничий. Опісля, як забажаєте відвідать острог і міські тюрми — подивитесь, як у нас держать злочинців.

Хлестаков. Та навіщож тюрми? Вже хіба краще оглянемо шпиталі.

Городничий. Як хочете. Як ви бажаєте їхать — у свойому екіпажі чи разом зо мною в бричці?

Хлестаков. Та вже краще з вами у бричці.

Городничий (до Добчинського). Ну, Петре Івановичу, для вас тепер немає місця.

Добчинський. Нічого, я й так...

Городничий. (тихо до Добчинського). Слухайте, ви біжіть бігом, що духу, і занесіть дві карточки: одну у шпиталь до Земляники [1]), а другу жінці. (До Хлестакова). Чи можу просити дозволу написать у вашій присутности скілька слів до жінки, щоб вона приготовилась принять шановного гостя?

Хлестаков. Та навіщож це? А проте, тут і чорнило, тільки паперу — не знаю... Хіба на отцій карточці.

Городничий. Добре, я тут напишу. (Пише і разом говорить до себе). А от побачимо, як піде діло після снідання. А є у нас ґубернська мадера, не показна на позір, але і слона звалить з ніг. Аби тільки дізнатися, хто він такий і до якої міри його треба боятись (Написавши, віддає Добчинському, котрий підходить до дверей; але в ту саму мить двері обриваються і Бобчинський, що підслухував під дверима, летить разом з ними на сцену. Всі скрикують. Бобчинський встає).

Хлестаков. А що? Не вдарились части де небудь...

Бобчинський. Нічого, нічого, все гаразд, тільки на носі невеличка ґулька. Я забіжу до Христіяна Івановича, у нього [2]) є такий плястер, то воно й загоїться.

Городничий. (роблячи Бобчинському докірливий знак, до Хлестакова). Це нічого. Уклінно прохаю, будьте ласкаві. А слузі вашому я сам скажу, щоб переніс пакунки. (До Йосипа). Перенеси, голубе, все до мене, до городничого — це тобі кожда дитина покаже. Будь ласка! Пускає наперед себе Хлестакова і сам іде за ним, але обернувшись говорить з докором до Бобчинського). Вже й ви! Не найшли иншого місця упасти! І простягся, як чорт знає що таке! (Виходить; за ним Бобчинський).

Завіса спадає.

Микола Гоголь.

---

[1]) Управитель шпиталя. [2]) повітовий лікарь.

II. ПРОЗА.

I. Спомини.

1. Фатаморґана в Криму.
2. На Чорногорі.
3. Христос Воскрес.
4. Полонинські спомини.
5. На Тарасовій могилі.
6. На Запорожжу.
7. В Гімаляйських горах.
8. Перед битвою.
9. Великдень в Атенах.
10. Вечір у Венеції.
11. Біля моря — між Басками.
12. День в Остенді.
13. З подорожі по Норвеґії.
14. Мручок.
15. Пороги на Дніпрі.
16. Ялта і околиця.

101. На Сокільськім.

О сьомій годині рано їхали ми жидівською бричкою найпоганійшими вулицями Кут.

Коні скрутили в бік, віз скотився в долину і нараз перед нашими очима розкрився зовсім инший світ.

Гори!

Синьо зелені стіжки, вкриті серпанками прозорої мряки, обсипані жемчугами роси, обкаджені кадилом живиці і запахом цвітів — це передова сторожа Зелеменя, Шпиць і Говірлі.

А долом Черемош! Невеликий, а який жвавий, який дужий! Скільки у ньому життя, нічим не приборканого, якогось первісного життя, як свобідно переливаються його хвилі долиною поміж горами, як шумно і гучно ревуть по каміннях, що прийшли з гір і лягли їм посеред дороги...

Віз котився понад сам беріг і здалося, що могуча сила води тягне його до себе і пустити не хоче. То так здавалось, а в дійсности туди вела дорога, коли дорогою

мож звати збір всілякого каміння, починаючи дрібним, гладко виточеним як заячий шріт, а кінчаючи таким як бохонець хліба, голова або гарбуз. Та ще як би воно було рівно розміщене, то най там, а то лежить собі лавами, скиртами, порогами, як оборонні вали на границі гірського царства.

Тою дорогою йшли або їхали напроти нас менші і більші ватаги жінок та чоловіків з бесагами на торг.

Чоловіки рослі і стрункі як ялиці, жінки звичайно багато нижчі, понад вік старі, з лицями, що нагадують жінок Сходу. Та зате, як лучилася гарна, то хоч пиши! Струнка, гнучка, з палкими очима, певна своєї принади. Їдуть на кониках-гуцулах, курять люльки і в своїх одягах живописних на тлі прекрасного краєвиду виглядають як живі образи, як малюнки до оповідань Федьковича.

І можна би забутися, задивитися, заслухатись у ту безконечну сімфонію красок і звуків, що розливаються по землі і по небі, над тобою і довкола тебе, якби — якби віз не гуляв разом з тобою по камінню конвульсійного танця св. Віта.

— Що то ниці! — потішає візник, — то давно сюди їхати була чиста кара. Тепер тут гостинець. Його вибудував небіщик пан староста. За то йому фіґуру на Сокільськім поставили.

— Мали за що! — гадаю собі в дусі.

— Будемо їхати попри Сокільське, то пани побачать. Вже недалеко,.. Вйо-о!

І бричка скрипить, скиглить і стогне, перевертається з боку на бік і перевалюється крізь той гостинець Цикльопів.

Ось і Сокільське!

Я нераз чув про нього, читав, а навіть бачив на нашій сцені якусь Сокільську дебру, але щоби вона в дійсности так сильно мене вразила, того я ніяк не сподівався.

Стіна, висока стіна, якої людським рукам не здвигнути, відбила світ. Луком нагнутим стоїть похилена над Черемошем і дивиться у воду. Дивиться віками віків і немов щось читає.

А той Черемош припав до неї, обіймає її і цілує. Нараз відобється, кине собою і зареве як ранений медвідь. Грізно і завзято валить на тую гать муровану, що нею люде скували його і відділили від Сокільської, його, свобідного, сильного, безсмертного сина гір!

Заждіть! Він має час. У нього хвилина, у вас віки! Побачимо, хто кого переможе!

І потішений і втихомирений вертає в русло і переливається усіми фарбами розтопленого олова, срібла і опалів, усіми заломами ліній, усіми відтінками тонів. Грається з каменями, що мов діти вскочили до нього, щоб скупатись, обливає їх, оббризкує піною, сипле росою дрібосеньких капель, дихає парою синявої імли. Любить ті бідні, безсильні крушини великих гір. Як дідусь грається з дітьми. Инша річ — люде! Лише перед їх розумом уступає, лиш їх відвагою любується. Вважай, керманичу! Веди дарабу вправною рукою, бистрим зором сліди кождий камінь, помічай кожду струю, хитро та вміло та складно та в час відбивай на право та на ліво, бо як ні, то він тобою як діточим млинцем закрутить і фурне мов мізерною іграшкою! І не почислиш своїх ялиць, не позбираєш костей, не побачиш тої Сокільської, що стоїть дужа і висока, як княгиня в киреї шовкової імли, в короні золотого сонця...

А до Сокільської на право приставлено як сходи до престола, велике камінючче, поскладане одно на друге завбільшки скринь, скриньок і будинків. Віки помалювали їх на сіро і до сонця блищать як із криці. А зпоміж тих незграбних, рукою природи тесаних брил біліє одна висока і тонка як стовп То фіґура пана старости.

І дивне диво! На найширшій гранці, на білому камені колюмни я прочитав великими чорними буквами витесані незабутні слова:

»Схаменіться! Будьте люде,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд!«

Не знаю, чи можна було вибрати краще місце для оцих слів. Той вічний Черемоша рев, та Сокільська скеля і зміст цих слів — то щось одно. Здається, що Черемош не шумить і не гуде, лиш грізно лякає світ судом, здається, що зверху Сокільського якийсь могутній голос кличе: »Схаменіться!« — здається, що ціла розгукана природа звіщає хвилю, коли розкуються заковані люде — настане суд!...

І на хвилю чоловік забуває себе, тратить свідомість часу і місця і всіх дрібниць, що путають його вільне »я«, та цілим своїм єством вслухується в той шум, в той рев, в ту невідому розмову природи, щоб дізнатись, щоб дослухатись, чи хвиля суду не надходить.

Заслуханий не бачить хмари, що зпоза Сокільської скали як сукно висувається і вітром та стужею дише. Перша блискавиця будить нас із задуми.

Робиться темно і студено. Вода чорніє і рудіє, на скали лягають тіни, а ціле небо як залізний панцир. Тремтять квіти, тремтять листки, хиляються дерева до долу. Їх прошибає трівогою якась передсмертна дрож.

Чим скорше добігли ми воза і пустилися в дальшу дорогу — коні розуміючи небезпеку, дерли зо шкіри. За нами гонила буря. На щастя ми скрились перед нею до Розтік.

Подали снідання. Бриндза, масло і гірська вуджена

шинка. За сніданням ішла весела розмова, як звичайно по перебутій біді.

Нашу розмову перервав град, що товк до вікон немов кулаками. Здавалося, що всі вітри з цілого світа збіглися в гори та взялися за чуби. А громи били так гучно, якби на кождім верху стояла осібна батерія гармат. От-от, і цілу кітловину, у якій лежить село, затопить вода, занесе каміння, закине град і спалять блискавиці...

Забрало овес на покосах, понесло дараби світами, поторощило ялиці, а що найкращі квіти в городці змішало з болотом.

* * *

А на Сокільськім на скелі стояла старостинська фіґура і якась незрима рука писала на ній:

»Схаменіться, будьте люде,
Бо лихо вам буде!

Богдан Лепкий.

102. Море.

— Далеко море? Куди дійти до моря? — Оце перше наше питання по приїзді до Одеси.

— Просто Преображенською, на розі звернете на Рішелієвську, зійдете на Катериненську площу, а там уже й Миколаївський бульвар над морем.

Ідемо спішно. Широчезні вулиці з пишними палатами, вікна вистав повні золота, шовків, цвітів; городський сад із цвітучими живими килимами, масами розцвілих пахучих рож та кришталевими водограями. Ніщо нас не задержить по дорозі, все єство опанувала нетерпелива жадоба — побачити море.

Дорога спускається злегка вниз. Свіжий подув вітру охолоджує жару. День погідний, ясний, а небо таке чисте і голубе, якого у нас і не видати. Чим дальше сходимо в

долину, тим більше, здається, того неба; в горі воно неначе зблідло, але в низу чудове, ярке мов величезна плахта оксамитна блаваткової краски, усіяна шафірами, смараґдами, брилянтами, денеде біла хмарка чи перлина, а все те якесь неспокійне, ніби незначно дрожить, рухається, неначе свавільні діти для іграшки безнастанно гойдають оксамитною скатертю та пересипають ті дорогі скарби з місця на місце. Якеж воно чудово синє, розкішне, блискуче! Сходимо на бульвари — ах, цеж не небо на долині — то море...

Тінисті алеї бульварів повні запаху цвітучих акацій. Гарні доріжки, живоплоти, штучні скелі — а далі двісті ступнів широких камінних сходів спускається до пристані. Тисячі щоглів мов густий непроглядний ліс стріляють у гору, безліч пароплавів, яхтів, лодочок, усе купиться при березі неначе береже приступу до цих незмірних скарбів.

Стаємо в захваті і довго мовчки глядимо перед себе; чуємо, як той чудовий образ западає нам глибоко в душу, записується в ній незатертими красками. Якіб не були дальші наші враження — гарні чи погані, веселі чи сумні, то все таки там у глибині душі на самім її дні остане воно — безкрає, таємне, гарне як сонна мрія море...

І не тільки наші очі воно так манить до себе; хто йде чи їде попри нього, кождого погляд тоне у ньому. Он на лавочці недалеко памятника Пушкіна молодий батюшка із цілою сімею, жінка, діти і нянька — всі дивляться на море. Старі військові інваліди з трудом волочать ноги за собою, але в очах їх зичливий привіт морю. Пониже за сосновим кущем нужденні бродяги розложили свій харч — між одним і другим вкушенням чорного хліба зір свій звертають на море. На краю муру стара, поморщена бабуся вивела погуляти панські любимці-собаки, але від них погляд її змучених очей утікає заєдно до моря.

Майже пусті досі бульвари враз із заходом сонця починають оживлятись — ріжнородний люд заливає до-

ріжки, естраду займає військова музика, уставляють величезні інструменти, розгортають на пультах ноти. Палочка капельмайстра дає знак і чудова музика огортає нас своїми мельодійними звуками мов мягкими білими крилами. А внизу вечірній вітрець захвилював морем — на шафіровий оксамит заходяче сонце посипало своїми золото-червоними блисками. Мішаються шафіри, смараґди із топазами й рубінами, то наче западають у високий пух оксамиту, то знов, потрясені таємною рукою, виринають. Ізпоміж ліса щоглів та коминів помалу маєстатично виринає на блакітне поле величезний пароплав. Його кольосальний кадовб безцеремонно поре своїм дзьобом наші скарби, мішає їх, розтручує на всі боки, суне вперед, лишаючи по собі довгу, довгу срібнаву дорогу. Закітлувало довкола, гнівні занепокоєні хвилі все далі й далі одні другим шлють звістку про сміліcть корабля, який перервав їх свавільну іграшку. Та помалу гнів утихає — пароxід чимскорше утікає, суне вперед, вже тільки облак білого диму на овиді значить шлях, яким смілі моряки повели його в далеку дорогу.

Хвилі заспокоюються, але перервана забава не повторяється; помалу гаснуть блиски одні за другими, оксаміт темніє, переходить із голубого в ґранатовий, майже чорний — велетень хоче спочити.

Та на цю хвилю мабуть лиш і ожидано Сотні ріжнобарвних електричних світел займаються скрізь по кораблях, човнах: великий маяк починає далеко на море кидати снопи червоного світла, яке стелиться на чорних водах крівавою дорогою. Напроти нього бліде світло зірок мерехтить немов крапельки роси на безмежному степу.

Довго в ніч глядимо на ці чуда...

Біля нас тисячна публика снується по бульварах; гомонять, здається, всі мови світа. Жінки в дорогих легких уборах, огорілі від морського вітру моряки, в живописних костюмах у високих баранкових шапках Черкеси, Турки

й Араби в білих завоях, якась знатна муринська дама в гарному повозі усміхається зпід величезно білого капелюха — але все те, хоч інтересне й нове, не в силі відірвати на довше наших очей від величного, незрівнаного своєю красою моря...

Олена Кисілевська (Галичанка).

103. Із Крети.

Діялося це 1890-го року, коли я перший раз навістив цей остров. А нагода була така:

Був собі чоловік, жив та умер і похоронили ми його на Креті.

»Був дід Монька, мався з легонька...«

Казка.

Казка та не цілком.

Це був мій товариш і плавали ми разом на однім судні. А що то значить »плавали«, розуміє достоту лиш той, хто сам ходив по морі.

Ми верталися вже в Европу.

Порт-Саід, це ніби то Африка — а для нас уже віяло Европою по довгім бурлакуванні по »чорних землях«. Це вже майже дома

— Слухай, товаришу, — каже він до мене, — я вже послав телеґраму до дому. Мама і сестра приїдуть стрічати нас. Я тебе познайомлю з ними. Сестра була ще підростком, як я прощався з нею... Який я радий, який я радий!

І пішов на міст службу робити.

— За тиждень будемо дома! — відкликнувся він до мене з моста.

— Держи лиш »курс« домашній*) та »роби« вітер, — відказав я йому.

На варті зробилося йому недобре.

---

*) в напрямі до дому.

Кріпився він, не давався — та не міг додержати своєї чотирьохгодинної служби.

Трясла його та пропасниця, що набрався її в Африці.

Чотирі дні лежав хворий.

Чотирі дні? Що це? А які вони довгі, коли сидиш при постелі дорогого товариша.

Боже! Боже, змилосердися!

Одної передпослідної ночі піднявся він.

Очі його заблисли.

Невжеж переломилася та зловіща хвороба?

Він такий молодий, такий крепкий, такий здоровий! Всього двадцять пять років.

— Ах, як темно, всюди темно. Мамо, дорога мамо! Невжеж умірати мені?!

До памяти не прийшов уже більше.

Над ранком закликав трубач усіх людей на поміст.

Вийшов і командант із своєї каюти.

Стяг поставлено на пів машта.

— Умер наш товариш, котрого ми всі любили; помер не побачивши землі рідної, а до неї так близько. Помолимся за упокій душі його!

І всі матроси, що стояли рядом на палубі, почали хреститися і вознісся »Отче наш« до неба на всіх язиках, скільки їх було в австрійській імперії.

І нарядили ми його на палубі під стягом, а на домовині поставили шаблю й капелюх — і завернули на остров Крету та похоронили його там на християнськім кладовищі. І цілий полк турецького війська виступив віддати воєнну честь помершому товаришові.

А за скілька день прибули ми до дому.

Там рідні ждали його повороту з довгої дороги.

Ждали — не діждалися.

Я мусів передати їм сумну вістку.

Серце мені стискалося. Я, хоч невиновний, чувся проступником, коли застукав у двері їх мешкання, щоби передати їм цю вість.

* * *

І знов я на Креті.

Пішов я на християнське кладовище, щоби помолитися на могилі товариша і вінець там положити.

Все на світі проходить

І вінець мій дурниця — це тільки спомин товариша

Усі ми »прах,« як стоїть в Письмі святім.

А поруч могили мойого товариша стоять нові могили.

»Johann Kralj, Gefreiter des 87. Infanterie Regiments.« — »Николай Гринченко, рядовой житомірскаго полка« — і таких могил із написами і без написів стоїть тут поруч пятьдесять, коли не більше.

Усі вони померли в силі віку.

І за ними плачуть сестри і матері.

За що? По що?

Европейський концерт!

Ярослав Окуневський.

104. З Фочі до Калиновика.

— Sie führen morgen 8 Uhr früh die Transportkolonne gegen Kalinovich! (Поведете завтра о 8. рано обоз в напрямі до Калиновика!)

Такий дав мені приказ наш оберстляйтнант і комендант, коли я о 5. годині пополудні вернув з якоїсь експедиції заболочений і обтрісканий як собака по ловах.

Та новина остільки утішила мене, що я, маючи такий розпорядок на завтра, був певний, що хоч одну ніч буду мати спокій, а то я вже три ночі не роздягався і спав за той час ледви чотирі годині. Одної ночі служба, другої алярм, третьої штрайфунґ*) по горах. Я

*) перешукування околиці.

був такий змучений, що не міг устоятися на ногах. Мною оволоділа була така апатія, що світ мені обрид.

Прийшовши на свою квартиру, не застав я там уже своїх річей; в моїй кімнаті крутився якийсь угорський офіцірський слуга, з котрим я не міг ніяк розмовитись. Я зміркував, що на моє місце закватирували когось иншого, тож, не надумуючись дальше, пішов я розвідатись за новою своєю кватирою, бо мені страх хотілося спати

Тут і явився мій Іван і завів мене на вартівню, де я мав стояти квартирою. Я чим скорше роздягся, зїв трохи мясної консерви, напився чаю, перебрав инше білля і ліг та накрився комісьним коцом.

— Не забудь, Івасю, збудити мене о 7-ій рано! Ідемо до Калиновика з транспортом.

По цих словах я заснув мов убитий, а як твердо я спав, можна уявити собі з того, що мені було тоді 26 літ, я був здоровий і смертельно утомлений.

Я й не стямився, коли другої днини збудив мене Іван.

— Прошу вставати! вже пів до осьмої, — каже.

Я схопився, умився чим скорше і став снідати.

Потім забрався я поглянути за своїм транспортом. Збірався він біля марморної мошеї, котру перетворено на маґазин. Коло тої мошеї за річкою Чеготіною побачив я безліч народу і вояків та тяглових звірят, котрим накладали на хребет всяку всячину. Була це дуже гарна картина, як Босняки в білих і червоних турбанах снувались поміж коней, мулів і ослів, накладаючи крам. Виглядало це здалека як ріжноцвітний мак, колиханий вітром.

Довгенько я дивився на ту роботу пакування. Це діялось так: Приводять конину чи осла перед маґазин і тут привязують йому по обох боках два мішки або два барила або дві паки так, щоби була рівновага; привяжуть добре мотузками і гайда! Ладували тут усяку всячину: цукор в різаних кусниках, чай у кірцевих мішках, бо-

хонці хліба, рум, вино в бочках, тютюн, мясні консерви, сухарі і т. п. Скільки було того на міру, я не знаю, досить, що наладовано цього добра на 150 коней. До того пригнали ще 20 живих волів круторогих — і те називається транспорт. Ось, думаю, було би з чого гарненько справити празник хоч би і на ціле село!

Коли вже все було готове, зголосилося до мене вісьмох вояків, що мали піти зі мною. Кромі того відкомандовано до мене пів компанії чеського полку, що мала стерегти мене по дорозі.

Цілий похід рушив наперед. Що два коні провадив один Боснак за поводи. Половина війська пішли наперед Моїх вісім вояків розмістилися по середині, доглядаючи порядку, а ззаду ішов капітан з другою половиною свого відділу.

По дорозі зараз за містом треба було перевезтися човном на другий бік Дріни. Це ріка бистра і досить широка, а човен такий, що помістив не більше двадцяти людей.

Не маючи нічого ліпшого до роботи, заки все поперевожено на другий бік, я сів собі під берегом і став читати »Енеїду« Котляревського. Я іменно порівнював Харона, котрого так по майстерськи змалював Котляревський, з тим Турком, що стоячи на човні веслував по ріці і перевозив нарід на той бік. Був це величезний дідуган, костистий і сухий, з сивою запачканою бородою, беззубий, чорний, з розхрістаною пазухою, в подертій старій свитині — справдішній Харон. Не дочитався я ще кінця, коли на березі почувся гарматний стріл — один, другий, третій...

Ось і війна! — думаю. — Хіба подивлюся, бо це щось так, якби мені над головою. Драпаюся на беріг — нічого не видно. Деж це? хіба за горою? Питаю якогось вояка, а він каже, що за горою під Бродом Фочанським

бються. Ну, нехай їм легенько ікнеться, — думаю, — а я піду за своїм ділом, бо ось уже останню конину забірає Харон на човен.

Прийшла невдовзі черга на мене плисти по боснацькім Стиксі. Вода була дуже рвуча і ми два чи три рази обкрутилися з човном, заки причалили до другого берега. Потім пішли далі своєю дорогою.

А дорога наша — була це вузенька стежечка на пригірку якоїсь височезної, густим лісом вкритої гори. Відтак ішла яругами, дебрами, потім знов пригірком і т. д. Всі такі боснацькі дороги подібні одна до другої так, що, хотячи затямити собі дещо, треба переходити скілька разів.

А що в цих місцях два дні тому назад була баталія, то можна було ще й тепер побачити її сліди. Ось тут лежить зломана боснацька пушка, тут якась залізна шабля турецька. Оттам простягся убитий Боснак сердега, котрого нікому було похоронити.

Зрештою нічого замітного. На хребті одної гори побачив я якийсь симетрично обтесаний камінь. Приглядаюсь ближче — щось ніби букви зложені з патичків. Приглядаюсь ще ближче, ще з одного, другого боку, щось воно ніби по латині — привидівся мені якийсь »Антоніюс« чи щось подібне. Це вже хіба не турецький гріб. Саме надійшов до мене капітан Чех і пояснив мені, що це старинний римський гріб, ще з часів, як Герцеґовина підлягала Римлянам. Римляне полишили тут памятки по собі — мости й дороги камінні, котрі несвідомий нарід називає турецькими.

Цікава річ приглянутися ближче цим мостам. Це монументальна будова. Від одного берега до другого простягається мурований з тесаного каменя лук, досить стрімкий, без ніякої підпори, з камінним поруччам по боках. Чим ширша річка, тим вище пнеться лук у гуру. Ті мости стоять тисячу літ, та хочби тобі один камінь рушився зі

свого первісного положення — усе стоїть мов закляте. Тут дві можливі причини такої тревалости: або цемент, котрим камені спаювали, або штука інженірська в тім, що у властивім місці винайдено точку тяжкости і задержано випробоване відношення між довжиною і висотою лука. І ті римські дороги перестоюють віки. Вони будовані з круглих каменів, вбиваних один коло другого гострим кінцем у землю. Така дорога широка не більше як 1 метер 25 центиметрів. Сама дорога така нерівна, що не дай Боже грішному чоловікові їхати нею возом. Умер би напевно без покаяння, але за те для худоби як раз. Худобина ступає собі безпечно, бо ані ноги не скалічить ані не посковзнеться, а що Римляне не їздили туди возами, то поклали такі дороги як раз для себе.

* * *

Ми з капітаном умовилися так, що будемо ночувати в якійсь »кучи« (хаті), що стоїть при тій самій дорозі і де бівакує один баталіон чеського полку. Зараз по заході сонця ми прийшли там. Була невеличка полянка між лісами, а з одного боку під лісом стояла одна-однісінька хата і в ній містився цілий штаб баталіонний.

Я заповів наперед цілому транспортові, що станемо на цім місці на нічліг. Вже стало смеркати, заки останні коні притяглись сюди. Ті, що прийшли скорше, вже познімали тягарі зі своїх коней, розклали огонь і почали годувати коней. Я тим часом прийшов здати справу підполковникові.

Входжу до хати зложеної з сіней і одної лиш комнати. В комнаті стільки офіцірів, що ніде поміститись, та задуха така, що нічим дихати. Коли я представився підполковникові, він каже до мене.

— Ви Поляк?

— Ні, я Українець.

— Цеж все одно.

— Ні, не все одно, — кажу я, — це дві окремі національности.

— Ну, поки що не будемо в тім перечитися, нема часу, бо ви йдете зараз дальше. Коло Паніци маєте догонити бриґаду ґенерала Далєна... Завтра його вже там не буде...

— Тепер ніч, пане підполковнику, — кажу, — я не можу ризикувати... Під моїм доглядом усяка всячина... Не зможу усього гаразд допильнувати на такій лихій дорозі.

— Це вже ваше діло, не моє, але я приказую вам зараз таки йти дальше!

— Коли так, то прошу о приказ на письмі, — кажу.

Підполковник глянув на мене грізно.

— Хочете конечно, добре, будете мати. — Звернувся до адютанта: »Пишіть!«

Адютант написав указ, підполковник підписав, а я, сховавши його до торби, вийшов із хати. Мені ще темнійше стало, коли я вийшов зі світла на двір, де вже зовсім смерклося. По дорозі я таки добре чоломкнувся з якимсь ординансом, що як навіжений летів до підполковника.

Приложив я долоні до губи і закричав що сили:

— То-ва-рі! Гайді упред!

В моїм таборі зробився заколот. Мої вояки наганяли Боснаків до роботи, а тим не хотілося покидати теплої ватри. Але вкінці мусіли таки рушитись. Инше діло, що годі було доглянути, чи весь табор забраний, чи чого не полишено, але за доброї пів години ми рушили з місця. Тим часом другий капітан, що мав мене дальше супроводити звідси, ані пальцем не кинув, щоб помогти мені.

Він стояв із своєю півкомпанією на боці і заєдно кричав, щоб вже раз рушати, бо він піде сам, а мене лишить.

— Та йди до мари! — гадаю собі, бо мені вже осточортіли ті ненастанні крики, а тут не можу дати собі ради.

Бігаючи помежи Боснаків я так утомився, що аж зіпрів і засапався, заки все рушило в дорогу.

Тим часом на блакітному нічному небі показався білолиций — такий потис мороз, що аж губи мерзли. Від того морозу дорога, що за дня розтаяла від сонця, замерзла, як скло, а через те стала для людей і коней дуже утруднена. А треба ще знати, що боснацькі коні, хоч підкуті, та такими підковами, що краще було би без них. Боснацька підкова — це одна одноцільна гладка залізна плитка, ні одного на ній цвяха. З такою підковою худобина не може зробити кроку, щоб не посковзнутись, а відтак і впасти. Колиж боснацький кінь упаде, то хоч колача йому наставляй, не встане, доки не здіймеш із нього тягару і не піднесеш його. З того можна уявити собі, якого тяженького труду ми зазнали в тій дорозі. Що хвилі падав якийсь кінь; треба було бігати з одного кінця в другий, кричати, сваритися, пильнувати, щоби чого не покинули.

Так тревало зо дві години, а в тім часі я так змучився і зіпрів, що ледве дух переводив. Відтак я не мав уже сили бігати, тож лишивши все на Божу волю, йшов нога за ногою, до нічого вже не мішаючись.

Але з одної крайности попав я в другу. Поки я був у руху, мені було ґарячо, тепер, коли втомився, мене переймало морозом. Думаючи, що розігріюся, напився я горілки, але з того стало мені ще зимнійше. Робив я, що міг, аби розігрітися — все надармо. Мені дуже захотілося спати, а тут ніде прилягти на хвилину. Транспорт тягнеться межи горами мов довжезний узловатий посторонок.

Тим часом прийшли ми над якийсь римський міст. Перед мостом лежав величезний гладкий камінь. Ось на цім камені приляжу та спочину трошки.

Підклавши кулак під голову, я положився, звернений лицем до доріжки, котрою йшли боснацькі коники з тягарами. Нічого довкола не чути, хіба наклікування боснацьких погоничів. Місяць світив мені просто в очі. Я не хотів заспати, бо нагадав собі, що сон на морозі — то поріг смерти.

— От лиш трохи відпочину, — думав собі. — Як надійде остання конина транспорту, я зараз встану.

Щоб не заснути, я старався занятись чим небудь і оглядав усе, що попало під очі. Докола гори і ліси, височезні дерева, якось ніби клоняться до себе, ніби ходять одно поза друге — ба, тож бо не дерева, лиш великани якісь, люде маширують. Може це духи тих римських леґіонів, що колись туди ходили за тим самим, що й ми. Попереду якийсь одинокий, махає чимось... Чи це шабля? Здоровенна шабля. Та що це за мара причепилась до мене? Свят Господи! Де тут узялись Римляне? Це якийсь привид. От встану та піду дальше, вже відпочив... Та ба, не можу ні ногами ні руками рушити. Тай на що? Мені тепер стало теплійше... мені так любо... Добре я зробив, що спочив трохи. А місяць? Він продовжується в якусь чудовижну еліпсу — довгу, довгу. О, а тепер заокруглюється. Тепер це якесь лице з очима, вискаленими зубами... Пек йому! Ось бігає з одного кінця неба в другий. Це либонь чи не маятник якогось годинника великого? Краще замкнути очі і не дивитись на ту огиду.

Я замкнув очі та проте я довго ще бачив і великанів і той чудовижний маятник. Тепер я в Галичині у Львові в своїй кімнаті при Пекарській вулиці. Чую виразно, що хтось дзвонить до брами і мій товариш хропе на другім ліжку. Ну, славаж Тобі Господи! Це мені все снилося. Який поганий сон! Бодай не приснилося вдруге! Треба чим скорше заснути, бо завтра рано о восьмій годині виклади Огоновського... Сплю.

— Де пан лейтнант? де пан? Ти не бачив? Чуєш комшіо! ни си ти відео моґа ґосподіна?

— Евоґа! евоґа — кричить Боснак коло мене?

Що це? Знов сон?

Мене хтось сильно сіпає.

— Пане! Бійтесь Бога! Що це ви робите? Вставайте!

Це голос мого Івана. Але я не можу рушитися.

Він підвів мене і посадив на камені.

— Дай мені спокій, Івасю! Я хочу трохи спочити. Уступися, прошу тебе.

— Не уступлюся, бігме, мусите йти! Таж то смерть спати на морозі. Аби я вас мав на плечах нести, не лишу вас тут.

Договорюючи ті слова, сіпнув мене за руки, так, що я став на ноги. Мене проняло зараз морозом. Отямившись трохи, я став протягати закостенілі руки і ноги, а при тім мої зуби видзвонювали дрібненько.

— Нема в тебе, Івасю, трохи горілки?

— А нехай їй чорт! Я вже чотирі роки не пю її тай жию.

— Колиж я не годен іти, так чогось ноги зомліли.

— Це ніщо, зараз буде кінь, а ви тим часом ідіть помалу наперед. Тільки не лягайте знов на той камінь!

Я розпростувався на силу і став іти помалу. Мені в голові заєдно морочилось і я сік зубами як у пропасниці.

— Далеко ще до Поліци? — питаю одного Боснака.

— Єдан сад (година дороги), ґосподіне!

Не дуже я цим утішився, бо знав з практики, як у Боснаків виглядає година дороги. То щось таке, як у нашого чоловіка »добра миля«.

Невдовзі привів мені Іван якусь конину, я на силу вдрапався на неї і взяв поводи в закостенілі пальці. Іван дав мені напитись трохи руму тай, ідучи коло коня, усе щось балакав. Я на половину дрімав, а він що хвиля питає:

— А не спите, пане? Не спіть, ні! Ось уже недалечко.

Як довго ми так машерували горами-долинами, не тямлю; я чув тільки дзвінки коней, накликування погоничів, дивився на якісь тіни і не міг ніяк отямитися, куди йду і що зо мною робиться. Такої замороки я не зазнав, як жию.

По якімсь часі побачив я великий огонь. Слава Тобі, Боже! Ось ми уже у мети. Тут бівакує наша бриґада... тож то будемо солодко спати! Але коли ми приблизилися до огню, нікого там уже не буле: табориско пусте. Здається, що недавно його покинули, бо великі колоди горіли сильним полумям і всюди розстелена була свіжа солома.

Коли ми прийшли на місце, сказав мені Іван, що тут будемо спочивати три годині. Я віддав свій револьвер Іванові, а сам як довгий положився на соломі коло найближчої ватри.

— Роби собі, Іване, що хочеш, я вже не годен.

Я отворив очі і подивився навкруги. Коло мене догоряла велика колода і зі всіх боків обступили мене Боснаки-погоничі. Я цілком отверезів, побачивши, в якому місці находжуся.

— А ти спав, Іване?

— Ні крихітки. Годі було вас так лишити між тими людьми, — і показав головою на наше окруження.

І справді, ті люде могли скрутити мені вязи як горобцеві і когут би за мною був не запіяв. До того всього я мав при собі 2000 ґульденів, котрими я мав виплачувати погоничам їх поденне.

— Тепер будемо їсти. Насамперед дай мені трохи чорної кави з румом.

Гадаєте може, що в Босні о чорну каву так трудно?

Там чорна кава так, як у нас тютюн. Куди обернешся, всюди дістанеш її, а йдучи в дорогу, пакуєш у торбу подовгастий млинок і мідяну бляшаночку. Те саме

зробив Іван — і скільки разів ми виходили в дорогу, він усе брав із собою прилади до варення кави і гербати.

Напившись цього добра, що пішло мені огнем по всіх жилах тай голови не заморочило, я зїв пів пушки мясної консерви і напився чаю.

Ті мясні консерви — то найбільше добро, яке коли хто для вояка видумав. З одної невеличкої пушки поживиться добре двох хлопів. Колиб тільки вугликів, а обід готовий. Пробивається баґнетом верхне дно — а це дуже легко, бо бляха тоненька — відтак ставиться до жару, а трохи пригріється, їда готова і дуже смачна, особливо для голодного.

По такій поживі я прийшов цілком до себе.

— Ну, спасибі, тобі брате! — кажу до мого Івася, що не дав мені загинути, і стиснув йому руку проти усяких приписів військової дисципліни.

Тим часом капітан дав уже приказ до дальшого походу. — Задзеленькали дзвінки, закричали по свому Боснаки і ми рушили з місця, прощаючися з любенькою ватрою.

Місяця вже не було видно і в воздусі трохи потепліло.

Ми зближалися до якихсь хат, коли в однім вікні заблимало світло і два стріли майже рівночасно випали на нас. Кулі засвистіли, а одна з них трафила одного санітетського жовніра, що йшов з нами; трафила в дручки, що їх ніс на плечах. Були це ноші для ранених.

Мені тоді було щонебудь тут розпочинати, бо це було діло капітана, що сторожив транспорту. Але він не робив собі нічого з того.

Я їхав на коні. Аж мій Івась підступає до мене і каже стиха:

— Злізьте, пане, з коня! Хто зна', що ще буде, а на кони видно вас здалека.

— Ну, то хіба сховай мене в кишеню...

— В кишеню не в кишеню, але на що непотрібно наставлятися? Тут не битва, ані ви не командируєте, пощож без потреби виставляти себе на небезпеку? Стереженого Бог стереже!

Я послухав Івана, зліз із коня і йшов суміш із другими.

Ми перейшли попри тих скілька хат. Там не було вже світла і ніщо не ворухнулось.

Стало світати. Перед моїми очима простяглась рівнина не покрита ні одною деревиною, лиш денеде росли корчі. Цілий той шмат землі був колись вкритий густим лісом. Як я опісля повідався, промислові Венеціянці вирубали тут усі ліси і забрали дерево на кораблі. Господарили гарно! — тепер тут пустиня, з котрої ледве чи буде який пожиток.

— А то виголили ліс! — кажу до одного вояка.

— Або у нас, прошу пана, так не буде? Незадовго і в нас так повитинають ліси, що не буде патика на дишель.

Гористий терен для тих, що ведуть зачіпну війну, є дуже невигідний. Тут на Балкані я не чув себе ні одної хвилі безпечним. За кождою купкою дерев могли сидіти повстанці, готові привитати мене сальвою, як це нераз в тім часі лучалося. Тож я відітхнув свобіднійше, побачивши себе при світлі дня на місці просторім і рівнім, де можу добачити свого противника на 500 або й більше кроків.

Хто живе на тім верховиннім степу, не знати. Куди глянеш, не видно ні хутора, ні деревини. Ледви після години ходу побачили ми великий хутір обведений довкола муром. З одного боку стояла височезна башта або по тамошньому »куля.« Є це рівнобічний чотирокутник, високий з на два поверхи з малими вікнами до стріляння.

Коли ми зблизились до цього хутора, побачили ми в брамі величезного Турка бега з папіроскою в зубах,

властителя хутора. Тут ждав уже на мене капітан зі своїми людьми. З беґом я привітався по їхньому, а капітанові сказав, що цеї ночі стріляли до нас коло Поліци.

— Я чув це, — каже.

Ну, коли чув, — думаю собі, то видихай здоров, а моє діло було сказати тобі це.

Заки ми пішли далі, я мав нагоду оглянути один цікавий оказ турецької культури. Був це господарський віз, що варто його ближче описати. Віз цей зроблений був після моделю діточих візочків, що їх продають у нас на ярмарках. Чотири великі колеса вирізані з грубого бруса, осі сполучено прямово вбитим до них дручком замість нашої розвори, так само вбитий дишель, а на верху сторчать чотирі прямі ручиці. Таким возом то раз їхати! Не повернеш ним ні в одну ні в другу сторону.

Мої Бойки приглядалися цьому возові цікаво і з насмішками.

— А то моспаненьку коляска! — каже один підсамбірський шляхтич.

— А який легенький! — каже другий. — Мазі бідняка не видав, як вродився.

— А колиб ви чули, як він їде! Скрипить так, що певно до Турки *) чути...

Тим часом сонце піднеслося високо в гору і освітило цілу цю пустиню.

Ми йшли далі. Вже було геть з полудня, коли ми побачили містечко Калиновик, а на двох протилежних горбах виднілись шатра нашої бриґади.

Ну прецінь раз знайшли своїх! — подумав я і потис коня, щоби скорше дібратись до табору.

Андрій Чайковський.

---

*) Коло Самбора в Галичині.

105. З подорожі по Єгипті.

Шлях залізничої дороги веде із Суезу до Ізмаїлії здовж суезського каналу. Був колись із Суезу до Каїра шлях навпростець, та біда, що тут чоловік у своїй культурній роботі залежний дуже від обставин природи. Пісок пустині Сагари завівав шини так, що кождої хвилі треба було розмітувати ці піскові завали, наче сніжні замети у нас на півночі. І 1868 р. покинули цю просту лінію, що в чотирьох годинах лучила море із серцем Єгипту. Зрештою, що в Орієнті значить час? Тут не примінюється американське »time is money« *). Що кому залежить на тім, чи він приїде до Каїра в чотирі чи в дванадцять годин? Аджеж російський ґенерал Анненков поставив шлях через пустиню середньоазійську аж до самого Самарканда, коли цього конечно вимагала заборча політика російської імперії.

Залізниця в Єгипті їде собі поволеньки, повагом, як подобає вірному ісповідникові пророка. На стаціях кондуктор жде, щоби побалакати із знакомими; жде, щоб закупити собі дешевого провіянту; жде, бо припадком не прибули ще на стацію заповіджені пасажири-робітники, що набрав їх якийсь підприємець до державних робіт.

В купе разом зі мною їде собі Анґлієць із своєю жінкою, Німець професор та ще кілька уфезованих, але впрочім по европейськи одягнених Арабів, єгипетських урядників.

Стація Тель-ель-Кебір!

Коло стації ще і тепер стоять могили всякої всячини: розбиті пляшки, порожні коробки бляшані і т. і. Це сліди і останки табору анґлійських військ 1880-их років. Там дальше гарно удержане кладовище із кипарисами та пальмами, з гарними хрестами та памятниками. Тут за цею

*) читай: тайм іс мані (час — то гроші).

гарною огородою в тіни цеї зелені спочивають останки анґлійських полків, що тут під Тель-ель-Кебіром звели рішучий бій з Арабі-пашою.

Недалеко від цього кладовища ледви запорпані кости борців за єгипетську національну ідею, войовників Арабі-паші.

»Єгипет для Єгиптян, а не для Европейців!« — був оклик цього національного руху. Розуміється, що цей оклик був не до сподоби Европейцям, а особливо Анґлійцям. Туди через Єгипет іде дорога до Індії — треба було конечно знівечити цю національну язву. І знівечили: декого грішми, що тут зветься „бакшішем“ (себто подарунком), а дурних ідеалістів баґнетами. Кедивові Тевфікові ведеться дуже добре під охороною Анґлійців, а сам Арабі-паша живе собі в гарній віллі, інтернований на Цейльоні. Тель-ель-Кебір прозвали Єгиптяне »Тель-ель-Бакшіш...«

»Ой біда, біда чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі.« співали наші козацькі гетьмани, сумуючи над долею свого любимого краю і свого народу. Біда чайці небозі і в Єгипті! Єгипет то »бита дорога« з Европи в Африку, в Азію, в Австралію. Хто лиш колинебудь мав силу і значіння в Европі, той добивався панування над Єгиптом. Добивалися Греки, потім Римляне, відтак Араби, а опісля по порядку всякі Европейці, починаючи від хрестоносних походів, а кінчаючи Анґлійцями.

Для Анґлійців конечно треба Єгипту. Це річ ясна. Єгипет — то одно звено того великого ланцюга, що починається Ґібральтаром, а кінчиться Індією та Австралією. І вони мусіли добитися до того і сидять тепер твердо в Єгипті не дбаючи на протести французької републики і будуть сидіти, чи кедив буде зватися Тевфік, чи Аббас, чи який недудь другий Мегемет...

На дворі стояла спека. „Хамсин“ несе жгучий свій дух із пустині Сагари і засипає ним очі та запирає віддих.

Вікон у купе не можна отворити. В купе задуха, а на дворі ще гірша. Пісок продирається крізь усі щілини. В кількох годинах їзди ми усі чорні, як вуглярі, на нашій одежі лежить груба верства піску на пороху.

Вїзджаємо до Заказик. Нам на зустріч вибігають всякі голодранці та пропонують до покупу всякі старо-єгипетські Ізиси, Озириси, скарабеї (святі хрущі з каміня або з паленої глини) і таке інше. Торговля це дуже видатна. Попит за єгипетськими старинностями такий великий, що в Єгипті завелися фабрики, котрі пречудним способом підробляють та фальшують старих богів.

На вулицях, по полях стоять машини всякі. Всі по ржавіли та поснітились, колеса їх уже від давна не обертаються. Підчас американської війни (1861 — 1864) хибло було в Европі бавовни: Америка не могла її продукувати. Промислові европейські капіталісти підбили кедива Ізмаїла, щоби завів у своїй землі культуру бавовни. Проба удалась прегарно: пішли бариші Европейцям та Ізмаїлові. Війна скінчилась, культурні та економічні обставини змінилися і машини заржавіли, а на бавовняних культурах оре своїм передвічним плугом фаллах (селанин-хлібороб) і порпає намул під кавуни.

Село феллахів — то могила гною та бруду. Хати — коли їх так можна назвати — малі ліпянки із сушеного намулу Нілевого. Діра при вході служить за двері та вікна, дах з пальмового листя. Перед хатою в болоті або в глибокім поросі сидить і орудує і забавляється вся родина: голі діти з надутими животами та з цілим роєм мух коло каправих очей, нехарні жінки в брудних темно-синіх сорочках, одинокім своїм строю, та чоловіки, покриті лахманами. Все те кричить та гармідерує, біжить назустріч залізниці, обганяючи віхою уперті мухи, що обсідають роєм їх голе тіло, мов би проклін Мойсея ще й до тепер сповнявся на цих малих потомках славних фараонів.

Це іменно останки того народа, що дав нам т. є. Европі культуру. Ці раби феллахи — потомки того народа, що побудував пишні святині і піраміди, котрі й тепер у нас, людей нового століття машин і телеґрафів, викликають щирий подив задля своєї величавости — потомки того народа, що в той час, коли про наших предків і сліду і слиху не було, витворив із себе пречудну теософію, астрономію й инші науки — народа, котрий вірив у безсмертність душі і стояв у науці і культурі так високо, що Греки і Римляне могли обома руками черпати з того бючого джерела.

А тепер? Тепер то — робучі воли, лиш образи чоловіка, що разом з буйволом і навзаводи з ним черпають горшками воду з Нілю та поливають без тямки, у вічному забутті, поля своїх панів-Арабів... Все вони затратили, навіть бесіду свою старосвітську забули і аж треба було Німців, щоб доказали своїм научним дослідом, що мова захована під давніми гієроґліфами то та сама бесіда, що доховалася ледве в церковних книгах християнської секти Коптів та ледве в деяких виразах феллахів. І копти лепечуть свою «службу Божу« не розуміючи ні слова з того величного історичного забутку, і магомеданські феллахи обходять деколи „релиґійні“ — коли так можна назвати — звичаї, що стоять у звязи з старо-єгипетською релиґією та культурою...

Так то мститься над народом історична Немезіс, коли вищі верстви, що несуть культуру, не дбають про свого „меншого брата“ і не стараються подвигнути його д собі і звязати його з собою звеном культури — коли вищі верстви дивляться на мужика, як на „худобу.“ Фараони-владики гнали батогами своїх підданих до панщинних робіт, до робіт коло пірамід, палат, святинь. Феллах слухав, бо нагайка свистіла. Тій верстві, що її в наших віках назвали »вищими тисячами«, жилося знаменито... Та звіялась буря

— і змела ті тисячі з лиця землі, з цілою їхньою кастовою культурою. Пропала в Єгипті культура, бо не стояла на широкій підставі народа, а остався бідний мужик із своїм передвічним ралом з часів фараонських іще, з своїми передвічними »сакіями«, котрими він із поконвіку до тепер черпає воду на поливання чужої ріллі. На щож йому бесіди тої, в котрій він чув лише прикази та прокльони? Прийшли инші пани, з иншою бесідою, то й приняв він для свого обходу кількадесять слів та зворотів — скільки йому треба, аби порозумітися з паном та виразити свої незложні почування.

* * *

Ми в Каїрі.

Раннім ранком поспішив я на базар Хан-Галіль в народ.

Муеззин закликав із високого мінарета до утренньої молитви. Хто міг, спішив до мошеї, а хто розстелив свій килимок, де попало, і відбивав свої ранні поклони. »Не годиться, щоб сонце світило на голову сплячого музульманина«, — каже арабська пословиця. Араби ідуть скоро на спочинок, але зі сходом сонця вони при роботі. Голос муеззина розносився на утренній зорі, голос грудний, широкий: »Аллаху акбар! ла іллаха іл Аллах! ва Магемет рассул Аллах!« (Бог всемогучий, нема иншого бога, як він один, а Магомет його пророк!). »Гам алас салла!« (Спішіть на молитву!). Кождий, хто колинебудь читав який опис із Орієнту, безперечно здибав на першій картці ці слова. Вони майже стереотипні. Та все таки ніхто не міг позбутись того враження, яке вони викликають в душі подорожнього. За кождий раз, коли я їх чув, настроювали вони мене поважно.

На вулицях почався рух все більший та більший. Склепи та маґазини відчиняють, люде товчуться по вулицях

та площах. Льондонська city *) є осередком торговлі та пристановищем капіталу. Лиш у ранні години дня жене усе до city в однім напрямі, а відтак відпливає все в противнім: правдива мандрівка народів! А поза тим city пуста все, мертва, без мешканців.

Базар в Орієнті — це склади, склепи, а одночасно мешкання людей та звірят. В одну мить відчиняються ворота і життя кипить, якби на знак чародія. Тут верблюди, кози, пси і віслюки. Коло них в одній масі товчеться та глотиться юрба голих та на пів голих постатів людських всякої фарби і раси, все з криком та гармідером. Тут треба довшого часу, щоб упорядкувати в своїм мозку враження, що притьмом накидаються на чоловіка „Акль ез снуну!“ (пожива для ластівок) — кричить один, величаючи своє печиво. „Чудні дівчата пустині!“ — горлає другий, вихвалюючи свої дактилі. Нарід глотиться коло вуличних трактирів і, прикучнувши на пяти серед вулиці, споживає свої ласощі з мяса, що вариться таки тут на вулиці, та жує свої кавуни, огірки, цибулю і т. і. „Аллах є всемогучий — бережи свої зуби!“ — закликає водонос, захвалюючи свіжість свого напитку. Посеред тої глоти та метушні біжить саїс із палицею поперед свого пана, що їде верхом або повозкою. Поміж нарід просувається каравана верблюдів навючених всяким добром. Нераз то почуєш над головою пару горячого віддиху верблюда або удар його хвоста по лиці. „Далал“ — ліцитатор розносить свої товари на голові та викликує їх ціни, розхвалюючи своє повірене добро. За ним ціла юрба, що добиваєтьвя торгу. Те все снується і товчеться по тих вузких вуличках та заулках із глотою та криком на всяких можливих бесідах людських. Чисте вавилонське столпотвореніє!

Тут видно Нубійця з цілою родиною, майже цілком голою. Але чорна їх скіра не робить враження наготи.

*) читай: сіті (передмістя).

Навпаки, мені самому здавалося, коли я раз був у купелі з темно-кожими людьми, що я вдвоє нагий, і таке саме враження мали, здається, чорні споглядаючи на мене.

З якимсь гордовитим самопочуттям поступають бедуїни із Лібійської пустині. Лиця їх виразисті з орлиним носом, з чорними жгучими очима, ціла їх постать, здається, лише з жил та костей. За чоловіками ступають їх жінки. Вони не криють свого лиця, як те приписує коран; їх темні очі і гнучка стать нагадує наших циганок.

У малих, темних маґазинах, по котрих із верху ніхто не пізнав би, які в них криються багацтва, сидять Перси. Пізнати їх по гарних, мужеських енерґічних лицях, окрашених лише вусом, а без бороди, та по високих войлокових шапках у роді циліндрів без крис. У цих краях студія костюму є заразом студією народностей. Все рівняюча европейська культура зі своєю нівелюючою модою ще не сягла в ці окраїни... Перси тут торгують славними коверцями та вишиваннями і мережками. Чудо, що за гарні ткання криються в цих маґазинах! На безладних купах лежить тут міліоновий капітал! Це не те, що в Европі, де все садиться на виставу і кождий купець виставляє за електричним світлом своє добро на покуп та на покусу пішоходів. Ми Европейці — уроджені чваньки.

Перси найфанатичнійші ісповідники ісляму. В день смерти пророкового внука Гассана збіраються вони на площі Румелі перед мошею Гассана і відбувають свої кровні фанатичні процесії. Не дуже то безпечно важитися невірному ґяврові на близьку участь у цих релігійних обходах. Цілою лавою сунеться процесія в рядах по чотирі люда. Геркулеві їх груди та плечі обнажені. »Гасан! Гасан!« — добувається з їх грудей оклик мрачним, густим голосом. За кождим окликом спадає вістре меча і ранить голову та плечі. Кров точиться... Вулиця червоніє... Тут то там паде один знеможений убігом крови, але він щасливий тим,

що міг скатувати, збичувати своє тіло в честь пророка. Музулманський правовірний народ горлає, реве і впадає в демонічну екстазу на вид проливу крови і тих обявів віри.

Нераз серед білого дня на базарі можна бачити дервішів на пів голих із здичілим фанатичним видом, як брязчать ланцюгами і в релігійній екстазі катують себе дротяними нагайками або гострими кинжалами пробивають собі лице та руки. Або нераз зберуться і починають кружляти на одному місці, вітаючи імя бога-Аллаха. »Гу! гу!« (він один!) добувається з їх задиханих грудей, аж піна точиться їм з рота і на смерть знесилені падуть на землю. Такий обморочений дервіш — то свята особа, бо в туж мить — після віри магомеданського народа — душа його покидає тіло і лучиться з богом. Або знов коло мошей подибати можна на пів збовванілих дервішів, що постановили собі в честь бога не рухатися з місця і до нікого не говорити слова, крім одного магомеданського трапістичного »memento mori...«

В конторах великих маґазинів та в державних урядах можна часто подибати типи, що здається так і зняті із староєгипетських статуй та портретів. Це Копти, християнські потомки давніх тубольців, що через своє релігійне відділення найчистійше доховали признаки своєї староєгипетської раси. Пізнати їх по темній одежі і темно-червоному фезі. А що пануючі Магомеданці зборонили ісповідникам инших вір одягатися в світлі шати, то і Копти дотепер придержали цей темний убір і носять його з якоюсь гордістю, так як гордо називали себе »жебраками« нідерляндські революціонери, прозвані так своїми королями. Копти нераз гордо покликуються на своє фараонське походження, але по правді це дуже слабі потомки своїх великих предків. Історичні обставини та довголітний утиск витиснули на їх характері печать, що робить їх не дуже симпатичними. Вони уперті, скриті і завзяті. Взаїмна не-

нависть і недовірчивість характеризує відносини инших народів до Коптів. По мові Копти вже цілком Араби, коли мову можна брати за мірило народности, тількиж, як дуже ріжняться вони від Арабів — гордих, бутних, але не без благородних поривів!

Пануюча раса в Єгипті — Турки або їхні потомки від усяких білих невольниць. Сам кедив походить із східної Румелії з міста Каваля. Від Турків або взагалі з білої раси походять усі вищі урядники в єгипетській службі. Хоч приняли арабську бесіду за свою, вони все таки уважають себе за щось ліпшого. До недавна були ще в мошеях два колодязі, що служили до релігійних обмивань, один для Турків, а другий для Арабів.

Лиш недавно, від яких двадцяти літ почав у політиці урядовій брати верх принцип національний єгипетсько-арабський. Повстання Арабі-паші було одним із таких проявів волі народа. Тількиж багато ще води уплине, поки з тої мішанини — що так відділюється й відокремлюється від себе релігією, характером і походженням — сотвориться якась одноцільна раса зі своїми окремішними прикметами, як наприклад сотворилися Американці із сполучення усяких европейських кольоністів ріжних язиків, ріжних вір та ріжних народів.

* * *

Я вибрався до австрійського конзуля.

Як мило вразило мене, коли я по скількох словах сказаних на німецькій мові довідався, що конзуль — з роду Галичанин, а його пані походить з бучацького повіту. Чужина зблизила нас до себе. В їх родині провів я хвилі, котрі зачислюю до наймилійших своїх споминів із єгипетської подорожі. Чолом бю перед патріотичною матірю, котра на чужині в бурлацькій конзулярній службі, що то перекидає урядника з одного кінця світа на другий, уміла

своїм власним дітям, малим хлопчикам, вщепити патріотизм і любов до свого народа. Серед оригінальної обстанови та гарного умебльовання, зведеного умілою рукою з виробів цілого світа в одну гармонійну цілість, при вечері, при котрій служили нам чорні діти Африки, говорили ми про наші народні справи, про минувшину та будуччину.

У цього панства довідався я, що до австрійської кольонії належить дуже поважаний в Каїрі аптикар п. Б. Зараз таки поїхав я на вулицю Мускі — поздоровити земляка. Pharmacie hellenique*) — стояло на вивісці гарно удержаної аптики. Пана Б. не було дома. Я вийшов поки що на вулицю, щоби пройтися і придивитися вуличному життю в тій найголовнійшій жилі каїрської торговлі.

До тепер ще не можу пояснити собі, як то сталося, що я, побачивши перед собою одягненого по европейськи молодого чиловіка, в туж мить подумав собі: це пан Б. — »Здорові, пане Б.!« — кличу до нього по українськи. Це він і був. Духом пізнав я земляка серед глоти народа, хоч з роду не бачив я його на свої очі. Пан Б., переїхавши перед 6—7 роками, доробився тут на чужій землі поважного становиска.

При нашій стрічі пану Б. зразу тяжко приходило говорити по українськи. Язик якось не складався. Мимоволі сунулись на тямку арабські та французькі слова. Останній раз він говорив по українськи, коли Теодор Білоус у своїй подорожі до святої землі перебував якийсь час у Каїрі. Та це було вже перед роком чи двома.

Довго ми з п. Б. говорили про наших спільних знакомих і про всяку всячину з нашого далекого краю. Жаль, що я сам уже давно не бував на рідній землі, то і не міг у всім заспокоїти великої цікавости свого земляка.

П. Б. був мені милим товаришем і провідником по Каїрі. Однаковий наш вік зблизив нас ще більше до себе.

---

*) читай: фармасі геленік (грецька аптика).

Ми розмовляли і зрозумілися. Коли прийшла година прощання, ми якось не могли розстатися. І у п. Б. заблисло в очах і мене щось сціпило в горлі. Чи побачимося ми знов коли в житті?...

Вечером були ми в тетрі. Театр збудований на европейський лад.

На сцені давали Аіду у французькій мові.

Які то гарні часи були для всіх, яка то шаленість опанувала всіх у Єгипті, коли то перший раз давали на цій сцені цю саму оперу в честь відкриття суезкого каналу, коли то Ізмаїл витав і то королівськи гостив у себе стільки коронованих голов! Сам композитор Верді управляв орхестрою до цеї опери, котрої тему відчитав у гієроґліфах Маріет (Mariette) у святині Готори в Тебах. У головній льожі сиділа гарна цісарева французька Евгенія із своїм пречудним профілем і рудаво-золотим волоссям. Вона усміхалася радо до Ізмаїла, щасливого тим, що смів їй подарувати ново-збудовану палату — діло з »Тисяч і одної ночи«, палату Джезірег і сказати памятні слова: »Vous êtes chez vous, madame![1]) (Ви у себе дома, пані).

Єгипет розширив свої границі аж на полудне від екватора. Там на чолі екваторіяльної провінції стояв Іордон-паша, потім Джессі-паша, а опісля Емін-паша. То була кульмінаційна точка. А тепер? Ізмаїл на вигнанні коло Неаполю, а Евгенія, осиротіла вдовиця, в Анґлії.

У першій льожі розсівся sir Grenfeld[2]), сірдар (головний командант) єгипетської армії, а там дальше анґлійські офіцири в evening dress[3]), дарма, що у них на голові червоніє турецький фез. Усюди чути їх бесіду. Вони панами ситуації.

* * *

Мій драгоман узяв повозку і перед сходом сонця ру-

---

[1]) читай: ву-зет ше-ву, мадам.

[2]) читай: сер (пан) Ірінфел. [3]) читай: івнінґ-дрес (балевий одяг).

шили ми на лівий берег Нілю до села Джізеґ (Gizeh). Сьогодня зібрався я дивитись на Єгипет історичним оком на Гака-птаг — дім слави бога Птаг — на арабське Маср та на біблійне Мізраім.

Шлях пречудний, рівний, мурований в тіни галузистих сикомор. Це аллея Шубра, місце прогульок Каїрської haute volée*). Потім губиться той шлях у піску Лібійської пустині. Піскова метелиця засипує дорогу так, що для охорони треба було провести мур.

Вже здалека побачили нас бедуїни. Харкотливим голосом витають вони нас. З усього їх харкотання чує Европеєць лише слово »бакшіш« (заплата). Це перше слово, яке Европеєць почує ступивши в Орієнт, і це чародійне слово жужчить і бренить в ухах як завзята комаха всюди, де тільки поступишся. Ці бедуїни мають привілей на провідників. У них треба конечно окупитися.

Недалеко від того місця, де тепер стоїть Каїро, славилась перед шістьма тисячами років столиця Мемфіс. Тут панували могучі фараони. Світлі учені, котрих трактати фільософські, астрономічні та медицинські ми тепер уміємо читати і розуміти, від коли Шамполіон та Лепсіюс відкрили тайну гієроґліфів, мали тут свої університети.

Великі фараони управляли звідси своєю землею, поділеною на 24 повітів, котрі розмірювались наново після розливу Нілю. Над берегом Нілю стояв державний мірник, що показував, як за високо прибув Ніль. Після вижини повені, виказаної на мірнику, судили фараонські уряди, як далеко розлилась благодатна вода, після того розкладали податки. Зі всіх повітів, у котрих намісниками були звичайно фараонські свояки, мусіли в означені дні року зявлятись ґубернатори з чолобитним поклоном. Фараон у великій парадній одежі з тиярою на голові, окрашеною

*) читай: гот-воле (аристократія).

білими струсовими перами, символом правди, та головою змії урсуса, як символа мудрости, із жезлом та канчуком у руках, знаками власти, приймав їх сидячи на престолі, в головах котрого світилось літаюче сонце.

Із старого города Мемфіса не остало ні сліду. Тільки денеде можна принагідно найти забудовані в мошеях або приватних домах останки давніх святинь, капітелі і т. і. Осталося в цілости лиш одно — кладовище міста Мемфіс, піраміди в Джізег. Ні захланність каліфів, що глядали в пірамідах золота та маєтків, ні нове життя, що бачило в обтесаних ґранітах лише добрий матеріял будівляний, не були в силі розлучити того, що споїла рука фараонських робітників.

Описувати пірамід не стану. Кождий знає їх з рисунків. Поетичні душі описували їх стихами, вплітаючи тут усякі більше або менше поетичні роздумування — кождий більше або менще до того покликаний виливав при цій нагоді свої почування. Я скажу хіба, щоби читачам дати поняття про розмір пірамід, що цілий храм св. Стефана у Відні може сховатися в середину піраміди, коли би вона була порожна; висока вона така, як катедральний храм у Кольонії. Подібні величні нагробні памятки бачив я тільки на Цейльоні над мощами Будди. З того самого релігійно-культуного світогляду повстали і наші українські могили по степах... Культ померших предків був одною з головних частей старо-єгипетського вірування. Безсмертна душа лучилася з тілом, коли суд богів признав помершого праведником. Звідси то і заходи: доховати тіло в добрім стані аж до того часу, коли душа злучиться з тлінними останками. Фараони і великі пани ставили собі величні нагробники у виді пірамід.

У Джізег стоять дотепер три піраміди фараонів: Хеопса, Хефрена та Микеріна. Кождий з них славиться »господарем-самодержавцем горішнього та долішнього Єгипту,

сином такої то матери, потомком бога Аммона, втіленням бога Горуса.«

Недалеко пірамід-нагробників стоять тепер розвалини каплиць, в котрих збіралися свояки та приятелі відправляти молебні за душу усопшого. Недалеко відкрили також гроби та мумії бідаків-пролетарів із Мемфіс, погребаних у спільних гробах. Тільки не багато їх тлінних останків найдено в цілости. Засушені мумії рубали бедуїни на кавалки та вживали на топливо...

На піраміду Хеопса, найвищу, без труду можна вивилізти за пів години при помочи бедуїнів-провідників, що тягнуть чоловіка і сіпають на всі боки. При сході сонця вид із цеї піраміди пречудний. Срібна стяжка Нілю веться серед сочистої зелені, окружена якби золотими рамами пісковою пустинею Лібійською та Арабською. На границі життя і смерти, зелені і піску, стоїть ще який двадцяток пірамід, усяких святинь та ріжнородних памятників.

Тут то, на цих місцях, розігралася битва між Наполеоном I. і. Мурадом-беєм о панування над Єгиптом 1798-року. Тут мав Наполеон, загріваючи своїх вояків до бою, сказати памятні слова: Songez, que de haut de ces monuments quarante siècles vous contemplent!*) (Памятайте, що з висоти цих памятників глядить на вас сорок століть!).

Ярослав Окуневський.

106. Ворота Італії.

Семерінґ із своїми кільканадцятьма тунелями й безконечними закрутами — чудо інженірської штуки середини XIX. віка замикає собою віденські околиці.

Тут границя Австрії й Стирії, вододіл Литави й Мура — початок туристичних подорожей. Сьогодні неділя і не

*) читай: Сонже, ке де-го де-се-монюман карант сіекль ву контамплъ.

вважаючи на ранню весну купа туристів приїхала нашим поїздом, щоб полазити по сусідніх горах...

Поїзд біжить долиною Мурця, потім Мура, серед долів з розкиданними місточками і селами і горбів вінчаних замками і монастирями. Їдемо по словянських костях, серед останків західньої Словянщини, залитої й задавленої пізнійшим німецьким походом. Ці сірі мури замків і монастирів — мовчазні памятки цеї боротьби й побіди ліпше орґанізованих і витревалих приходнів над партикуляризмом і непорадністю тубильців.

На залізниці і скрізь навколо сама німецька стихія. Можна переїхати десять разів цю країну не підозріваючи, що під нею лежать словянські кости, ще живі, ще не зотлілі зовсім. Зрідка тільки можна натрафити на них.
На маленькій стації купуємо якісь дрібнички у старої жінки. Вона говорить по німецьки; але зачувши, як ми з жінкою розмовляємо по українськи, зачинає говорити до нас по словінськи. Це Словінка. Ми в Хорутанії (Kärnten). На вивісках сусіднього місточка читаємо словянські, більше або менше знімчені імена.

Останніми часами ці словінські кости рухаються сильно. Але вони вже так міцно поломані, залиті німецьким елементом, обросли німецьким мясом, що з них уже ледви чи буде одноцільний територіяльний орґанізм...

Перерізуємо долину Драви. Німецький світ кінчиться, даючи місце італійському. Зараз границя. Pontafel і Pontebba — два маленькі місточка по двох боках річечки, дві залізничі стації розділені мостом, репрезентують собою дві політичні системи — німецьку й італійську. Ріжниця замітна і порівнання виходить не на користь Італії. Безперечно менше солідности, порядку, дисципліни; більше нехлюйства, бруду і бідности. Залізнича служба виглядає на босяків, що покупили собі старі залізничі мундури і доно-

шують їх. При всякій нагоді простягається до вас якась умундурована рука, щоб узяти скілька сольдів*).

Сольди роздані. Куплені солодкі помаранчі і кругленька оплетена трвстиною »фіяска« (наша пляшка) з терпким темночервоним »кіянті« від малого розносщика. Італійський поїзд мчить нас далі сточищем глибокої долини »Таляменто« і його притоків, від тунеля до тунеля, від віядукта до віядукта, серед гарних диких краєвидів, високих скал над рвучими потоками, сірих камінистих долин, ледве замаєних зеленю. І вивозить нас на венецьку низину, рівну, зелену, засаджену винницями з їх симетричними, безконечними рядами лоз і вязів, а характеристичні кампанілі (дзвінниці) в виді чотирогранних стовбуватих островерхих мінаретів кажуть нам, що ми вїхали вже в сферу венецької культури і венецького життя. Инший край і инше життя.

Звечеріло. Далекі снігові верхи Альпів гаснуть і тратячи останні рожеві відблиски зливаються з сірявим тлом неба. З широких низин залитих часто водою, з сочистої зелені тягне вогким холодком. Западає ніч. Утомлене дводенною дорогою тіло жадібно просить спочинку. Нетерпляче чекаємо Венеції. Але поїзд за невеликий переїзд від границі вже встиг порядно спізнитись — на те він італійський поїзд, що не може ніколи йти після пляну.

Нарешті вже побережжя. Поїзд звертає з твердої землі й біжить на зустріч морю через стверділі маси намулу; далі по мості через плиткі затоки ляґун. Над темною поверхнею їх блищать усе ближче і ближче огні Венеції. Venezia! Утома і знудження покидають нас від цього слова. Йдемо скорійш на дворець, на широкі сходи, що ведуть з нього на канал, і за скілька хвиль ми вже пливемо вузенькими, темними, вогкими вуличками поміж закратовані вікна, поміж темні двері, що на їх порогах хлюпається вода каналу. Денеде серед пітьми добачимо ясне вікно з жіночою

*) мідяна монета: 5 сотиків.

головою в типовій венецькій фризурі, із спущеними на чоло і виски хвилями ясно-каштанового волосся. Стрінуться відчинені двері винарні й веселий спів вилетить звідти. І знов темні, вогкі, безконечно високі стіни мов мертвого города. І раптом із цих темних катакомб ґондоля легким ударом весла вилітає на широкий простір Canale Grande, повного світла, життя і руху. Ллється чарівний спів з барки музикантів; ріжнокольорові лямпіони блищаться, відбиваючися в воді; до них тягнуться з берегів ясні течії світла від побережніх ліхтарень, дріжачи й розбиваючися на хвилях. Чорні ґондолі з приглядачами хитаються тихо як великі морські птахи навколо поблискуючи своїми сталевими гребнями, і безконечні ряди палат у гордій задумі придивляються чарам теплої ночі і цій фееричній красі людського життя.

Не можна нічого більш гарного, більш чарівного уявити собі, як цей вїзд до Венеції теплої весняної чи літньої ночі. Здається, виїздиш в якийсь инакший світ, де спить горе й нужда, а живе щастя й краса; де люде живуть тільки на те, аби виливати ці повні краси тужливі пісні чи веселі хорові співи.

* * *

Прощай Венеціє!

Скрутивши з ляґун на полудне, поїзд наш пролітає низькою низиною в поріччях По і Адижі, утвореною намулом рік. На памяти історії вони урвали ціле побережжя від моря, все посуваючи наперед територію наносів так, що приморське місто Адрія, яке надало своє імя морю, давно опинилося на сухому і до моря від нього тепер цілих 25 кільометрів; а за римських часів було воно ще приморське.

Минаємо цим разом Ферару з її традиціями блискучого двору д' Есте й нещасливого поета — дворака Аріоста. Минаємо Падову і Больонію з їх старими університетами,

де набирався премудрости неодин із наших земляків. Насувається в гадках славне імя Франца Скорини, »ученого мужа з славного города Полоцька«, доктора падуанського університету, перекладчика святого письма »своєму прироженому руському языку к науце всего доброго.«

Це один з небагатьох звісних нам вихованців гуманізму, речників нових ідей про культурну працю для своєї суспільности, »для посполитого доброго« (pro publico bono), що з гарячим пієтизмом для культури, нової европейської цивілізації, лучить непохитну вірність старим свійським культурним і національним традиціям і стає проповідником нового культурного, свідомого патріотизму. »Не только самим собе народихомъ ся на светъ, но болеє по службе божиєй і посполитого доброго«, пише він в одній із своїх передмов до випусків своєї біблії і мотивує свою працю мотивами гуманітарно-патріотичними: »Ми, братя, не можемъ ли во великихъ (чимсь великим) послужити посполитому люду руского язика — сиє малыє книжки праци нашоє приносимо имъ«.

Нема причин думати, що не було таких вихованців нової культури і більше у нас на Україні.

За Больонією врізуємося в гірський хребет Апенінів. Гори сухоребрі, голі піднімаються наоколо нас відкриваючи на згірях рівні сточища як витесані з каміня величезні таблиці. Поїзд що хвиля скаче в середину гір і з темних тунелів виривається на хвилю на світло й повітря, щоб знову пірнути в пітьму, і краєвид міняється як у калейдоскопі то зникаючи з очей то виринаючи знову — як дитина, що кукаючи то ховається за материну шию, то знову виставляє зза неї своє розвеселене лице. Між Больонією й Пістоєю, що лежить уже по другім боці хребта, ми нарахували щось 50 тунелів без одного чи двох. За те поїзд майже простою лінією проходить через гори з долини По в долину Арно, не уступаючи, не обминаючи, а

врізуючися в самі глибини їх. Все нижче і нижче піниться ріка під нами. Далі за провалом починаємо знову зближатися до її рівеня. І нарешті з подібним гуком, як розярений дракон з темної нори, вилітає наш поїзд з темних тунелів в зелені долини Тоскани.

Чудова панорама розкривається наоколо нас. Рання весна — найкращий час в Італії. Пізнійше вона терпить від недостачі вогкости. Ще не просохла земля вкривається тепер буйною зеленню. Ґрупи пиній і кипарисів не сіріють сиротливо закурені порохом на рудих згірях, а творять тільки темнійші й виразнійші плями на розкішній зелені краєвиду. Оливи не мають ще свого безнадійно-сірого кольориту. Великі кілька-поверхові тосканські двори, щось середнє між замками і віллями, розкинені відокремлено серед нив і городів, скільки сягне око, незвичайно оживляють цей краєвид, нагадують про сильне інтензивне людське життя серед цеї багатої природи.

Михайло Грушевський.

107. Вибух Везувія.

Рано 9. цвітня 1906. р. побачили ми Везувій сповитий у хмари, зпоза котрих не можна було нічого розпізнати. Програма нашого гуртка обнімала на цей день їзду возом з Соррента до Амальфі, а відтак до Салєрна, а в Салєрні мали ми всісти на залізницю о год. 6. вечером, і вернути о год. 8. вечер до Неаполю. Дорога залізницею була та сама, якою ми переїхали сюди, т. є. між морем і Везувієм через Помпеї, Торре-Анунціята, Торре-Іреко і Портічі. Що до повороту цього були ми безпечні, бо бачили 8. цвітня рано, що тор цеї залізниці лежить скілька кільометрів від ляви, та що він відділений від гори місточками і селами, які би мусіла перше всі забрати лява, заки би знищила тор. Та не передвиділи ми одної річи, а іменно,

що комунікація може бути знищена або перервана не лиш самим заливом ляви.

Переїхавши рано на другий бік півострова на берег салерненського заливу, ми були відділені цілий день від Везувія високими горами, які закривали перед нами і Везувій і дими, що плили з його нутра, а чудова природа полудневого підсоння розкривала тут перед нами всі свої принади і позволивши вирватись з грізного сумерку, що залягав північний бік півострова, веліла нам на хвилю забути про те, що діється по тім боці.

В Салерні станули ми на двірці залізниці перед 6. годиною вечером; але поїзд, що їхав з Бріндізі, який мав нас повезти до Неаполю, спізнився маломіським звичаєм близько цілі дві години так, що ми замість о 6. годині, виїхали аж перед 8. вечером із Салерна. Поїзд був доволі обсаджений, а по дорозі почало всідати чимраз більше людей. На стації Помпеї ми побачили величезну товпу втікачів; великий натовп всідаючих знов опізнив поїзд так, що до Торре-Анунціята прибули ми вже, як було зовсім темно. Тут побачили ми на стації кількатисячну товпу людей, які кинулись на поїзд і почали силою вдиратись до возів. Були це люде, що утікали з поблизьких сіл. Устала вся контроля і всякий порядок; кождий вдирався, де міг; в нашім купе, призначенім для 8 осіб, найшлось їх відразу 15; одні сідали другим на коліна, або тиснулись стоячи; ніхто не противився і не нарікав; зрештою вигляд і постава тих людей не були такі, щоби їм можна було противитись. Ми дізнались про велику катастрофу, яку спричинив Везувій у протягу останньої доби. Із Санто Джусеппе і Оттаяно нема ні сліду — доми засипані розпаленим камінням і знищені лявою до тла; церкви, до котрих сотками хоронились люде, завалені під тягаром саджі і камінного дощу, що покрив крівлі; сотки людей найшли страшну смерть під румовищами. Лява дійшла вже до

Торре-Анунціята, де спинилась на цвинтарі, на котрім як раз тепер горять дерева і хрести; на Торре-Ґреко іде дальше похід ляви. Це були вісти, з якими всіли до возів поїзду ті, що спромогли вратувати життя з того страшного пекла. Поїзд рушив, а за хвилю на стації Торре-Ґреко повторилась та сама сцена з тою ріжницею, що ніхто вже майже з вижидаючих на стації не міг дістати місця в поїзді.

Ми рушили з Торре-Ґреко в напрямі до стації в Портічі, положеної в найвужшім просмику між Везувієм і морем. Не минуло більше може як десять хвиль, коли цілий поїзд потрясся сильно і нараз станув. Рівночасно почули ми страшенний шум, а на верхи возів посипався дощ піску і дрібного каміння. Отвираємо вікно, а через нього влітає до середини воза густа курява диму і темножовтого, дрібного піску, перемішаного з камінням. Всім нам стала перед очима страшна дійсність: Ми присипані лявіною Везувія!

Стоїмо на отверому полі — вокруг темрява страшна така, що на один крок не видно нічого, і густа курява саджі і пороху, неначе в зімі снігова заверюха. Чуємо крики залізничого перзоналу; машина робить ще раз послідні висилення, але поїзду більше вже рушити не в силі; зрештою не видно нікого з перзоналу — ніхто не каже нічого і нема навіть кого запитати, що сталося і що станеться. В Італії взагалі не люблять інформувати подорожніх — тепер перзонал занятий собою і пасажири йому не в голові. Стоїмо так довший час — у возах убійча задуха — дехто пробує отворити вікно, але знадрову сиплеться гаряча курява; деякі пробують висісти, але грязнуть вище кісток у поросі і саджі Везувія; зі страхом бачимо, що заспа сягає вже до половини коліс. Нараз чуємо свист машини, але по ньому не наступає рух поїзду. Що сталось? Зі всіх возів починають вискакувати люде і біжать вперед

поїзду. Але перед поїздом нема вже машини, а при поїзді нема нікого з залізничого персоналу; персонал відчіпив машину і поїхав з нею в напрямі стації Портічі — лишаючи нас усіх на ласку Божу і Везувія. А Везувій тим часом говорить що раз голоснійше; що кілька хвиль відзивається глухий підземний гуркіт і що раз густійшими струями паде на наш поїзд порох, саджа і густе каміння. Всі ми обмазані саджею неначе мурини, маємо її повно в устах, очах і носі; задуха стає що раз то більша, ситуація наша що раз то більш грізна і непевна; стаємо що раз більш ізольовані від світа, поміч стає що раз труднійша і менше правдоподібна.

Пасажири, знаючи добре місцевий терен, розпізнають, що ми находимося 4 км. від стації Портічі і стоїмо на території місцевости Резіна, побудованій на засипанім Геркулянум як раз під нами, і ми стоїмо як раз в місці, де Везувій колись в протягу кількох годин засипав ціле місто! Свідомість того не причиняється до піднесення нашого духа; противно, положенє наше велить бути на все готовим. В тій ситуації пережили ми довгі, безконечно довгі три години, що видались нам цілою вічністю; ми надслухували з запертим духом свисту машини від сторони Портічі. Вкінці по трьох годинах наспіли тяжким, повільним ходом дві машини спроваджені з Неаполя. Привезли вони людей, що при світлі смолоскипів з закантуреними головами принялись розрушувати поїзд. Вкінці ми рушили при помочі двох машин і, зупиняючись що хвиля, затягнулись ледве живі до Неаполя замість о год. 8. вечер — о год. 2. в ночи. По нас уже ані цеї ночі ані в найближчих днях ніякий поїзд не проїхав цим залізничим шляхом.

А Неаполь не спав мимо пізної пори; він дрожав цілий горячковим зворушенням. Ще перед двома днями ніхто з Неаполітанців не припускав, щоби місту самому могла грозити якабудь небезпека; тепер застали ми місто

в стані великої трівоги. Спричинив її безперечно в значній части безупинний наплив людности з сіл знищених уже або загрожених вибухом, вид блідих, вистрашених лиць, крівавих ран, розпуки жінок, плачу дітей. Що хвиля приходили вісти про новоотворені кратери, про нові знищення і жертви людські. А разом з тими вістями плили на Неаполь що раз густійші клуби піску і диму. Скляна галя, що накриває дворець залізниці, перемінилась в чорну челюсть; на вулицях і площах вкритий камінний поміст грубим тяжким сіро-чорним ковром, по котрім ступається мягко, неначе по пісковім морськім побережу. Вчера ще змітано цей засип і чищено вулиці — тепер уже ніхто не пробує цього, бо Везувій в одній хвилі засипує все наново

Їдемо з двірця засипувані цим дощем, спішимо на берег на Партенопе і тут бачимо, що лявіни диму і саджі залягли цілу східну часть неаполітанського заливу; маємо враження, що якась ґіґантська, чорна колюмна сперлась горішнім кінцем о вершок Везувія, а долішньою частю лягла в море. Лише на заході видний шмат ясного блакіту освітлений повним місяцем, котрий крізь смугу диму пробивається матовим світлом

Надходить ранок; бачимо це лише з годиників, але не бачимо його в дійсности, бо над містом і над заливом стоїть то само сіре, оловяне небо, та сама чорна хмара пливуча з Везувія, з котрого паде дальше так само густий дощ піску і саджі. Ранком цим розпочинається день, який сміло можна назвати: dies irae et calamitatis!

Около 7. години роздаються алярмові сиґнали; біжать товпи народа, роздаються страшні, серце роздираючі крики. Алярм обнімає ціле місто, з уст до уст пробігає вість про страшну катастрофу. На торговій площі в Неаполі стояв старий великий будинок, в котрім приютились на нічліг бездомні нуждарі, яких Неаполь має велике число. На стару крівлю цього будинку сипався від кількох днів дощ

піску і саджі, якого ніхто не згортав, аж вкінці крівля не видержала тягару і завалилась, придавлюючи сотки нічліжан. Ціла їх сотка мала погибнути відразу, а безліч ранених відвозять до шпиталю. Це перші масові жертви вибуху в самім місті. Отже Везувій дібравсь таки до самого Неаполя! Ця подія викликує в місті страшне нечуване зворушення. Товпи народа особливо з найнизжих кляс, залягають площі; всюди крики, зойки, проклони; торговиця окружена кордоном війська, що його прориває товпа, вдираючися там, де витягають і розпізнають трупів. Чути погрози під адресою управи міста; товпа прибирає грізну поставу.

Положення стає страшне — справдішне пекло. Зовні грозить Везувій, ввутрі розрухи; будяться всякі людські інстинкти; назустріч ляві Везувія іде лява людської розпуки. Місто починає зовсім зміняти звичайний вид. Склепи починають зачиняти; школи рівнож замикають; театри відкликують вистави; готелі пустіють, чужинці поспішно опускають місто.

Здається і для нас останній час — зробити те саме. Та не так легко в цій хвилі видістатись із Неаполя. Дворець залізниці занятий тисячами публики, всі хочуть їхати в напрямі до Риму, бо це одна одинока дорога з Неаполя, що не йде попри Везувій, тільки в противнім напрямі. Відїздить поїзд, але в нім знайшли поміщення лиш ті, що вже заздалегідь залягли перон і силою здобули собі місця. На щастя заряд залізниць пускає що години надпрограмові поїзди в напрямі до Риму. В однім із таких поїздів знаходить вкінці з трудом місце і горстка нас Українців. Виїздимо проводжені ще довго хмарами Везувія і аж у Римі скидаємо з себе верстви саджі і пороху, якими окривав нас через шість днів Везувій.

Та спомини тих днів остануть певно у кождого з нас до смерти.

Евген Олесницький.

108. Анґлійське домашнє огнище.

(Спомини з Анґлії).

Я замешкав у старосвітському домі анґлійської купецької родини на одній з подальших вулиць Льондону. Від тоді починається моя ближча знайомість з анґлійським життям і світоглядом.

Крім щирої гостинности, яка зустріла мене чужинця в отцьому домі, ні родина ні сама хата не ріжнилася нічим замітним від соток тисяч инших анґлійських родин і домів, які складаються на західні части Льондону.

Головними гостинцями, що перетинають місто на поздовж і на поперек, суне як день так ніч навала возів, трамваїв, омнібусів, фіякрів, автомобілів. Все те чинить глухий шум подібний до шуму повені або моря. Але кількасот метрів у бік від того гостинця той клекіт і шум губиться в огородах, розшибається по старезних деревах, зливається з шумом їх листя і завмірає та тихне. Відійшовши в той бік між огороди, мається враження затішного села або місточка, де вози належать до рідкостей і пси, надслухуючи з нуди один одного, гавкають цілими ночами до місяця. Ще на вулиці лунають стуки отвираних дверей, прохожих людей, голоси продавців овочів і молока. Але по огородах буває иноді так тихо, що видається, немов би чулося шелест тіней, які падуть із кріслатих вязів на траву і бігають під найлекшим подувом вітру.

Ніколи не побачиш нікого в дверех, ні в вікні, ні перед домом, хіба що він жде перед дверми на когось, поле в огородці або підливає квіти Двері все заперті на ключ. Хто не знає льондонського життя, не розуміє анґлійської вдачі і привичок, тому найкращі льондонські вулиці видались би містом завмерлих. Доми не мають зі собою ніякої комунікації. Зверха почорнілі від дощів, позамикані, заслонені деревами подобають радше на азілі

глухонімих або нервово хорих, як на мешкання діяльних, запопадливих і енерґічних купців, що розвій усіх фізичних та умових сил поклали собі ясною метою і змагають до неї свідомо всіми способами.

Анґлійська хата, хоч якаб вона була маленька, то не тільки »дах над головою«, як у нас її часто називають. Для Анґлійця це дороге серцю родинне гніздо, найкращий, найсвятійший куток на цілому світі. Він будує свою хату для себе і не дбає за те, чи внішний її вигляд подобається кому иншому. Від порога зачинається його домашнє огнище (home) і всі гадки і всі змагання Анґлійця йдуть до того, аби це святе огнище зробити царством спокою, безпеки і щастя. Чужинця, що переступить поріг цього дому, вразить любо передовсім вигода в цілім нутрі хати. Певно, що матеріяльна вигода домівки то ще річ сама собою незамітна. Це таке природне і звичайне явище, як те, що страва поживна, піч гріє, а вікно пропускає світло до кімнати. Тим часом треба віків культурної праці на вироблення того зрозуміння, що ціль хати — бути вигідною. Тим самим коштом і заходом можна покласти хату вигідну і хату таку, як у нас кладуть люде. Але тут саме показується культурна ріжниця між анґлійським розумінням вигоди і нашим. Анґлієць називає комфортом добре припасовані вікна і двері, практичну кухню, домову лазню, прості, але тривкі меблі, добрий матерац на постелі, поживний кусень мяса і філіжанку доброго чаю. Невжеж прийшло би в нас кому на думку називати такі річи »комфортом»?

До мене навідався мій приятель Даріян.

— Чи думав ти коли, — кажу, — яка найбільш замітна ріжниця між українським домашнім життям і тутешнім?

— Ще й як часто, — сказав Даріян. — Мені не сходить з гадки, що у нас, коли чоловік пошиється в піря, то купить фортепян або білярд. Так само півцивілізовані

Кафри купують циліндри і ланцюжки від годинників, але ходять немиті і босі. Тут зачинають люде від ванни і кухні. Це дійсно насущні потреби.

Тимчасом вбігла до гостинної кімнати, де ми сиділи, наймолодша донька господарів, девятилітня дитина. Даріян бував від давна гостем у цьому домі, діти кликали його вуйком і незвичайно люлили.

Мала Неллі сплеснула з утіхи руками і сіла безцеремонно на Даріянових колінах.

— Дивіться, пане, — сказала, звернувшися до мене. — Вуйко виглядає так як Ґеррі Ервін (Irving), тільки що молодший. Всі ладні люде бувають і добрі. А вуйко такий непоцтивий. Все перше брав нас із собою до парку, а тепер уже не хоче. Я сама веслувала раз здовж через цілу серпентину*). Попросіть ви його, Айвен. А потому там такі чудові коні. Які то десь щасливі ті люде, що їздять на конях Ротенров (Rotten Row).

— Певно, що дуже щасливі, — казав Даріян, — ніхто не прозиває їх непоцтивими вуйками. Всі вони мають сестріниці, що грають їм мазурки, довго, по кілька разів одну і не дають просити себе.

— О, вуйку немилосерний, я також уже буду добра і послушна. Тільки возьмеш нас до парку, добре?

І поцілувавши вуйка стрибнула до пяніна заграти Даріянови мазурку. Її дрібна рука не мала ще ані сили ані вправи грати нервові мельодії Шарвенки, ні удержати їх діяпазону. Але при клявіятурі на високому табуреті виглядала як олицетворення діточої щирости і невинного одушевлення, а її гра ворушила серце ніжними, наївно невикінченими акордами.

Коли опісля Неллі перестала грати, Даріян умовився з нею, що підуть в суботу до Гайд-парку і почав розпитувати її про знайомих.

---

*) Serpentyne — ставок в льондонськім парку Hyde park.

— Скажи, Неллі, що татко писали? Чи мама дуже занята? Кого найбільше любить Неллі з учительок?

Мала Неллі рада була говорити про всі дорогі для неї особи. Татко писав, що тепер у Каїрі, здоровий. Мама смажить мармоляду і зараз вийде до гостинної. А з учительок любить найбільше міс Колінс, бо вона оповідає про Шкоцію, а Шкоція — то найкращий край на світі. Коли вже буде старша, заложить фабрику, наскладає багато грошей, тоді поїде до Шкоції і купить там коттедж*).

— Дуже добре, — кажу, — але як буде виглядати ця вілля?

— Буде дуже маленька, — щебетала Неллі. — Але повинна бути ціла з сірого каміня, з черепяним дахом і обросла повоєм. У середині буде вся вистелена такими тапетами як перла. А на вікнах будуть гарні цвіти.

— Якіж коври будуть? Певно також темно перлові? — докинув Даріян.

— Ні, ковер буде тільки в гостинній, такої барви як сталь, а решта кімнат буде застелена лінолеєм, бо його можна змити і все свіжий.

Так говорила мала Неллі, а хоч у її мріях було багато дитинства, то не менше знати було і щиру любов до домашнього огнища, сильнійшу над усі инші змагання і пориви. Її вчено від маленьку розуміти вартість власного, вигідного і гарного помешкання. Вона знає докладно, як треба уладити кухню, лазню, їдальню, спальню і гостинну. Цього вчать найдокладнійше в школі на відповідних моделях з поясненням, які уладження найпрактичнійші і найтривкійші. Слово »home« вимовляють у школі з пієтизмом таким самим, як слово »Great Britain«, або »Fatherland«. Навіть бурси, доми поправи і шпиталі, хоч уладжені без того тепла, яке дає батьківська хата, будовані так, аби пригадували бодай у части родинні доми. В цілій системі ви-

*) cottage — вілля.

хования провідною думкою являється засада, що підставою сили й величи Анґлії ніщо инше, як святе, безпечне і здорове домашнє огнище. Почуття власного достоїнства — то психічний мотив, яким користується виховання. Всі рабські інстинкти, як сліпий послух для кого будь, ідолопоклонство в ріжних формах і лизунство, викорінюється свідомо, систематично і немилосерно, а на їх місце кладеться ідеали моральної і матеріяльної самостійности, чемність для старших і для жінки, християнську етику і почуття власної гідности. Кожда дитина виховується в тім дусі, що незалежність — це найбільший скарб, яким може втішатися людина. Закон каже, що Британець не обовязаний здійматий капелюха перед ніким, навіть перед королем. І мужчини не шапкують перед собою до землі, як по деяких знайомих мені краях, ані навіть не доторкаються капелюха. Здіймається капелюх тільки віддаючи поклін жінці або королеві, коли покажеться між народом. При підписуванні конституції пери стають перед королем у капелюхах на знак, що не думають уступити ні крихти зі своїх прав і віддають власть у королівські руки з виразним застереженням незалежности. При одній нагоді мала явитися перед Едвардом VII. депутація секти квекрів, яким релиґія забороняє виразно здіймати капелюха перед кимбудь. Їм признано в засаді право війти до авдієнційної салі в капелюхах, але з чемности для короля вони згодилися, що кождому з депутатів окремий льокай здіймав капелюх із голови і держав його, поки не скінчилася авдієнція. Потім ще в салі понакладано їм капелюхи і квекри вийшли, не нарушивши своєї засади.

Всеж таки рівнобіжно з цею свободною іде також пошана для інтересів ближнього. Виразом того є звичай, в цілій Анґлії заховуваний скрупулятно, що війти до чужої хати не личить, поки не вийде хтось із тої хати і не запросить до середини. Увійти без дзвонення до хати має

право тільки домашній і ніхто инший не поважиться ніколи того зробити. Мені доводилося бачити вікові пані, які в найбільший дощ і студінь дзвонили до отворених припадково на розстіж дверей добре знайомої родини і не важилися війти навіть на поріг, аби захоронитися перед зливою.

Така залізна консеквенція і лад характеризує також родинне життя в домі. Вже сам плян кімнат так придуманий, що відповідає поділові функцій родинного життя і господарства. Крізь входові двері від вулиці входиться до сіней. Сіни переділені від головних дверей ще одними скляними дверми так, що, коли навіть вніші двері стоять отвором, ще ніхто не загляне до середини дому з вулиці; з малого коридора перші двері на бік ведуть до гостинної. Другі двері з коридора, глибше, ведуть до їдальні; треті двері просто входових ведуть до кухні. З того самого коридора ведуть також сходи на поверх, де містяться спальні, окремі звичайно для кождої особи, навіть малих дітей. Там також дістають поміщення на ніч гості і міститься лазня. Зрештою живуть гості разом з родиною. Служниця має також свою спальню. Між поодинокими кімнатами нема безпосередньої комунікації. З одної тільки кухні виходиться до пральні, а з пральні на подвіря. На подвірі, обведеному високим муром, міститься комірка на дрова та на ріжні причандали.

Так виглядає розклад анґлійської хати. Відповідно до матеріяльних засобів буває в деяких домах кімнат менше або більше, напр. замість окремої гостинної, їдальні і кухні буває одна кімната, замість чотирьох спалень бувають тільки дві. Але ніколи нема постелі на долині, в кухні або в їдальні, навіть у найбіднійших хатах пролєтаріяту. Вже з огляду на сам плян наші доми являються в приріванні до анґлійських примітивними шопами.

До того раціонального пляну кімнат примінений консеквентно розклад меблів та ціле домашнє господарство.

Через день ціла родина живе на долині, зглядно поза домом. Спальні на горі вітряться тоді і прячуть. Ліжко, умивальня і комода на біля — то меблі, які стоять у спальні. Чим менше їх, тим чистійше можна удержати спальню. Але й ще одна провідна думка видна в системі умебльовання. Меблі мають служити певним ясним цілям. Прикраси — то річ другорядна. Тому бачимо в анґлійських домах менше вистави, а більше вигоди. Меблів мало, але вони тривкі, сильні і потрібні. По робітничих домах мені доводилося бачити комоди і столи з грубих магоневих брусів. Зате не побачиш там кривих зеркал, штучних швітів, сорокатого лахміття, що називається у нас жіночими робітками та образів на стінах, поза якими люблять плодитися блощиці.

В кождій кімнаті міститься замість печи коминок на подобу старофранцуського cheminée*). Огонь на тім коминку горить вільно і удержується цілими днями, бо люде люблять бачити тут горючу ватру, справдішне домашнє огнище, удержуване зі щирим пієтизмом для тепла і відради. Над коминком висить більше зеркало, а на ґзимсі стоїть годинник. По обох боках ватри стоять вигідні фотелі.

Це був би в найзагальнійших нарисах образ анґлійсякого домашнього огнища, такого, яким зробила його довговічна культура та історія цього вільного народа. Палата князя ріжниться в Анґлії від хати робітника тільки розмірами і матеріялом ужитим на будову. Зрештою провідна думка в будові однакова: плян відповідний національному поділові життєвих функцій родини.

Іван Петрушевич.

109. Через Дунай.

Простояли ми тижнів два в Копаченах і рушили до Дунаю на Зімницю.

*) шміне.

Зімниця стоїть на цьому березі Дунаю і є границею Молдавії. А якраз насупроти неї на тому боці турецький город Сістово. В цьому місці ми повинні були перейти через Дунай.

З Копачені-Діжоє ми виступили над вечір. На дорозі, уже в ночі, нас зупинили. Обік нас пройшла гармата з якимись величезними чорними трунами — обоз. Місяць тільки що почав виявляти своє червоне коло і ще не зовсім ясним, червонуватим світлом своїм освічував величезну валку трун.

— Що це везуть? — цікавився Гавриш.

— Хіба не бачиш, понтони!*) — відповів сурово Іващенко. Справді, то були понтони.

Понтони пройшли і зробили на всіх дуже важке враження. Вояки всі йшли мовчки. Навіть Гавриш, дуже цікавий до всіх питань і жартів, замовк. Всякий думав свою думу. Так ми пройшли ще з годину. Ніч була тиха, тепла, світла та зоряна. Кругловидий блідолиций місяць викотився вже на свій широкий без краю та просторий небесний шлях і освітив весь краєвид. Нараз легеньким подихом вітру звідкілясь принесло прохолоду і освіжило наші вогкі від поту чола. Далеко, далеко мов величезна гадюка блищала на місячнім промінні ріка.

Дунай, Дунай, братці! Гляньте! — зашепотіли вояки один другому. (Розмовляти гучно було вже заборонено).

— Де? — розпитували инші, які ще не розгляділи.

— Он, блищить!

— Так і є, знать він, — згоджувались усі.

То був справді Дунай. Він блищав віддаля на місячнім проміні срібно-синьою стяжкою і тихо ніс свою жовтовату воду в далеке море, не звертаючи уваги ні на що. З давніх давен призвичаєний до того, що на його берегах предковічно ллється людська кров, він тепер був байдужий. Навіть

*) човни-плоти до переправи війська через ріку.

у цю мить вилискуючись на місяці, здавалось, ніби гірко усміхався розмовляючи з ним і промовляв із тиха сумно: »Глянь, знов! Коли кінець цьому буде? Коли вони дадуть мені спокій? Коли перестануть умивати мене своєю теплою кровю і давати ховать їх тіла в мойому жовтому піску?«

А ми все йшли та йшли, наближаючись до нього. Перед світом ми прийшли в Зімницю і поховалися в кошарах.

Потомившись вчорашнім ходом, ми заснули міцно і через те прокинулись пізно. Вже сонічко піднялось височенько. Перед нами, не більше як на гони, широко розлив свою тиху воду Дунай. А на тому боці, на крутім і високім березі його, розкинувся пишно на широкому, квітчастому килимі турецький город Сістово, утопаючи в садах. Його білі, стрункі мінарети, загострені на кінці, високо стреміли в небо швайками і здавалися віддаля щоглами кораблів у зеленому морі садів. Весь той берег Дунаю був заквітчаний, як дівчина в свято, розкішними садами і виноградниками. Я дивився на ту красу і пригадались мені слова величного пророка:

Рай тай годі! А для кого?
Для людей! А люде?
Не хотять на нього й глянуть!
Треба кровю домалювать.
. . . . . .
Люде, люде, коли то з вас буде
Того добра, що маєте?!

І весь цей день ми майже не виходили з кошар.

* * *

— Так оце тут будемо й переправлятися? — розмитував Гавриш товаришів мішаючи паличкою в манерці, де кипів у ключ чай.

— Та хто його знає, може й тут! — відповів Іващенко пришиваючи ґузика до мундура.

— Не може бути! Тут дуже широко, — обізвався Гайдамака, виймаючи люльку з рота і чвиркнув через губу в огонь. Дунай в цім місці ширився на верству й три чверти; він саме розлився.

— Поки перепливем, наловим раків чимало! — додав Гавриш.

— Міст поставлять спершу, — замітив Бойко і поправив ранець [1]) під головою.

— Чув я, що буцім тут будем тілько очі їм відводить, а переправляти муться біля Нікополя! — почав знов Іващенко. — А про те, хто його зна! — так утішали себе вояки, лежачи в кошарах перед переправою.

— Пашов, вилазь там, виходи получать сухарі! — почувся голос капраля.

Вояки позабирали торби і рушили.

Другого дня в обідню пору до нас долетів далекий гуркіт гармат.

— О, чуєте? — промовив Іващенко. — Ото біля Нікополя йде переправа.

Всі насторошили уха і стали прислухуватися. Гуркіт усе більшав та більшав, немов десь далеко йшла батава [2]), і не переставав до самого вечера. У вечері гарматний гук замовк.

— Знать переправились наші вже, — промовив Гавриш, — бо гармати замовкли.

— Швидкий ти який! — відповів Гайдамака. — Це тільки що обстрілюють, а переправлятися будуть у ночі.

Гайдамака відгадав. Переправлятися почали у ночі, тільки не під Нікополем, але під Сістовом. І переплявся не хто инший, а наша 14-та дивізія. З вечера нам уже

---

[1]) жовнірський наплечник. [2]) баталія-боротьба.

було відомо, що переправа пічнеться тут; але хто піде в голові, наша чи перша бриґада, і коли — ніхто не відав.

Проте нам усім весело було лягати спати в амуніції. Не спалося нам і ми всі прислухались, коли то пічнеться переправа і хто її пічне. Як тільки стемніло, наші понтони спустили на воду і по течії Дунаю проплили непримітно в низ. Ніч була досить темна, бо місяць сходив пізно. Це було в червні. Гармата наша окопалась на цім боці і ждала.

О другій годині в ночі волинський, а за ним минський полки (перша бриґада 14. дивізії) сіли на понтони і тихо відчалили від берега. Ніде ні чичирк. Передні понтони були вже грохи чи не на тім боці, а инші в слід, вибиваючись із сил, поспішали за ними, як у цю мить на нашому Зімницькому березі загорілася хата. То турецький шпигун подав гасло до Сістова, що переправа почалась. Як тільки спалахнула хата на цім боці, у туж мить засурмили сурми на тім боці алярм турецькому війську.

То не рій за роєм вилітає з уліків і китицями обліпляє матку, що сіла на дереві, то полки чотирнадцятої дивізії обліпили вже там темний, крутий, турецький беріг. То не блискавка в горобину ніч що хвиля прорізує небо то здовж то поперек, то не грім невгамовно горгоче так, що уся земля дріжить мов у пропасниці слабий, то наші і турецькі гармати злились в один громовий гуркіт і загорготіли разом! Почалося пекло!

— »В ружьо, в ружьо«! — почулася команда ротних. І в мить ми всі були в рядах.

— »Ружя, воль-но«! — скомандував наш ротний і похлибнувся на останньому слові »но«.

Рушниці мигнули.

Вояки перехрестились. І хто шепочучи »Помилуй мя Боже«, хто »Богородице Діво«, а і »Отче наш« — рушили з кошар.

На дворі вже розвиднялось. Хоч сонічко ще забари-

лось і не виглядало, але нам, коли ми йшли, все було видко. Як бульки на воді від раптового дощу з градом одні вискакують і зникають, а другі все більш та більш пузирять воду, так біленькі димки від пострілів на тім боці Дунаю вискакували з корчів. Постріли тріщали, гармати невгамовно гуркотіли все частійш та частійш. Весь той турецький і тутешній берег був закутаний димом. Ми переходили місток, що поклали у ночі сапери, на острів густо порослий вербами, де нас ждали понтони. Як раз у цю мить ми побачили гарматного, так званого трубника. Він ледве стояв на ногах, блідий, без шапки і з його одежі бігла дзюрком вода. З ним розмовляв ґенерал.

— Гляньте, братця, виплив! — заговорив Гавриш.

— А другіж де? Невже потопились?

Ми всі дивились на трубника і дивувались тому, що він в одежі виплив. Навіть пояс із затровчатими трубками був на ньому. Але трубник похитнувся і ґенерал підхопив його під руку.

Ми пройшли.

Це був один тільки щасливий зо всієї гірської гармати, який виплив на беріг.

Як раз перед нами сіла на понтони гірська гармата з кіньми і людьми. Коли понтони вже були на середині Дунаю, турецькі ґранати зробили з них решето і страшенно важкі понтони-плоти з кіньми і людьми пішли як камінь на дно. Як на гріх коні були поприв'язувані, через те всі й потонули, бо колиб були вільні, то моглиб виплисти, і люде, ухопившись за їх гриви, теж не потонулиб.

Як Бог спас цього трубника, невідомо.

— Я теж плаваю добре, — наче про себе буркнув Гавриш. — Як що, не доведи Боже, пустять понтон на дно, може як небудь випливу! От тільки прокляте теля*) потягне! Знаєте, що я придумав, братця? Як тільки сядем

*) наплечник з телячої скіри.

на понтон, повідщіпляю всі крючки від ранця і держатиму ремення в руці. Коли понтон почне тонуть, ранець під три чорти, шинелю теж, хай тоне. А сам ляжу на спину, чоботи як небудь скину і поплину.

Але навіть така чудова видумка Гавриша нікого не радувала. Всі йшли сумно — звичайно, як на смерть.

Ми наближались до кінця посадки. Баталіон, рота за ротою, підходив.

— Стій! — почулася команда. — »Рота стройся, в право бігом«!

Рота вирівналася з заду верб, які густо росли на самому березі, і стояла нерухомо.

— Лічить понтони! Сорок на понтон! — почувся голос Драгомира*), що стояв на самому березі і сам назирав за посадкою і переправою. Лице його було хоч і бліде, як то завжди бува від хвилювання, але погляд тойже сміливий.

— Фельдфебель, лічи понтони! — скомандував ротний.

Турецькі гармати гуркотіли, як ступи у млині. Наші теж підчастили огонь.

У цю мить турецький ґранат зашипів мов гадюка і біля самого Драгомира, опукою, упав на березі і зарився у плавун-пісок, не розірвавшись, тільки заляпав йому одежу. Він глянув у той бік і гукнув іще дужче:

— Швидше лічить понтони, ротні команданти!

Безкоровайний, фельдфебель нашої роти, блідий як крейда, лічив четвертий понтон.

— Четвертий понтон має в пра... — наважився промовить Безкоровайний, як другий ґранат пролетів над самісінькими нашими головами. Вся рота, а раніше всіх ротний, як великий покіс трави під косою широкої ручки косаря, зненацька полягла на землю.

— Смирно! — загримів на весь голос Драгомир. — Кому кляняєтесь? Знайомого побачили?

*) головний командант.

Рота знов стала нерухомо.

— Лічить понтони! швидше кажу!

Ґранат знов пролетів і зарився як раз супроти роти. Вояки тільки головами захитали.

— Смирно! — гримнув знов Драгомир. — По понтонам сідай!

— По понтонам сідай! — луною почулася команда ротних.

Ґранат перелетів знов через голову. Ми рушили за верби і сіли на понтони.

— Відчалюй, з Богом! — гукнув ще раз Драгомир.

— Відчалюй, відчалюй! — загомоніли стерничі боцмани*) на понтонах. Весла напружились і всі понтони, тихо хитаючись, відплили від берега.

— Помилуй мя Боже по велицій милости Твоїй, — зашепотіли, хрестячись, вояки.

Гавриш уже держав усе реміння від ранця у руці, а звинена шинеля висіла на шиї. Не вспіли ми відплисти і сотні кроків від берега, як турецькі ґранати уже почали булькать біля самих понтонів. То не долетить на аршин, то перелетить.

— Наляж, братця, навались! — підохочували стерничі гребців після кождого ґраната. Гребці всім тілом лягали назад, напираючи на весла. Уключини скрипіли. Довгі, важкі весла аж гнулись.

— Жи-жи-жи-жа! — ляпнув ґранат біля самісінького носа нашого понтона і не розірвавшись булькнув у воду.

— Наляж, придави дужче, братця! — підгукнув стерничий. Гребці зо всеї сили напружились.

— Жи-жи-жи-жа! — зашипів знов ґранат і поскакав по воді, як той камінець, що діти в »перевези-бабу« грають.

Гур-гур!... розірвався він далеченько від нас, під-

*) керманичі.

нявши цілий стовп води в гору. Ми сиділи зігнувшись, мов камяні.

Тим часом понтони наші підірвались до середини Дунаю.

— Ану ще, ану ще, наляж, братця! — все підохочував гребців стерничий. Гребці вибивались уже з сили. Піт дощем капав з лиця. Вояки почали помагати гребцям, напираючи на весла з переду. А ґранати як бжоли шипіли і гуділи над нашими головами. Нарешті ми добрались до мертвого місця. Себто прицілиться з гармати до нас уже було неможливо. Боцман, що сидів на стерні, зняв шапку, перехрестився і промовив: »Слава Богу, вийшли«!

Через чверть години понтони зупинились під крутим берегом. На самому шпилі крутого берега, під яким зупинились наші понтони, ми побачили вояка, що стояв нерухомо, як стовп закопаний у землю. Він держав поперед себе рушницю в гору, а на баґнеті маяв із червоним хрестом стяг. То був перевязочний пункт. Рота хутко вискочила з понтонів і скорим кроком пішла на гору, по розробленому вже саперами шляху. Нам прийшлось іти через перевязочний пункт. Здається, ніщо в світі не зможе зробити тяжчого враження на душу чоловіка, як перевязочний пункт. Чоловік до всього може призвичаїтися. Але спокійно дивитися, як сотнями несуть блідих, закрівавлених, більш схожих на мерців, таких же як ти сам, що ще перед годиною були здорові і цілі, а тепер безпомічно лежали на носилках ледви дихаючи, навряд! Я не буду малювати в подробицях тих тяжких картин, які мені прийшлось тут бачити, щоб не робити неприємного враження на нерви читача, і поставлю на цьому місці точки...

На скільки неможливо тяжке враження робить перевязочний пункт на психіку чоловіка, досить сказати, що деяким воякам почало робитися млосно. Всім здавалось, що то вже його несуть, бо кождий малював собі,

що скоро й йому теж буде. Ця психольоґія відома добре і тільки що ми зявились і остовпіли, дивлячись із жахом на все, що тут коїлось, як ґенерал, що ждав нас, скомандував: »Рота бігом«! Ми перекинули рушниці на праве плече і як вівці від вовка побігли через це кладовище живих мерців.

Пробігли ми з пів гон і нас розсипали ланцюгом у корчах виноградника на правому крилі супроти Сістова. Не вспіли ми залягти, як турецькі кулі почали дзижчать, як мухи в павутині. Ми перебігли ще трохи далі і поховалися в корчах. Кулі перелітали через голови. Поміж корчами виноградника, де розсипався наш ланцюг, росли розкішні абрикосові дерева, повні плодів. Деякі вояки не вважаючи на турецькі кулі почали баґнетами збивати абрикоси.

— Ну і для чого ото? чи ви з роду не бачили їх, чи що? — звернувся суворо до ласунів Іващенко. — Кортить, щоб куля влучила?

І не вспів сказати останного слова Іващенко, як Ляшенко, що піднявся збити баґнетом абрикоса, упав горілиць і тяжко застогнав. Куля попала йому просто в плече, пробила ранцевий ремінь і засіла глибоко в тілі.

Підбіг ротний фельдфебель. Незабаром десь ще одного ранило. Ми перебігли трохи далі і знову залягли.

— Гляньте! — промовив стиха Гавриш, що лежав у корчах біля мене і злегенька штовхнув мене в бік.

— Що? — спитав я ще тихше.

— Черкес!

— Де?

— Онде попереду нас у корчах!

Я потихеньку підняв голову, щоб роздивитися, але не побачив нічого.

— Заховавсь! — промовив Гавриш, держучи рушницю в плечі.

— О, о! гляньте, знов вилазить.

Справді попереду нас, не дальше як палицею кинуть, щось ворушилось у корчах.

— Стій, не стріляй! — промовив я і присів на коліно. Я приклав рушницю до плеча і ждав. Корч захитався і зявилась черкеска чорна шапка з червоним верхом. Я підвів мушку нижче шапки і вже хотів спустити курок, як Черкес, прочуттям почуваючи знать, що я на нього цілюсь, повернувсь до мене лицем і махнув рукою, ніби хотів тим сказать: »Куди ти цілишся, дурню!« і знов сховався у корчах.

Що воно таке? — думалось мені. — Коли Черкес, могож йому сидіти до нас спиною! Повинен лицем. Тай могож він на нас не стріляє? Він же нас так само бачить, як і я його. І чого він рукою мені махнув? — Такі питання пробігали у мене в голові, коли Гавриш знов штовхнув мене в бік і промовив:

— Стріляйте, стріляйте! он другий. А то й цей утіче!

І не вспів я ще добре роздивитися, куди саме показує Гавриш, і де той, за кого Гавриш так боявся, щоб не втік, як він спустив курок. Постріл грякнув.

— Та куди ти стріляєш?! бодай тобі повилазило, крупа ти чортова! — гримнув Черкес по українськи. — Хіба не бачиш, що свій! — і з цими словами як ящірка шурнув у корчі.

— Чули? Вже й балакать по нашому навчивсь! От, супустат! Шкода, що не попав. А здається й прицілився добре. Знать повиспів*). — І Гавриш з серцем ударив рукою рушницю по прикладу немов би по щоці.

Всі зачали стрільбу і раптом замовкли.

— Їх тут багато, він не один! — шепотів мені Гавриш, закладаючи новий набій у рушницю.

— А можеж то й справді наші?

*) стрілив вище.

— Хіба не бачите, що Черкес?

Справді одежа на ньому була: чорна черкеска, зпід неї на грудях червонів жупан, а на голові чорна шапка з червоним верхом.

— От, бачите, вже нема! Пошився в кущах, голомозий. Ну, та ти де небудь виринеш! — втішав себе Гавриш. — Тепер не промахну, ні.

Мені вже було й самому досадно, що не стріляв. А він ще й вилаяв!

До нас підлазить Гайдамака.

— Взводний наказали не стріляти, бо попереду ланцюг наших пластунів, — промовив Гайдамака і поліз далі.

— Слава тобі Господи, що я не стріляв, — подумав я. Гавриш засоромився.

— Ну, а хто його розбере? Нічого не кажуть! Трохи гріха на душу не взяв! Тай виж хотіли стріляти?!

— Так яж не стріляв, а тілько хотів, а ти стрельнув.

— Добре, що хоч промахнувся, — перехрестився Гавриш, — це ти моя люшенько так зробила, а ще я тебе і по пиці вдарив. Спасибі, душко! — І Гавриш поцілував рушницю в те місце, куди ранійш ударив. Як потім виявилось, то були справді пластуни. Це останки колишнього славного війська Запорожського, яке заставляло колись тремтіти і Татар і Турків і всіх, кому приходилось з ними стикатися: ще й тепер це лічиться найкраще військо між усіми козаками. Про те, що вони тут, нам нічого ранійш не сказали і ми трохи свого не вбили. Ще у нас обійшлося якось благополучно, а на другім крилі Минці одного полонили і привели до ґенерала. Пластун хреститься, що він свій, а йому не вірять. Та вже ґенерал завірив, що він справді пластун і звелів відпустити. Його бідного ще й ранили в палець. Після цього випадку пластуни понашивали собі білі хрести на шапках і як ідуть попереду, шапки хрестом назад повернуть — дивись, мовляв — я пластун!

Сонце вже високо піднялось. Духота стояла неможлива. І колиб ми не лежали в корчах, то здається, зварилисяб як раки. Ранці парили спину. Реміння давило груди. В роті пересохло. І вода близько, та не напєшся. А гуркіт гармат і вистріли рушниць невгамовно тріщали. З лівого крила почулися гуртові вистріли. Там Турки засіли у млині і відстрелювались від нас. Турецькі ґранати почали лягати в корчах, де ми лежали. Велено було лізти на гору. (Виноградні корчі, де ми розсипалися, росли по узбіччі досить крутої гори). Ми полізли. Гора досить крута і лізти на неї, а ще по корчах, було досить важко.

— Хай йому чортів батько, оцьому теляти, щоб я його носив! Давайте, покидаєм! — порадив мені Гавриш. І з цими словами відчіпив від ранця чоботи і манєрку, привязав до пояса, а ранець шнурнув у корчі. Теж саме зробив і я.

— От, і легше стало! Якось дихається вільнійше...

— Ура-а-а! Ура-а-а! — почулося на лівому крилі. Гармати почали стихати. — Ура-а! — залунав разом увесь наш ланцюг і скільки духу полізли на гору. Турки спішно покидали позицію. Ми підняли страшенну тріскотню вистрілів. А через годину всю гору як галич укрили наші вояки. Звідсіля нам було видно, як турецьке військо спішно покидало позиції. О пятій годині полудня ми взяли Сістово.

Так переправились ми через Дунай 15. червня 1877. р.

До вечера понтонери навели міст із тих самих понтонів, що нас возили, і по нему перейшла девята дивізія, перша, гармата і обоз.

Переправа через Дунай була ділом надзвичайним. Вона здивувала весь світ тим паче, що страта в людях була дуже невеличка. На переправу перейшло три дивізії: 14-та, 9-та і 1-а; всі вони повинні були перейти одна за другою. Одна другу повинні були підтримувати. Але нам так пощастило,

що одна 14-та дивізія і переправилась і зробила все діло. Все діло в тому, що коли під Нікополем наші почали готуватися ніби до переправи, спустили понтони на воду і відкрили гарматній вогонь, по телеґрамі до Нікополя із Сістова в той вечір виступило на підмогу 12 таборів турецького війська. А ми в туж таки ніч пепеправилися. Виходить, що переправи під Зімницею Турки собі і в голові не клали.

Не вважаючи на те, шо Турки нашої переправи тут не ждали, ми все таки стратили 2000 чоловіка ранених і убитих. Крім того вся гірська гармата, як я уже казав, потонула. Наша рота не долічилась теж двадцяти чоловіка.

Микола Садовський.

110. Спомини про Тараса Шевченка.

В 1847. р. Шевченка заслано в оренбурський корпус. Йому, як народному поетові і художникові, було заборонено брати в руки перо й оловець. Жандарм привіз його в Оренбург у червні 1847. р. у ночі просто до вартівні, де Шевченко проспав ніч на голій долівці. В ранці комендант Ліфлянд відправив його у касарні 3-го оренбурського лінійного баталіону. Тогож самого дня по Оренбурзі рознеслася вістка, що прибув Шевченко. Земляки зараз пішли у касарні і випросили його до себе на квартиру. Стріча з Шевченком була памятна: і він і ті, що прийшли до нього, плакали — не знаю, чи з горя, чи з радости, що побачили свого рідного поета. Увесь день він пробув посеред земляків, співав рідні пісні, читав дещо з своїх творів і був ніби-то не дуже сумний; але видно було, що він багато таїв у душі і хотів наперекір долі бути вищим над неї. В дорозі від Петербурга до Оренбурга він був

усього 9 днів [1]); від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку лихорадку.

Другого дня вже було відомо, що його назначено до Орської кріпости. Земляки радили йому як недужому записатися до лазарету на два тижні, а тим часом сподівалися поклопотатися, щоб його лишили в Оренбурському баталіоні, де Шевченкові можна було жити хоч троха вільнійше. Але він не згодився на це через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Проситиж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижувати своєї гідности просьбою. Днів через три його одягли в салдатську одежу. Коли він приміряв мундур та шинелю, тоді йому уявилася вся його будуччина і сльоза натискалася до очей, але він зумів здержати свої почуття в касарні. Йому на стільки бракувало знайомости життя, особливо життя салдата, що він навіть не відаючи про те, що йому принесено одежу, котра звичайно шиється на кошти казни [2]), запитав унтерофіцера, що коштує одежа? Унтерофіцер, не запиняючись, відповів, що 40 рублів і Шевченко зараз же заплатив гроші. Але якийсь офіцер довідавшись про це, відобрав у унтерофіцера гроші і вернув їх Шевченкові.

Через тиждень Шевченка приділено до лінійного оренбурського 5. баталіону і відослано в Орську кріпость, де командантом був тоді ґенерал-майор Ісаєв, чоловік старий і доволі добрий. В Орському Шевченко швидко познайомився з Поляками засланцями; один із них Фіґнер, що був учителем дітей Ісаєва, зійшовся з Шевченком ближче, ніж инші. Завдяки йому Шевченка принято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій кватирі. Через місяць після приїзду Шевченка я був в Орському і скілька днів про-

---

[1]) В своїм дневнику записав Шевченко, що відбув цю дорогу в 7 добах. [2]) скарбові гроші.

бував із ним. Його життя, дякуючи Ісаєву, було досить не погане: більшу частину часу він проводив або за книжками або в розмовах із Поляками.

Але в 1847. р. вмер Ісаєв; отоді то настав для Шевченка тяжкий час. Командант баталіону Мєшков (з простих салдатів) виказував над ним усю силу своєї власти. Він перевів його в касарню, де Шевченко спав і цілісенькі дні проводив на брудному свому ліжку, що було в касарні в числі инших 50. Приїзджаючи туди доволі часто «по ділам служби«, я все провідував Шевченка і бачив тодішнє його життя в касарні. Товариство пяних, розпустних салдатів, тяжке повітря, сміття, невпинний крик — все те страшенно бентежило Шевченка; але він не відважувався просити Мєшкова про полекші. Та цього салдата-майора багато людей просило про дозвіл Шевченкові жить на окремій кватирі; але він не любив Шевченка за його непокірну вдачу, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися, і що дня, разом з иншими, водив його на муштру. В касарні Шевченко багато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Шевченкові иноді провідати знайомих на годину або дві; алеж цей його вихід рідко проходив для нього без якихсь приключок. Салдати, товариші Шевченка, користуючись з того, що його нема, викрадуть бувало з його шафки книгу, тай заставлять у шинку. Вернувшись до дому й не знаходячи якоїбудь книги, він уже знав, де вона, і питав товаришів тільки про те, в якому шинку і за скільки книгу дано в застав, і викуповував звідтіля вже її сам.

У літі він часто ходив до берега ріки Ори і там поміж кущами пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минуле, але боявся, як казав, зазирати в будуччину. Там на самоті він виймав ізза халяви клаптик паперу й оловець і записував свої поетичні вітхнення, з якими таївся не тільки від начальства, але навіть від инших знайомих.

Так Шевченко жив до літа 1848. р. В сьому році прибув до Оренбурга капітан-ляйтнант Олексій Іванович Бутаков, що їхав для дослідів Аральського моря. Потребуючи художника для змальовання морських берегів і зачувши про те, що в Орському пробуває Шевченко, він просив команданта корпусу Обручова, щоб приділив до його експедиції Шевченка як художника; але ґенерал признав це неможливим, памятаючи про заказ Шевченкові брать у руки перо й оловець, і замість Шевченка приділив до Бутакова польських засланців Залеського та Турно. Тоді Бутаков випросив до експедиції Шевченка як матроза і відїхав разом із ним у степ 1848. р. Про подробиці цього життя мені невідомо, але Шевченко казав, що Бутаков був для них дійсним товаришем, що час вони проводили доволі весело, що Шевченко з Залеським та Турно малювали все, коли тільки для того була хоч малесенька можливість.

В осені 1849. р. вони всі вернулися до Оренбурга, де Шевченко і його товариші жили в одній хаті і користувались повною свободою. Завдяки Бутакову життя Шевченка значно поліпшало; його приймали у найкращих домах; він малював і писав, та, малюючи портрети, заробляв гроші для своєї потреби. По відїзді Бутакова в січні 1850. р. до Петербурга, Шевченко замешкав у полковника Карла Івановича Герна, де йому жилося, як і попереду, досить добре. Але в маю 1850. р. доля знов поглузувала над ним. Офіцер оренбурського баталіону Ісаєв (свояк колишнього команданта Орської кріпости, що недавно приїхав із якогось петербурського кадетського корпуса), зробив Обручову донос, що Шевченко листується зі своїми знайомими і малює портрети. Обручов знав, що Шевченко живе в Оренбурзі на волі, що пише й малює, але хоч і який був суворий взагалі, а особливо до военних, якось не мав сумління добивати нещасного Шевченка. Та отримавши офіціяльний донос, він зараз звелів зробити у Шевченка ре-

візію, а його посадити в арешт. При ревізії найдено скілька малюнків та листів. Обручов відослав усі листи в »III. отдѣленіе« *) до Петербурга, де їх, розуміється, лишено без уваги, окрім одного листа, в котрім писав Шевченкові один знайомий, що в Петербурзі є багато молодих людей, які живуть під доглядом поліції, з котрими він знайомий і що всі вони поділяють переконання Шевченка. Цей лист наробив багато неприємности ріжним людям.

За два дні після ревізії Обручов відослав Шевченка в Орську кріпость під строгий догляд; а одержавши із Петербурга якийсь приказ що до Шевченка, перевів його 8. жовтня 1850. р. з 5-ого в 1. оренбурський лінійний баталіон, котрого частину що року відкомандовувано до Петровської кріпости, що була на пустинному півострові північно-східного берега Каспійського моря. Шевченка відослано туди і він провів там без виїзду увесь час свого заслання до серпня 1856. р.

Михайло Лазаревський.

111. З „Дневника“.

1857. Червень.

Сьогодня вже другий день, як я зашив собі і справно обрізав зшиток на те, щоб записувати, що трафиться зо мною і коло мене. Тепер ще тільки девята година. Ранок минув як і звичайно, без ніякої цікавої пригоди. Побачимо, на чому скінчиться вечер. А поки що — зовсім ні про що записувати: тим часом писати страх хочеться і пера готові є. А сатана так і шепче на ухо: »Пиши, про що попало! Хто тебе там провірювати ме!«

Мені належало би розпочати свій дневник з того часу, коли мене висвячено на новий стан, себ то від 1847. року. Тепер був би з нього дуже грубий і дуже нудний зшиток.

*) до поліційного департаменту.

Згадуючи про ті минулі сумні десять літ, я тішуся сердечно, що мені не прийшла тоді думка завести зшиток на записки. Що я був би у ньому записав? Правда, впродовж цих десяти літ я дармо бачив те, що не всякому доводиться побачити. Але як я дивився на все те? Так, як арештант глядить із закратованого вікна вязниці на веселий поїзд весільний. Сама згадка про те, що минуло і що я за той час бачив, наводить на мене жах; а щож було би, як би я був записав ту понуру декорацію і ті простацькі особи, з котрими мені довелося відограти цю понуру, монотонну десятилітну драму!

Минаймо, минаймо моє минуле, лукава моя памяти! Не завдаваймо споминами про те минуле туги серцю любого приятеля! Забудьмо, простім темних людей, як простив милосерний Чоловіколюбець своїх лютих розпинателів. Звернімся до того, що світле і тихе, як наш український вечер осінній, та запишемо все, що бачив, що чув, усе, що серце перекаже.

З Петербурга дістав я від Михайла Лазаревського лист з 2 мая і 75 карбованців. Він повідомляє мене, чи радше поздоровляє зо свободою. Одначе до цеї пори нема нічого з корпусного штабу. Збіраю відомости про пароходство на Волзі. Статистичних відомостей мені не треба; я хочу знати, як часто відходить пароплав з Астраханя до Нижнього Новгорода і що платиться за місце для пасажирів. Та при всіх моїх заходах я довідався тільки, що місця є ріжні і ціна ріжна, а пароплави з Астраханя до Нижнього ходять дуже часто. Правда, що відомости докладні?

13. Сьогодня у вечері приплив пароxід з Астраханя, але приплив уже досить пізно, о 9. годині, через то я до завтрішнього ранку не дістану від нього ніяких відомостей. Та з астраханської почти я й не ожидаю нічого важного, бо вся моя переписка іде через Гурєв-Городок. Хіба чи не задумує батько кошовий Кухаренко написати до мене?

То-то зробив би мені ласку старий Чорноморець! Цей правдиво благородний чоловік — незвичайна поява межи людьми. Від 1847. р. всі мої приятелі мусіли перервати всякі зносини зо мною. Кухаренко не знав про таке розпорядження, так само не знав і про місце мого пробування, а тепер, як був у Москві в часі коронації депутатом від свого війська, познайомився зо старим Щепником і довідався від нього, де місце моїй тюрмі. І от, найблагороднійший друзяка, написав до мене дуже щирий, дуже сердечний лист. За десять літ — і не забути друга, та ще друга в нещастю, це рідке явище межи самолюбними людьми. З тим самим листом він прислав мені на поздоровлення 25 карбованців. Для чоловіка, що має родину, та ще й не багатого, це немала жертва, і я не знаю, чим і коли я йому віддячу за його щиру і не облудну жертву.

З причини цього дружного і несподіваного привіта я уложив був мою подорож в такий спосіб: через Кізляр і Ставропіль приїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивившись доволі на його благородне виразисте лице, я гадав переїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Минська, Несвіжа, а наконець у село Чирковичі; тут обняв би я свого друга і товариша Бронислава Залеского і поїхав через Вильну до Петербурга. Але лист Михайла Лазаревського з 2. мая перемінив цей плян. З цього листу я побачив, що мені треба, ніде не затримуючись, поспішити до Академії красних штук і обцілувати руки і ноги ґрафині Настасії Івановни Толстої і її великодушного чоловіка, ґрафа Федора Петровича: вони єдині добродії мого визволення і їм належиться перший поклін; не кажучи вже про вдячність, цього вимагає проста ввічливість. Оце головна причина, чому я замість баскої трійки вибрав тридцятидневу монотонну плавбу Волгою.

17. Сьогодні о четвертій годині рано прийшов я на город. Ранок тихий, чудовий. Тільки іволги та ластівки

инколи зрушали спокійну, солодку тишу ранкову. Від якогось часу, відколи не заборонюють мені перебувати самітно, я незвичайно полюбив самоту. Люба самота! Не може бути нічого солодшого, нічого більш чарівного в житті, як самота. Особливо перед лицем нені-природи, коли вона квітчається, всміхається. Під її впливом солодким та чарівним людина мимо волі поринає сама в себе і »бачить Бога на землі«, як каже поет. Мені й перше не подобалася гучна діяльність, або лучше сказати: гучне байдикування, а після десятилітнього тутешнього життя самота здається мені правдивим раєм. Всеж таки я не можу ні до чого взятися, нема у мене найменчої охоти до праці. Сиджу або лежу мовчки цілими годинами під моєю любою вербою, і хоч би на сміх що не будь ворухнулося в моїй мрії, таки цілком нічогісінько! Повний застій! І цей нудний стан почався у мене від 7. червня, себ то від того дня, коли я дістав лист від М. Лазаревського. Воля та подорож усього мене проковтнула. Ще спасибіг Кулішеві, що догадався прислати книжок, а то я не знав би, що з собою робити. Особливо вдячний я йому за »Записки о Южной Руси«. Небавом буду знати цю книжку на память. Вона мені так живо, так чарівничо-живо нагадала мою прегарну Україну, що я немов з живими бесідую з її славними лірниками і кобзарями. Прегарна, благородна праця, брилянт у сучасній історичній літературі. Дай тобі, Господи, друже мій сердечний, силу, любов і терпеливість провадити далі цю неоцінену книжку. Я обіцявся, як начитаюся цеї книжки доволі, післати її Кухаренкові, а тепер жалую, що обіцявся: раз тому, що я її ніколи не начитаюся доволі, а друге тому, що я марґінеси книжки помазав недоладними замітками. Дасть Бог, я йому з Петербурга пішлю чистенький примірник.

18. Нині я точнісінько так рано як вчера прийшов на город; довго лежав під вербою, слухав іволги і наконець за-

снув. Приснився мені Межигірський Спас, Дзвінкова криниця, а потім Видубицький монастир, потім Петербург і моя люба Академія. Від недавна зачали мені мріятися в сні знайомі, давно невидані предмети. Чи скоро я побачу все те на яві?... Сон мав на мене дуже добрий вплив через цілий день, а тим більше, що нині сподівалися гуревської, себ то оренбурської почти. Під вечер почта дійсно прийшла, але нічого не привезла ані для мене, ані про мене. Я знов спустив ніс на квінту. Знов туга; ожидання без кінця. Чи вжеж від 16. цвітня до цеї пори не могли видати в штабі розпорядження що до мене? Холодні, байдужі люде! У вечері вернувся я до кріпости і дістав приказ від фельдфебля готовитися на огляд. Оце результат давно ожиданої почти і ожиданої з таким трепетом волі! Тяжко, невимовно тяжко! Я вкінці одурію від цього безконечного ожидання...

Як швидко і шпарко виконується приказ — арештувати, так навпаки мляво і холодно виконується приказ — освободити; а виконують прикази ті самі люде. Чомуж така ріжниця? В 1847. році в тім самім місяці мене на сему добу доставили з Петербурга до Оренбурга, а тепер дай Боже на семий місяць дістати приказ, щоби відобрати від мене ераріяльні річи і не давати мені дальше удержання. Форма, але я такої форми не можу зрозуміти!

Тарас Шевченко.

II. Життєписи.

1. Молоді літа Хмельницького.
2. Молодий вік Тараса Шевченка.
3. Учень свого учителя.
4. Молодий Паґаніні.
5. Геродот на олімпійських ігрищах.
6. Пантелеймон Куліш.
7. Молоді літа Івана Франка.
8. З життя великих купців.

112. Життя Івана Вишенського.

Нема ніякого сумніву, що наш письменник Іван Вишенський родився в Вишні перемиської дієцезії. Місцевостей з такою назвою в тій диєцезії маємо три: Судова Вишня і дві Вишенки. З тих трьох місцевостей тільки одна називається Вишнею. Це є місточко Судова Вишня, положене при залізній дорозі майже на половині дороги між Львовом і Перемишлем. Місточко це за польських часів грало значну ролю в політичнім життю нашої країни — не само собою, а тим, що було збірним місцем сеймиків руського воєвідства, »кварцяних« військ і судових »рочків«, звідки й пішла прилога »Судова«. Чи назва Вишенський була властивою, родовою назвою нашого автора, про це можна би троха сумніватися. На своїх творах він підписувався ріжно: »Іоаннъ мнихъ з Вишнѣ« або з польською флексією »з Вишней«, а раз, під посланієм до старині Домникії, підписався »странник реченный Вишенскій«. Рішає тут свідоцтво сучасних; всі вони згідно звуть його Вишенським, значить, це мусіла бути його справдішня родова назва, а його власні підписи »з Вишні« свідчать тільки про місце його вроджения.

Про суспільний стан родичів Вишенського не знаємо нічогісінько. З пізнійших колій його життя можемо догадуватися тільки, що не мусів він походити з зовсім простих і зовсім бідних родичів, коли міг одержати хоч яку таку освіту, міг вибратись із свого рідного гнізда на ширший світ, а живучи в Луцьку міг оставати в досить інтимній приязні з якимсь вищим духовним католицьким.

Що до часу, коли родився наш автор, то певно не помилимося, приймаючи як дату 1545—1550 роки. В такім разі хронольоґія його життя розкладалась би ось як: в часі 1576—1580, т. є. маючи 30—35 літ, він покинув світ і пішов на Афон, а вмер около р. 1620. т. є. 70—75 літ.

Хтонебудь були його родичі: чи заможнійші (як на провінціональне місточко) міщане, чи дрібна шляхта, котрої тоді було багато і по містах і по селах при дворах знатнійших панів — досить того, що вони старалися мабуть дати свойому синові хоч якунебудь шкільну освіту. Як православні Українці вони певно дали йому не більш того, що давала тодішня »приходська« школа: науку читання, писання, часословця, псалтирі і церковного співу. А що майже одинокий спосіб вийти в люде для такого худопахолка в тих часах був — дістатися на двір якого можного пана, то ми склонюємося до припущення, що й наш автор бувши школярем чимнебудь звернув на себе увагу якого протектора — чи доброю памятю, дотепом, чи гарним голосом або чимнебудь подібним — і сяк чи так дістався на двір якогось православного маґната. Найшвидше міг це бути двір князя Острожського, для котрого автор наш очевидно почувався до якогось пієтизму, коли його імя поставив на чолі одного зі своїх перших посланій.

Якийсь Вишенський находився в 1593. р. в числі слуг кн. Острожського і мусів займати досить видне і до княжої особи близьке становище, коли князь уживав його разом із Суражським до такої важної і делікатної місії, як по-

середничення в переписці з Потієм про унію. Це видно також із того, що Вишенський являється тут товаришем Суражського, старости в добрах Острожського, сказатиб, повновласника над якоюсь частю цих величезних дібр, отже як на ті часи досить великого пана. Хто був цей Вишенський, чи був яким свояком нашого автора і чи з факту його служби у Острожського можна робити висновок про побут і нашого автора при тім дворі, це вияснив би нам хіба острожський архів (тепер у головній части перехований у кн. Санґушків у Славуті), котрого публікація повинна кинути багато нового світла на особу князя і всеї тодішньої української суспільности. Покищо ми мусимо стояти при гіпотезі, що Вишенський не де, а при дворі Осторожського докінчував своє образовання і дороблявся хліба.

Життя при дворі такого великого пана, як Острожський, котрий з маєтків своїх мав міліон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найріжнійших людей, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисвітів, було без сумніву великою школою для молодого чоловіка. Не треба думати, щоб життя таке йшло для нього в розкоші і вигодах; противно, тут він привчався і недоїдати і недосипляти, змушений був ненастанно держатися на осторозі, догоджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислугувати всякому, зносити часті униження і оскорби, та за те вчився заглядати на дно життя, відріжнювати блеск від фальшивого, міг користати з товариства людей учених і бувалих, стикався ненастанно з людьми найріжнійших станів, від простих підданих хліборобів аж до примасів та сенаторів і королів, і все це мусіло значно розширювати круг його відомостей і поглублювати його світогляд, особливо коли у нього самого була душа схильна до вдумчивости, критики, та глибоко моральна. Тільки такою всесторонньою школою життя ми можемо вияснити собі те

обширне знання світа і людей, яке стрічаємо у нашого автора при його невеликій, тай то, здається, досить пізно набутій книжковій учености; тим знанням дійсного життя, звичаїв і характерів людських Вишенський відріжнявся різко і корисно від инших сучасних і пізнійших письменників духовного походження, хоч значно вченійших від нього, від такого Василя Суражського, Кирила Транквіліона, Захара Копистенського та Ґалятовського.

Крім инших принагідних знайомостей можемо припускати, що тут познайомився Вишенський з Герасимом Даниловичем Смотрицьким, городським писарем, а пізнійше ректором острожської »академії«, а також з Іваном Княгиницьким, пізнійшим схимонахом Йовом, основателем скитського монастиря.

Яке місце займав, яку функцію сповнював наш автор при дворі, цього очевидно не можемо сказати. Однак здається, що та функція заставляла його часто і довше пробувати в Луцьку, Люблині і инших містах. В Люблині він придивлявся порядкам тамошнього трибуналу, слухав »прокурацьких« крутанин, пізнавав людей, що »Сексономъ и Майдебурскимъ правомъ свое черево кормили«, в тім числі мабуть і Терлецького, дворянина литовського пана Тризни, а пізнійше луцького епископа.

Що склонило нашого автора покинути світське життя і уйти на Афон, на це питання ми можемо також відповісти тільки загальними догадами. »Обличеніє діявола«, написане мабуть швидко після приходу на Афон, заки ще наш автор піддався строгим правилам афонського послушника, малює нам важкий стан його душі і гіркі спомини, які він виніс із світського життя, може й не без власної вини.

Подорож до Афона сама собою була в ті часи »подвигом«, ділом важким і небезпечним. Рабунки і убийства путників ще й нині в краях турецької держави не належать до рідкостей, а щож говорити про ті часи всемогучости

яничарів. А ще до того часи около 1580 р. в краях задунайських, в Болгарії, Сербії, Македонії і Альбанії були часами частих заворушень, бунтів і партійних боротьб. От тимто й не диво би було, якби наш автор замість прямої, звичайної дороги на Молдавію, Рущук, Пловдив і Константинополь, а відси морем до Афона, пішов був через Карпати на Угорщину, на Сербію, відси до Горішної Альбанії, на Охриду, Велес і вниз понад Вардар до Солуня. Дорога це тяжка і певно мало уживана, але могла бути вказана спеціяльними обставинами, і пояснялаб нам написання нашим автором »Новини« про віднайдення тіла Варлаама охридського і той теплий інтерес до Охриди, який видніє в кінцевих стрічках »Новини«.

На Афоні автор наш якийсь час пробував запевно почесним гостем, »обходячи съ радостію вся святыя обители, посѣщая и молитствуя, таже и скитники и въ келіяхъ и въ пещерахъ сущихъ, всѣмъ ревнуя и молитву прося«, поки вкінці його не принято за послушника. От цей то свобідний час він посвячав крім звиджування Святої Гори також на читання книг, котрі могли приготовити його до пустинного життя, а головно житій святих і творів аскетичних; тоді також під впливом афонської тиші, чудової природи, вражінь подорожі і перебутої душевої боротьби він почав писати.

Про перші літа нашого автора на Афоні не маємо ніяких звісток; мабуть пройшли вони звичайним способом на молитві, постах і послугах монастирських. Про писательство в тім часі не було мабуть ані мови, а навіть лектура мусіла бути зредукована до minimum, т. є. до Святого Письма. Докладнійші натяки маємо про пізнійше його життя на Афоні. Можено припустити, що слова його, сказані в листі до Йова Княгиницького: »Азъ же сію жизнь не вомѣщу — отъ келія до келія и отъ монастыря до монастыря скитати«, відносяться не тільки до пізнійшої

доби його життя, але були завсіди його правилом. Це блукання від келії до келії і від монастиря до монастиря, то найлекший степень афонського життя, і так жие тепер більша частина Афонітів; Петрашевський в 1832 р. застав там около 300 скитів, 5000 монахів, що жили в монастирях, а більше ніж два рази стільки клириків блукаючих з кута до кута. Не диво, що Вишенському, котрий по свідоцтву Гната з Любарова »бѣ святъ мужь любяй безмолвіє«, і котрий з Йовом Княгиницьким серед гарячої боротьби о православіє нараджувався над тим, де би найти »жесточайшеє безмолвіє«, що такому чодовікові не до вподоби було таке блукаюче і свобідне життя Около 1599. р. ми бачимо його на Афоні »въ затворѣ-темницѣ безмолвія сѣдячого«, а незадовго опісля 1601. р., »въ святѣй аѳонскѣй порѣ скитствующаго«. Може бути, що ті терміни виражають одно і то само, т. є. що Вишенський, проживши довгі літа в монастирі, покинув його і за дозволом старших осів в осібнім, відлюднім скиті Скити такі — це були невеличкі келії, тісні, темні і невигідні, обведені частоколом або тернами і більше похожі на тюрму, ніж на житло свобідного чоловіка. Праця, молитва і піст були звичайним заняттям скитника; говорити не вільно йому було ні з ким; звичайною поживою його був варений біб, звичайним ліком в разі слабости горівка з полином. Скит свій покинув Вишенський аж в 1605. році, удаючися на Україну і мабуть покинув його в тій думці. що вже не верне назад на Афон, бо по повороті з України він не повернув до нього але »странствував« опять по Афоні від келії до келії і то досить довгий час Аж під конець життя він дійшов до найвищого ідеалу афонського аскетизму, до життя в печері: »Позорище мысленное« показує нам його »въ пещерѣ горѣ сѣдящого и себѣ внимающаго«.

Афон або Свята Гора (Ἄθως або Ἅγιον Ὄρος) була в ту пору і є й досі одинокою в своїм роді монашою ре-

публикою, положеною на вузкім, гористім півострові, знанім ще з стародавніх греко-перських війн. Заселення сього півострова християнами місцева леґенда відносить до перших часів християнства і приписує його чудесній подорожі і проповіди на тім півострові Марії Матери Божої. Історичні відомости про монаше життя на Афоні сягають початку IX. віку, але тільки в початку XII. віку за візантійського імператора Олександра Комнена афонська монаша республика одержала постійну і тривку орґанізацію. Візантійські імператори підпирали її, наділили обширними землями, цінною церковною посудою, книгами і привілеями, а далі й увільнили її від зверхности місцевих епископів солунських, і загалом оказували протекцію розвиваючійся там монастирській науці. Так само запомагали її й сербські царі з династії Неманичів, головнож сам Неманя (котрий зрікшися престола вмер в однім із афонських монастирів) і св. Сава, син Немані. В тім часі, т. є. до упадку Візантії, Афон справді був осередком значної освіти й літератури, не тільки грецької, а й словянської, хоч, що правда, досить односторонної містично-аскетичної. Між старими словянськими рукописями попадається досить значне число письменників »Святогорців«; на Афоні між иншими якийсь »монахъ Исаія« в 1371. р. довершив перекладу на словянський язик найважнійших творів Діонізія Ареопаґіта, котрі мали значний вплив на розвій пізнійшого монашества і, як мусимо догадуватися, були предметом особливих і улюблених студій на Афоні.

Але від 1453. рі, т. є. від завойовання Візантії Турками, те наукове значіння Афона упадає. Правда, Свята Гора не тільки не перестала істнувати, але противно розрослася ще і з огляду на число монахів. Як це сталося, легко зрозуміти. Турки тут, як і в багато инших річах, показалися практичним народом. Вони не мішалися в релігійні діла, заховали автономію монашої републики, але ка-

зали собі платити за все добрі податки і то подвійно: від кождого монастиря, келії, печери осібний, так сказатиб, домовий, і від кождого монаха осібний — поголовщину. В наслідок цього головна турбота монастирів і монахів звернулася на те, щоб роздобути гроші на оплату »гарачу« і на прожиток. І от монахи починають заниматися рільництвом, садівництвом, усяким рукоділлям і торговлею, а крім цього орґанізують широку довговікову збиранину милостині по всіх землях православної віри, а особливо в Молдавії, Волощині, Україні і Московщині. От та то збиранина була перщим і головним звеном звязку нашого краю з Афоном. Рікрічно десятки афонських монахів приходили на Україну, обходили міста, монастирі і богатшу шляхту, під осінь вертали назад, а инколи й зимували у нас. Їх стрічали радо, приймали щиро, гостили й обдаровували, запрошували як шановних гостей і на наради в ділах церкви; підписи Афонітів, звичайно Греків, стрічаємо частенько на наших документах дотикаючих церковних справ.

Впрочім і не дивно, що афонських монахів приймали у нас так радо; це були частенько свої люде або приносили вісти від своїх людей. Ще від XIV. в. був на Афоні спеціяльний руський монастир Руссікон; багато Українців спасалось і по инших тамошніх монастирях, особливо в сербських та болгарських, а також по одиноких скитах і печерах. Слава святости, котру мав у нас Афон, сягала ще часів св. Антонія Печерського, т. є. була немов би дорогоцінною частиною самої християнської традиції на Україні від самого заведення християнства. От тимто й не диво, що і в 1621. році православні в своїм »Совѣщанію о благочестіи« між иншими ставили й такий постулят: »Потреба єсть духовная, абы и Россовъ маючихся истинъно ко житію добродѣтельному, посылати на Афонъ як в школу духовную«. Афонські побожні повісти про чудеса тамошніх

ікон, про напад латинян на Святу Гору і т. и. були у нас улюбленою лектурою.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на світ, коли і як закінчив життя, ми не можемо сказати. Ми можемо тільки догадуватися, що вже 1621. р. автори »Совѣщанія о благочестіи« не знали про нього нічого певного, не знали, чи він жиє, чи вмер.

Оце і все, що з більшою або меншою певністю можемо сказати про життя Івана Вишенського. Сам він не дуже багато сказав нам про пригоди свого життя, а сучасні йому люде, хоч уважали його чоловіком святим і блаженним, також не подумали передати потомним докладнійших даних про його рід, життя і конець. Та про те, хоч його постать являється нам оповита мракою незвісности, його писання говорять до нас живим, енерґічним словом і дають нам можність заглянути в душу їх автора, оцінити і полюбити в нім чоловіка, письменника і патріота, конечно з оговорками, яких домагається час його життя і окруження, серед котрого і для котрого йому приходилося працювати.

Іван Франко.

113. Микола Лисенко.

Ледве пів століття минуло з того часу, як учені і музики-композитори почали звертати пильнійшу увагу на українську народню музику, як стали віднаходити у ній своєрідні, стилеві признаки і придавати народнім пісням відповідну їх складові гармонізацію, розкладаючи їх на хори, або й укладаючи фортепяновий супровід до пісень на один голос і на хори. Оця поважна праця над народніми піснями почалася в шістьдесятих роках минулого століття. Одно з найпочеснійших місць у гурті робітників на цій ниві належиться Миколі Лисенкові.

*

Микола Лисенко родився 10. марта 1842. р. в селі Гриньках, кременчугського повіта, полтавської ґубернії на Україні. Його батько Віталій Лисенко, український дідич, походив із давньої козацької родини. Вже в ранній молодости проявляв Микола Лисенко великий наклін і незвичайні спосібности до музики. Коли це завважала мати, почала учити його гри на фортепяні. Батько Лисенка служив військовим начальником при кирасірах, тому нераз доводилось малому Миколі слухати військової орхестри, що робила на нього велике враження. Він з памяти вигравав опісля ті марші, яких наслухався на військови вправах і добирав вправно до мельодій широку гармонію.

На 11. році відвезено Миколу на науку до Київа, де він далі образувався у фортепяновій грі під рукою доброго учителя Чеха Паноцього. Тоді вже грав він нераз перед зібраною публикою навіть труднійші твори з добрим успіхом. З Київа перейшов Лисенко до четвертої ґімназіяльної кляси до Харкова. З кляси до кляси переходив він з найкращими свідоцтвами, а рівночасно працює пильно над своїм музичним образованням, користаючи з науки ліпших учителів музики Димитрієва, а відтак Чеха Вільчка.

На талановитого молодця звернув також увагу князь Юрій Ґоліцин, що був великим любителем музики і дуже високо цінив українську народню музику; він почав запрошувати Лисенка до себе на музичні вечерниці, на які збиралася велика сила місцевих музиків і співаків. На тих зібраннях і Лисенкові доводилося грати у гурті на превелику собі втіху. В домі князя Ґоліцина мав Лисенко нагоду почути кращі музичні твори у добрім виконанню та прислухуватися поважним розмовам про музику — а все те мало значний вплив на розвій його талану і вироблення смаку

По скінченні ґімназії в 1860. р. записався Лисенко на природничий виділ університету; по році перебрався він у

Київ, де й покінчив університетську науку в 1865. р. У Київі попав Лисенко поміж гурт патріотичної молодіжи, в товариство палких та щирих земляків своїх, студентів, та під їх впливом прийшов до народньої самосвідомости, пізнав: хто він є, де він, у якім краю живе, серед якого люду, які його обовязки для рідного народа.

Ціле дотеперішнє життя Лисенка склалося так, що він зараня пізнав і ширим серцем полюбив українську народню поезію і музику. Дитячі літа до 11. року прожив Лисенко виключно на селі серед співучого українського люду. Уже няньчині співи та казки запали йому глибоко в душу. У Лисенкового батька за часів кріпацтва (яке знесено в Росії аж 1861. р.) була велика двірня, багато челяди і кріпацьких дівчат-служниць, яким не заборонювано співати народні пісні і виводити весняні ігри та танці. Часто закликали Лисенкові родичі тих дівчат у покої, щоб налюбуватися їх співами. Через те Микола Лисенко уже малим хлопцем познакомився із народньою поезією та переймився щиро народною музикою. Особливо припадали йому до вподоби обрядові пісні та ігри.

У Київі застав Лисенко серед товаришів студентів окрім запалу до праці також велике заінтересовання народньою поезією. Приїзджаючи з вакацій, навозили студенти велику силу народніх пісень, які записував Лисенко у ноти і співав у гурті разом із товаришами. В тих часах заходили иноді до Київа і сліпці кобзарі, від котрих почув Лисенко у перше історичні українські пісні, т. зв. думи. Виїзджаючи літом на село, Лисенко й сам записував обрядові й побутові пісні із уст народа. Бувало цілі оберемки таких записок навозив він із села до Київа. Тоді він чим раз то більше кріпив свої молоді сили, вправлявся в записуванні народніх пісень. А річ це зовсім не легка розріжняти щиро-народнє від чужого, занесеного, та вірно передавати нотним письмом народні мельодії з їх ріжно-

родним ритмом. У праці над народньою музикою не мав Лисенко ніяких попередників і перший мусів протоптувати стежку на цьому полі, не маючи ні звідки вказівок ані поради.

От тепер придалось Лисенкові найкраще його значне музичне образовання. Притім він не цурався ніякої праці. Чи треба було зложити хор, чи урядити музичні вечерниці або концерт, чи вивести яку театральну виставу з музикою, чи розкласти яку пісню на хор — усім тим радо займався Лисенко і заправлявся до цього діла, якому служив опісля до смерти.

По укінченні університету 1865. р. Лисенко вступив до урядової служби і став мировим посередником у київській ґубернії. Прослуживши два роки та зібравши невеличкі гроші, поїхав Лисенко до Німеччини, де в місті Липську записався до музичної консерваторії. Тут учився він дальше фортепянової гри у славного музика, що звався Райнеке, а науки гармонії і композиції у професора Ріхтера. У Липську розпочинає М. Лисенко в 1868. році видавати народні пісні і писати музичні твори, що зєднали йому опісля заслужену славу. По укінченні науки в Липську вернув Лисенко до рідного краю та не вдоволився своїм дотеперішнім образованням і поїхав на два роки (1873—75) до Петербурга, щоби у тамошній найвищій музичній школі далі вчитися. В Петербурзі слухав він викладів славного російського музика Римського-Корсакова, що учив, як укладати музичні твори на цілу орхестру.

Від 1876 р. проживає Лисенко постійно в Київі, де учить фортепянової гри у великім науковім закладі для образовання дворянських дочок, а також удержує осібну музичну школу.

Що року збірає Лисенко великі мужеські і мішані хори та устроює концерти, на яких хори під його управою співають українські пісні при фортепяновій грі або й з цілою орхестрою.

Лисенко бере також визначну участь у громадянському житті. Він стає в останніх літах свойого життя головою »Українського Клюбу« у Київі і з долею-недолею Клюбу вяжуться тісно останні дні його життя. Помер наглою смертю 6. падолиста 1912 р.

* * *

Микола Лисенко є безперечно найзнаменитшим українським музиком-композитором; йому також належиться почесне місце між першорядними музичними талантами світової слави. Ґеніяльні твори Лисенка приносять честь нашому народові перед иншими освіченими народами, вони мають значіння для всього образованого світа, збогачуючи скарбницю людського духа вицвітами типової української національної музики.

Свою діяльність звернув Лисенко передовсім на поле української народньої музики. Придбавши собі широке музичне образовання і почуваючи в собі талант, іскру Божу, він принявся за збирання і оброблювання народніх пісень не лиш з відповідним підготовленням і знанням, але й із правдивим замилуванням та одушевленням музика-поета.

Лисенко перший зрозумів духа української народньої музики та підмітив і оцінив її своєрідні признаки, перший приложив до українських народніх пісень відповідну їх складові гармонізацію.

Своїм талантом і невсипущою працею Лисенко підніс українську народню пісню до висоти артизму і вітхненого творення; розкриваючи перед світом багацтво народнього пісенного скарбу, научив він широкі верстви української суспільности розуміти і високо цінити свою народню поезію і музику. Лисенко показав дорогу молодшим музикам-композиторам, що за його приводом взялися до поважної праці на полі народньої музики. Лисенкові збірники на-

родніх пісень — це велике безсмертне діло, якого моглиб нам позавидувати щасливійші народи.

Ще більше значіння мають оригінальні самостійні музичні твори Лисенка, особливож його твори і музика до Шевченкового »Кобзаря«. Це вітхнені пісні-поеми, у яких музик ураз із найбільшим українським поетом виспівав радощі і скорботи свого народа.

Музичні твори Лисенка носять на собі признаки першорядного таланту, та відзначаються окремішним складом і своєрідною закраскою: у них відбилася душа самого їх творця.

Лисенко перенявшися духом народньої музики зумів також у своїх музичних творах підійти під лад народніх пісень. Цей напрям проявився особливо в його музиці до Шевченкового »Кобзаря«, в операх і деяких фортепянових творах.

Лисенкова музика плине неначе із глибини народньої душі, зображує людські почування вірно і правдиво у щиро народній формі.

У щиро-народніх творах Лисенка находять українські музикальні круги для себе багатий і питомий корм. На цілім просторі України співають люде залюбки Лисенкові пісні; при всяких святочних нагодах, на музикальних вечерницях, концертах — скрізь почуємо Лисенкові твори: вони викликують одушевлення, піднімають у гору народнього духа та скріпляють у нас віру в невмірущу силу народа, що видає із себе таких знаменитих речників, таких великанів духа, як Микола Лисенко.

Лисенкова музика, так як поезія Шевченка, лучить в одну могутну цілість усі верстви суспільні і всі части українського народа, розділеного границями двох держав. У творчій діяльности Лисенка здійснилися пророчі слова Шевченка: »Наша дума, наша пісня не вмре, не загине«!

Філярет Колесса.

114. Михайло Дорундяк.

Дня 2. серпня 1907. р. в повітовім місті Борщеві, осередку полуднево-східньої части галицького Поділля, великий здвиг народа відпроваджував на місце вічного спочинку тлінні останки чоловіка, якого імя буде нерозривно злучене з історією культурного, економічного й політичного розвитку тої части нашої великої батьківщини. Два дни перед тим (31. липня 1907 р.) помер там др. Михайло Дорундяк, краєвий адвокат у Борщеві, а смерть його відчула глибоко вся українська громада цілої околиці, так інтеліґенція, як і сільський нарід, яких він був через 13 літ смілим і енерґічним речником і провідником.

Відродження цього колись глухого кута в переважній части заслуга Михайла Дорундяка, який без розголосу та витревало провадив свою тверду роботу. Тож коли це цінне життя повне труду і самопосвяти зійшло в могилу, годиться приглянутись йому ближче і передати його памяти потомства. Діла учених і поетів, які в дійсности тільки реєструють події життя, остають і передаються потомству і після них, натомість життя суспільного діяча, що робив свою роботу тихо і без розголосу, завмірає помалу в памяти людей і діла його не находять такої пошани, на яку заслужили. Проте нехай остане в памяти хоч цих скілька слів про життя чоловіка, що жив і працював для свого народа, а то тим більше, що його життя — це частина історії тих великих змагань, до яких здіймався в XIX. віці український нарід за своє визволення і культуру.

* * *

Михайло Дорундяк родився в селі Кипанчи під Коломиєю 1. жовтня 1857. р. в середньо заможній селянській родині. Його батько Григорій був чоловік незвичайно роботящий і правий та дбав вельми про родину, хоч працюючи невпинно сам був теж строгий і вибагливий супроти рідних.

Він був тільки полуграмотний (читав лиш молитовник кирилицею), але знав і розумів ціну науки і тому постановив посилати найстаршого сина Михайла до школи. Та в самім Киданчи школи тоді не було, тож випало посилати осьмилітного хлопця до сусіднього, пів милі віддаленого села Сопова, де була двоклясова народня школа, а пізнійше аж до Коломиї. Оттак бив малий Михайло щодень дрібними ногами пять кільометрів дороги з Киданча до Коломиї, зразу до народньої школи, а потім до ґімназії.

Цілу нижчу ґімназію проходив він так, вандруючи в мужицькім сердачку із свого села до Коломиї і назад — нераз серед стужі, дощу і негоди, а що дома навіть при господарській заможности панувала вічна недостача готового гроша, мусів Михайло на свої потреби роздобувати сам гроші. З дозволу батька носив з дому в бесагах на плечах кукурудзу чи инше збіже, продавав на торзі, а за одержані гроші купував собі, що було треба Оттак покінчив він нижчу ґімназію, а потім уже удержуючись із лекцій у самім місті і вищу і 1877. р. зложив з відзначенням матуру.

Невеличка стипендія 315 корон в рік, яка йому припала задля його визначних поступів у науці та завдяки заходам приязного до сільської молодіжи директора ґімнації о. Амврозія Шанковського, уможливлює Михайлові студії на правничім виділі віденського університету. Тут брав він живу участь у житті студентського товариства »Січ«, ходив на відчити і вів гарячі дискусії з товаришами. Читав теж багато з фахової літератури і суспільних наук.

Після скінчення наук практикував Дорундяк якийсь час в адвокатських канцеляріях у Косові й Городенці, в 1891. р. осягнув докторський степень у Чернівцях, а два роки пізнійше зложив адвокатський іспит у Львові і в 1894. р. отворив власну адвокатську канцелярію в Борщеві.

* * *

В хвилі, як Михайло Дорундяк осів у Борщеві, панувала в цілім повіті між Українцями повна апатія; якогось громадського руху або життя не було і сліду. З молодечим жаром і властивою собі енерґією та витревалістю, що їх виніс з практики життя, береться Дорундяк, не лякаючись величезних перешкод за діло відроження повіта, береться за орґанізаційну працю.

Перш усього гуртує коло себе нечисленну українську інтеліґенцію: урядників і живійші одиниці зпоміж духовенства та міщанства. При їх помочи обновляє Дорундяк занепалу читальню »Просвіти« в Борщеві, а щоби притягнути до неї як найбільше міщан і селян, закладає при читальні позичкову касу і веде її сам безкорисно.

З того почину зачинається небавом у борщівській читальні »Просвіти« живий рух; вона стає помалу духовим осередком борщівської української громади.

Побачивши, що головною перепоною в роботі є брак відповідної громадської хати, починає Михайло Дорундяк ширити серед громади гадку будови »Народнього Дому« в Борщеві і перший збирає фонди на цю ціль, уладжуючи складки, концерти, аматорські вистави і т. і.

Осідок Українця адвоката в Борщеві і живий рух, який він в короткім часі викликав межи борщівським міщанством, відбивається голосним відгомоном по цілім повіті. Нарід шукаючи помочи і поради в ріжних своїх справах і клопотах і пізнавши в Дорундяку спосібного і ретельного свого речника, горнеться до його канцелярії, а круг його ділання розширюється з кождим днем. Побіч справ приватно-правних і инших судових, які зовсім вистарчають, аби займити увесь час провінціональному адвокатові, мусить Дорундяк вести селянські жалоби і діла публичної натури, якими звичайно провінціональні адвокати не люблять займатися. Др. Дорундяк знаходить на все час і охоту. А цінити треба його труд і посвяту в цім напрямі тим більше,

що в таких справах громадської і публичної натури він робив усе безкорисно і безплатно.

Попри те знаходив ще час їздити в неділі і свята по поблизьких читальнях, виголошувати промови, загрівати нарід до просвітної й економічної роботи, словом: являтися скрізь, де його покликано до поради або помочи в громадських справах. Своєю готовістю служити всякому доброму ділу, а ще більше рішучістю й енерґією, з якою заступав усяку слушну справу, зеднав собі др. Дорундяк в дуже короткім часі прихильність і довірря всеї української інтеліґенції.

Вже в 1895. р. Українці борщівського повіта ставлять його своїм кандидатом до краєвого Сойму і хоч він при цих виборах не міг остоятися, всеж таки зеднав на себе близько половину голосів, а скликуваними при цій нагоді вічами, першими в цих сторонах, дав почин до політичного освідомленя тамошнього українського селянства.

* * *

Від того часу аж до смерти не устає його жива всестороння діяльність у всіх напрямах народнього життя, а вистарчить навести самі факти, щоби оцінити, які заслуги положив др. Михайло Дорундяк для міста Борщева і цілого борщівського повіту.

В 1896. р. за його спонукою докінчує борщівська читальня »Просвіти« фондами позичкової каси дім церковного брацтва, положенний в самім середмісті коло церкви, а саме добудовує до готового вже партеру перший поверх. Др Дорундяк, як голова читальні, застерігає для неї на першім поверсі безплатне поміщення в двох просторих комнатах на 20 літ. Каса читальні не тратить на тім нічого, бо брацтво звернуло позичку, за те гарне приміщення читальні запевнює їй світлий дальший розвиток. Читальня будує тут сцену, а зложений з самих міщан »драматичний

кружок« дає через ряд літ з великим успіхом аматорські вистави, узгляднюючи самі красші твори української драматичної штуки. Бібліотека читальні поміщена в трьох великих шафах збільшується до $1^1/_2$ тисячки книжок, головно творів української літератури і гуртує коло себе всю цікавійшу міщанську молодіж та дає їй підставу до самообразовання в народнім дусі. Чистий дохід з аматорських вистав, концертів і вечерниць обертає читальня на народні культурні цілі, мім иншим причинюється до закупна вежового годинника на церковну вежу в Борщеві (коштом 2000 корон). Небавом вибирають Українці міста Борщева Дорундяка до громадської Ради, а в рік перед смертю вибрано його також членом повітової Ради в Борщеві.

Та головно ходило Дорундякові про економічне і культурне піднесення українського народа свого повіту. В тій цілі зладжує він і подає до Намісництва в 1896. р. статут товариства »Народній Дім« у Борщеві, інституції з незвичайно широким кругом ділання, бо після статута товариство це має право утримувати бібліотеку і музей, закладати рільничі і ремісничі школи, уладжувати вистави й господарські та промислові курси; утримувати бурси, закладати каси, крамниці, склади і т. п. Товариство це, в якім др. Дорундяк був до смерти заступником голови, розпочало теж справді по затвердженні статутів свою діяльність. Засновується при ньому »Крамарський Союз«, який закладає в повіті декілька більших крамниць, веде над ними контролю і приходить їм у поміч. В самім Борщеві заложено фондами »Крамарського Союза« три українські крамниці, що їх потім перебрали на себе міщане.

Рівночасно повстає при »Народнім Домі« »Комітет для заохоти і підмоги убогої шкільної молодіжи«, що кладе собі задачею вишукувати й висилати до шкіл спосібнійші міщанські і селянські діти та приходити їм з помічю. Коштом »Народньому Дому« вислано також одного міща-

нина на науку інтроліґаторства до Тернополя і він вернувши з практики отворив у Борщеві переплетничу робітню. Скількох знов вислано на торговельну практику і науку книговодства (бухгальтерії).

Потреба більшого кредиту для міщан і селян викликала незабаром конечність заложити в Борщеві кредитову інституцію з більшими фондами на уділах. І знов цею справою займається др. Дорундяк, виробляє статути, а по зареєстрованні вводить в життя 1900. р. »Повітове Товариство Кредитове при Народнім Домі в Борщеві«. Др. Дорундяк занимає в цім товаристві місце управляючого директора і веде безплатно товариство до такого розвитку, що воно виказувало при кінці його життя до 200.000 К річного обороту. Понадто його заходом повстає в 1897. р. філіяльний склад львівської »Народньої Торговлі«.

Значне число українських інституцій і товариств у Борщеві, покликаних до життя заходами др-а Дорундяка і побільшені їх анґеди викликали з часом доконечну потребу постаратися для них о відповідну спільну хату. Тож в останніх літах свого життя заходився др. Дорундяк головно коло будови »Народнього Дому« в Борщеві. За його старанням даровує громада Борщів товариству »Народній Дім« гарну простору площу під будову майже в середині міста. Др. Дорундяк старається о пляни, збірає невпинно фонди та при помочи діяльного міщанина Василя Дроздовського розпочинає будову в 1905. р. Будівля ця — одноповерхова, о двох фронтах — є справдішньою окрасою міста і заразом найкращим памятником змагань і діяльности д-ра Михайла Дорундяка в Борщеві.

Звертаючи головні свої заходи і роботу переважно на борщівський повіт, де виконував своє звання, не забував він ніколи про обовязки, які тяжіли на ньому як на членові великої української нації. Він інтересувався живо судьбою українського народа по цей і по той бік кордону,

а кождий поступ, кождий народній здобуток тішив його незвичайно. Він був членом майже всіх українських товариств, передплачував майже всі українські часописи і видання, а дуже значну частину свого доходу призначував на народні цілі.

Сам бідувавши в школах і розуміючи ціну інтеліґенції для свого народа, підпомогав у школах бідну молодіж і скількох бідних хлопців мужицьких утримував власним коштом по ґімназіях.

У стороні, де жив і працював, поклав др. Михайло Дорундяк за короткий час трівкі підвалини до культурного, економічного і політичного розвитку свого народа. Ті, що прийшли по ньому, не потребували зачинати на ново всю ту першу, чорну роботу, але знайшли добре підготовану почву для всяких вищих завдань і роботи.

В тім його справдішня заслуга, достойна памяти потомків. Єронім Калитовський.

115. Емануїл Кант.

(З викладу п. з. „В сто літ по смерти Канта“).

Чоловік, про котрого я сьогодні оце хочу дещо розказати, називався Емануїл Кант і вмер 12. лютого 1804 р., отже якраз сто літ тому назад. А вмер 80-літним старцем, бо уродився 22. цвітня 1724. року, і то вмер там, де і вродився, тобто в Кеніґсберґу (Königsberg), колишній столиці Прус, що лежить на березі Балтійського моря. Було то, як на онті часи, досить значне місто, бо в половині XVIII. віку числило 50.000 мешканців в 600 домах. А що було заразом містом портовим і столицею краю, то й подавало кождому, хто вмів дивитися й думати, велику можність призбирання собі широкого і глибокого знання людей і світа. Тому й Кант не чув потреби виїздити десь поза границі рідного краю. Він так і пережив ціле своє життя майже виключно посеред мурів рідного міста — винявши

хіба те, що зараз по скінченні університету учителював якийсь час по поміщицьких панських домах по селах.

Батько Канта був убогим ремісником, римарем, і мав девятеро дітей. Наш Емануїл був четвертим з ряду. Старшого віку дожили ще лиш три сестри та один брат. Брат вивчився на священика, а сестри замолоду служили по людях, а потім доживали віку — при помочи братів — серед смирних матеріяльних обставин. Один Кантів вуйко був шевцем і як найзаможнійший в цілій родині мусів понести коцти видання першої наукової праці нашого фільософа. Родина, серед якої виростав Кант, була дуже згідлива і дуже побожна. Іменно про матір згадує Кант все з глибокою почестю як про особу, що мала великий засіб природного здорового розуму, благородне серце і щире релігійне чувство. Ті враження молодости були дуже міцні у Канта. Ще й старцем радо переносився він гадкою у ту блаженну атмосферу свого дитячого віку, в котрій панувала велика солідність праці, строга совісність і глибока релігійність родичів.

Про це пише Кант раз таке: »Хоч релігійні виображіння того часу і поняття про те, що називано чеснотою і побожністю, зовсім не були ясні і вдоволяючі, то всеж люде мали саму річ перед очима Хочби й що можна сказати проти пієтизму *), то прецінь люде, що його на правду брали собі до серця, визначалися зпоміж инших дуже корисно. Вони мали найвище добро, яке взагалі чоловік може посісти, а то: той спокій, ту погідність душі, ту внутрішню рівновагу, якої не заколочувала їм ніяка пристрасть Ніяка біда, ніяке переслідування не відбирало їм віри в себе, жаден спір не був у силі заразити їх їдию гніву або ненависти. Одним словом: навіть коли було лиш здалека приглядатися тим людям, то в душі приглядача мимоволі

*) Пієтизм то релігійний напрям XVIII. віку, що в супротивности до вимного формалізму бажав релігію бачити щирою справою серця.

родилося почування поважання до них. Я до сьогодні пригадую собі, як раз повстав був спір між римарями і сідлярями про привілеї. І мій батько терпів на тім. Але мої родичі говорили про той спір, навіть коли й нікого чужого не було у нас у хаті, все з таким поважанням противників і з такою надією на Провидіння Боже, що я цього ніяк не можу забути, хоч тоді я був ще дуже маленьким хлопцем«.

В 14. році життя відумерла Канта мати (1737), а в 22. батько (1746). Молодий Кант, тоді вже студент кенїґсберського університету, записав про батька у родинній хроніці оці характеристичні слова: »Бог, котрий йому в цім житті не багато дав зазнати радостей, нехай йому хоч там, на другім світі, відплатить за те вічною утіхою«. А в церковній похоронній метриці дописані оці два, також не менше виразні слова: Still (т. зн. без похоронного кондукту). Arm (т. зн. по причині убожества). — По скінченні університету Кант, як сказано вже вище, учителював приватно по селах. І аж в 31. році життя (1755) загабілітувався на університеті, таки в ріднім Кенїґсберґу.

З того часу життя його плило зовсім одностайно. Студіовання, виклади, писання книжок — оце його постійні заняття. Життєвих кріз не зазнав ніяких, хіба інтеллєктуальні, тобто такі, що дотичили його фільософічного світогляду.

Впрочім вів життя незвичайно дієтетичне і через те, хоч з природи мав слабу будову тіла, тішився рідким, але великим щастям довгої молодости. Свою фільософічну систему, що становить його несмертельну славу, утворив і опрацював аж по 45. році життя. Дуже цікавий момент, особливо як порівняти його з ходом діл у наших, так скоро перецвітаючих часах!

При кінці життя Кант купив собі власний дімок і урядив власне ґаздівство з кухаркою і послугачом, бо не

був жонатий. Вставав правильно о год. 5. рано. Працював до часу викладів, т. зн. до години 7. або 8., а по викладах аж до обіду, що відбувався у нього правильно о годині першій в полудне. На обід запрошував майже все скількох молодших приятелів (звичайно своїх учеників) і з ними розговорював 2—3 години. Потім ішов на прохід (звичайно на 1—2 години); а по проході знов ішла праця і роздумування аж до сну. Лягав спати правильно о год. 10. вечером. І так переходив йому мов у годиннику день за днем без ніякої виднійшої зміни.

Про Канта як учителя дає найліпше виображіння згадка звісного »апостола гуманности«, Гердера, що був учеником Канта в роках 1762—1764: »Я мав щастя, — пише раз Гердер, — знати одного фільософа, що був моїм учителем. Стоячи в повні мужеського віку він виявляв щасливу жвавість веселого молодця, і вона певно його десь не покинула і в старости. Його отверте, мов би умисно до думання збудоване чоло, було заразом осідком невичерпаної веселости і радости; з його уст плила повна найглибших гадок бесіда; жарт і дотеп і свобідний гумор були у нього все під рукою; а його поучаючий виклад був заразом наймилійшою розмовою. З тою самою глибокоумністю, з якою обговорював твори Ляйбніца і Вольфа, Бавмґартена і Крузія та Юма і з якою впясняв механічні закони Нютона, Кеплера й инших фізиків — він приймав також свіжі тоді письма Русса, іменно його Еміля і Гельоїзу, а також кожде нове відкриття на полі дослідів природи; він визначав тим річам їх вагу і за кождим разом усе все наново вертав до двох основних точок свого світогляду, іменно до постуляту неупередженого свобідного пізнання природи і до моральної вартости чоловіка. Історія цілого людства і поодиноких народів, природописні науки і математика, а вкінці безпосередній власний досвід — були тими джерелами, з котрих він черпав живущу воду як для

своїх університетських викладів так і товариських дружніх розмов; він не легковажив нічого, що було варте знання; ніякий особистий інтерес, ніяка інтриґа, ніяке сектярство, ніяке упередження, ніяка амбіція не мали для нього і найменчої принади супроти непереможного бажання розширення і висвітлення правди. Він загрівав і якось дивно мило спонукував та змушував також і инших до самостійного думання; деспотизм був противний його натурі. Тим мужем, котрого імя я все вимовляю з найвищою вдячністю і любовю, є Емануїл Кант: Його образ стоїть усе ясний переді мною«. (Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität).

Наглий упадок сил у Канта наступив аж в 72. році життя. Він перестав викладати і мусів пережити решту життя серед прикрої старечої самоти, вправді в почутті великої духової охоти до праці, але заразом і в почутті немилосерної тілесної немочи — що ще гірше затроювало йому і так уже прикру старість. Вкінці милосерна смерть визволила його з тих Танталевих мук. »Es ist gut« (мені добре) — було останнє слово, що вийшло з його уст як відповідь на питання, чи йому чого не треба.

На надгробнім його памятнику стоїть виразна напись:

»Der gestirnte Himmel über mir,
das moralische Gesetz in mir«.

Т. зн. »Зоряне небо надімною, моральний закон у мені«.

Ці слова виняті з Кантової »Критики практичного розуму« й вони, як не мож лучше, ляпідарно зазначують оба бігуни, на котрих спочивала вісь цілого фільософічного світогляду Канта.

Іван Копач.

III. Історія.

1. Життя Словян у давнину.
2. „Ясне сонечко“.
3. Ярослав Мудрий.
4. Життя Українців у старовину.
5. Похід Ігоря на Половців.
6. Давня культура на Україні.
7. Княжий город Галич.
8. Татарський погром на Україні.
9. Про перші друкарні на Україні.
10. Острог — осередок освіти [на Україні.
11. Український замок у Коблині.
12. Як козаки лагодяться у мор- [ський похід.
13. Морські походи козаків.
14. Побіди Хмельницького коло [Жовтих Вод і Корсуня.
15. Як Запорожці стрічали Но- [вий Рік.
16. Управа України за часів [Гетьманщини.
17. Московщина поневолює сво- [боду України.
18. Руйнування Київа Москвинами.
19. Лицарство і турнії.
20. Початки Січи.
21. З сумних часів.
22. На людськім костовищі.

116. Грецькі кольонії на Україні.

Починаючи з VII., а може ще й VIII. віку перед Христом на чорноморському побережжі стали осідати Греки, що виходили сюди з ріжних своїх городів, тікаючи від ріжних усобиць і війн, шукаючи спокою та прожитку в цих сторонах. Сюди вже давнійше приїздили торгувати їх земляки і привозили ріжний крам із своїх країв та вимінювали на всяку всячину в наших сторонах, а з часом осідали тут і на мешкання. Так зявилися грецькі городи-колонії на нашім побережжі: Тіра на лимані Дністра, Ольбія на лимані Дніпра, Херсонес коло теперішнього Севастополя, Теодозія в Криму, Пантікапей, де тепер Керч, Танаіс коло

теперішнього Ростова, Фанаґорія напроти Керчи і багато ще инших менче важних.

Осідаючи на нашім побережжі, заводили Греки всяке господарство, сіяли збіжжа, садили виноград, ловили рибу, а заразом вели й торговлю з сусідніми народами, які тут мешкали. Продавали їм грецьке вино і оливу, грецькі матерії й ріжні убори, чудові вироби з золота і срібла і прегарну грецьку посуду розписану ріжними малюнками. А за це діставали від них збіжжа і скіри, міхи і ріжні инші товари їх краю, а головно людей-невольників, і відвозили це на продаж у свої грецькі сторони.

Вони їздили з своїми товарами далеко в глибину краю, і ріжні грецькі вироби заходили далеко на північ: в Київщині, Полтавщині, Харківщині можна побачити у старих могилах грецькі гроші цих чорноморських городів, грецьку глиняну посуду від вина й оливи, грецькі вази й ріжні вироби з золота і срібла, роботи грецьких майстрів. З тими товарами йшло в наші сторони й ріжне мистецтво грецьке. Народи, що жили тут, набиралися разом з товарами і ріжних відомостей та уміетностей від Греків, великих майстрів тодішнього світа, а навіть переймали грецькі звичаї та обичаї.

Грецький письменник Геродот, що побував сам в Ольбії в половині V. віку перед Христом, оповідає історію одного скитського царя, Скиля на імя: його мати була родом з грецького міста і навчила сина грецької мови й письма Ставши царем він любив дуже грецьке життя, часто їздив до Ольбії і там лишав своїх людей на передмісті, а сам жив з Греками як Грек, брав участь у їх усяких ділах, а потім вертався знову до Скитів. Поставив собі навіть в Ольбії хату і мав там жінку, все потайки від своїх людей. Та вони кінець кінцем довідалися про це, підглянули, як він святкував з Греками разом, збунтувалися, настановили собі царем Скилевого брата, а його самого вбили за те, що відцурався своїх звичаїв.

Але инші племена таки цілі переходили на грецькі обичаї, мішалися з Греками, переймали їх віру й звичаї. Так ширилися при помочи Греків ріжні новини, умілости, ріжні знання по наших сторонах довгі століття, поки стояли ці грецькі городи. А коли вони шукаючи захисту від ріжних диких народів піддалися відтак під власть великого Риму, що вкінці запанував над усім побережжям Середземного моря, стали через грецькі чорноморські городи поширюватися знов також впливи і вироби римські, аж доки не впали ці чорноморські городи від походів ріжних воєнних народів, що посунули сюди в III.—IV. віках по Христі.

Греки прислужилися нам ще тим, що від них маємо звістки про народи, які жили тоді в наших чорноморських степах.

Давнійших жителів нашого Чорноморя звали вони Кімеріями.

В Гомеровій Одиссеї наша земля описується як країна вічного морозу і туману:

Там Кімерійці живуть і їх місто і ціле їх царство
Хмарами вкутане вічно й туманом, бо яснеє сонце
Не поглядає на той край гарячим промінням ніколи.

А в Гомеровій Іліяді є згадка про кочовників наших степів — славних кобилодоїльців,
молокоїдів убогих, найсправедливших між людьми.

Потім у пізнійших письменників маємо вже й докладнійші звістки про цих степовиків.

Були то ріжні племена іранського роду, як теперішні Перси; частина їх зісталася в чорноморських і кавкаських степах, а з Азії прибували ще нові, бо звідти почали тиснутися до Туркестану турецькі народи з північної Азії. Одні з тих степових племен були більш хазяйновиті, сіяли збіжжа і з того живилися. Инші були чисті кочовники, що

ходили за своїми стадами худоби, їли мясо, молоко кобиляче і сир; жили в кибитках, як теперішні Калмики або Ноґайці. В VII., VI. і V. віці — тоді як Геродот побував в Ольбії й описав тутешні сторони, старшувала над сими племенами орда Скитів, і від них усі ці степові племена звалися теж Скитами. Потім вона послабла і стала верховодити орда Савроматів або Сарматів і по її імени степові племена звалися теж Сарматами. Це було в IV. і III. віках перед Христом. Ще пізнійше, в часах коло Христового Різдва, взяла верх Алянська орда і в I. і II. віці по Христі степові кочові племена звалися Алянами. Так змінялися імена наслідком переміни старших орд, що слабли і розбивалися через вічні війни, які вели між собою, і від натиску все нових орд, що сунули сюди з Азії, з Туркестану, уступаючися під натиском турецьких орд. Під цим натиском степові орди і племена все посувалися на захід, з каспійських степів на Дон, з Дону на Дніпро, з Дніпра на Дунай. Декотрі мандрували в степи теперішньої Угорщини, на середній Дунай, инші уступалися далі на північ, на Подніпровя; одначе далеко в ліси не могли заходити, бо переходячи з місця на місце з своїми стадами привикли до кочовничого, степового життя.

Ті степові іранські племена товклися в наших степах цілу тисячу літ, від приходу Скитів до того часу, як розгромили їх инші народи — Іоти з заходу, а Гуни від сходу, і потім зісталися тільки останки їх на Дону, на Кавказі і в Криму. На Кавказі й досі є осетинський народ — це потомки тих степових народів, загнані ворогами в гори.

Ті степові племена називалися ріжними іменами, але вони були одного роду і мали у себе багато подібного. Головні орди, що старшували в степах, були звичайно дикі і войовничі, тим і підбивали собі инших; підвласні були більш хазяйновиті, покірні, тому піддавалися тим дикунам. Про военні звичаї Скитської орди, що панувала в степах

в V. віці перед Христом, багато оповідає Геродот, наслухавшися про неї оповідань від чорноморських Греків.

Михайло Грушевський.

117. Анна Ярославна — королева Франції.

Французький король Генрик утративши в 1044. р. свою жінку Матильду, дочку імператора Генрика II., яка не лишила йому мужеських потомків, довго вагався з вибором другої жінки. Трудність знайти жінку непосвоячену в забороненім ступні збільшалася для нього задля першого подружжя, яке посвоячувало його майже з усіми володарями Ґерманії.

Даремно шукав Генрик протягом скількох літ способу погодити завади канонічних вимогів з бажанням укріпити молоду капетинську династію новим подружжям. І ось він почув похвали для красоти одної молодої князівни, якої батько панував на другому кінці Европи, десь у сусідстві Византії. Віддалення цього краю і його відокремлення, що чинили його чимось таємничим і майже невідомим для народів латинського Заходу, додавали королеві на його думку всякої певности, що донька цього пануючого не може мати з ним ніякого ступня спокревнення ні безпосереднього ні посереднього.

Анна була зрештою з усякого погляду гідна стати подругою внука Гуґона Капета.

Вона була дочкою Ярослава Володимировича, великого князя України, якого Рамбо назирає руським Карлом Великим, а якого побіда над королем польським Болеславом занесла його імя аж до границь західньої Европи. Її дід, Володимир Великий піднявся був на високий ступінь могутности і запровадивши 988. р. християнство в своїм народі, поставив той нарід у ряді цивілізованих націй. Її мати Інґеґерда була дочка Оляфа, короля Норвеґії, названого

Skotkonung (королем Шотляндців). Її тітка по батькові, Доброгніва, а в хрещенні Марія, вийшла 1043. р. замуж до Кракова за Казимира І. і вступила на престіл Польщі, пробувши якийсь час у Франції монахинею в Клюні.

Із братів Анни старший оженився з дочкою Гарольда, останнього короля Анґлії із саксонської раси, так відомого із сумного кінця, якому уляг під ударами Вільгельма Завойовника. Третій брат оженився з ґрафинею фон Штадт, сестрою Бурхарда, пануючого епископа Тревірського. Нарешті четвертий брат мав стати зятем Константина XII, Мономаха, імператора Візантії. Що до дочок Ярослава, то старша вийшла за Гарольда, короля Норвеґії, а молодша за Андрія, угорського короля. Ці ріжнородні подружжя, що розгалужувалися від візантійського двора аж до Анґлії, чинили молоду князівну Анну, середущу дочку Ярослава, гідною засісти на французькім престолі.

Зрештою не було причин сумніватися про могутність і багацтво Руси, а що найменше великого князівства київського, яке в пору, що про неї говоримо, було головою і серцем усеї Руси. Булоб великою помилкою думати тому, що досі не знаходимо у французьких літописях ніякої згадки про Русь, що цей край був тоді стороною на пів варварською, поділеною на незалежні племена, ворожі одні проти одних, які вказує нам історія ще в VIII. віці. Навпаки, південна Русь заняла визначне місце на Сході. В часі Ярослава князівство, якого столицею був Київ, було вже монархією суцільнійшою, просторійшою і може й могутнійшою від королівства Франції Руські племена одержали від Греків початки цивілізації; їх полки нераз відносили славні побіди аж під брамами Константинополя і збогачувалися добичами із Візантії, яка мусіла окуплювати у них спокій. Коли не ходили в походи проти византійського імператора на власний рахунок, то винаймалися йому за добру плату для його воєнних походів, а нарешті в літах,

коли не було нагоди воювати ані з імператором, ані проти нього, вели зисковну торговлю із візантійськими купцями.

Само місто Київ було зборищем купців голяндських, угорських, німецьких, скандинавських, що містилися в окремих дільницях міста. Грецькі художники оздобляли всякими пишнотами київські палати і чотириста київських церков, а один сучасний історик, Адам Бременський, називає Київ соперником Константинополя і славою Руси.

Коли Франція з початку XI. віку мала ідеал дальший, огнища цивілізації численнійші і здавалося, що вона піде швидше дорогою матеріяльного і морального поступу, то все таки без уйми для себе вона могла взяти собі королеву із Руси, особливо, коли ця королева, як це без сумніву було з дочкою Ярослава, мала свому мужеві принести в посагу показну суму золотих дукатів, битих у Візантії.

Повзявши постанову просити руки дочки Ярослава, король Генрик вислав у посольстві туди Ґотіе Савейра (Мудрого або Вченого), епископа з Мео, і Ґосселена де Шаліняка, яким у супроводі додав скількох инших маґнатів. Вирушивши в початку 1048. р. посли прийшли до князівни в 1049. р., а весілля відбулося в Ремсі 14. мая того самого року в день Зелених Свят.

Анна Русинка, роджена 1024. р., мала тоді 25 літ.

Ке де Сент-Емур.

118. Старинний Львів.

I.

Львів згадується перший раз в старій галицькій літописі 1255. р.; значить: має за собою мало що більше як 650 років істнування і не може зачислятися до найстарших українських міст; далеко старший від нього Галич, Перемишль, Ярослав, Теребовля, а вже ніяк не дорівнує Львів своїм віком найславнійшому нашому городові, Київу, що повстав ще давнійше.

Але на місці, де тепер стоїть Львів, була в давніх часах якась осада, котрої імени не знаємо. В ріжних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделі, Личаковім, Янівськім) знаходять від часу до часу камінні ножики, топірці, стріли, далі ріжні прилади з кости і рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люде і то в дуже давніх часах, тоді ще, як не знали навіть оброблювати заліза; але коли це було і чи це був наш народ, чи якийсь инший, про це трудно щонебудь сказати.

Львів повстав на тому місці далеко пізнійше за панування славного князя Данила, одного з наймогутнійших наших володарів.

Це був той князь, що по довгих роках замішання привернув лад і спокій в галицькій землі; він відпер Поляків і Угрів, що хотіли поділити між себе Галичину, здобув люблинську землю, розширив своє панування аж за Карпати і мало що не злучив у своїх руках всеї України. У сусідів мав велике поважання; слабі польські князі часто просили його о поміч і пораду; коли вимерли австрійські князі, Данилового сина Романа прошено засісти на княжому престолі у Відні; папа римський прислав Данилові королівську корону. Але могучий князь мав одну велику журбу: напади Татар. Щоби обезпечитися перед ними, Данило почав будувати в цілій своїй землі замки, г о р о д и; один такий город збудував на горі на рікою Полтвою і від імени свого сина Льва назвав його Л ь в о в о м.

Місце, де поставлено Львів, було якби сотворене на замок. Довкола стояли величезні ліси, з котрих сьогодні лишилися ледве останки; ліси було повні дикого звіря: була в них не тільки дрібна звірина, але й вовки, дики і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гніздилися рої пчіл так, що мід стікав по пнях. Було багато води; ріки і річки мали більше води, як нині, бо ліси хоронили вог-

кість: навіть львівська Полтва, сьогодні незначна річка, колись у час повені виливала і робила великі шкоди; в ріках було багато ріжнородної риби. Вода і ліс забезпечували чоловікові легкий прожиток. Гора, на котрій мав стояти город (нині вона зветься Високим Замком), була з усіх сторін стрімка так, що ворогові тяжко було вдертися на неї, а за те легко було з неї боронитися; вид був далекий на всі сторони, тож в час можна було доглянути неприятеля і приготовитися на його прихід.

По давньому звичаю гору обезпечено на верху ріжними укріпленнями: викопано довкола глибокий рів, насипано з землі високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнів дерева. В середині між укріпленнями стояв княжий двір, при ньому двірська церковця, далі инші будинки; тут побудувалися також княжі урядники і багатші бояре. Все було деревляне, бо з каміння і цегли тоді будовано не багато.

Як рознеслася чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягатися люде з ближших і дальших околиць; під охороною замку було безпечнійше мешкати, як де инде. Приходили передовсім будівничі, теслі, столярі і инші ремісники, що надіялися знайти заняття при нових будовах; осідали селяне хлібороби, бо в городі можна було ліпше продати збіжжа і городину; були пекарі і різники, що достарчали хліба і мяса для міщан; шевці і кравці робили обув і одіж; ковалі і мечники виробляли всяке оружжя. Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею багато служби; одні пильнували коней, инші худоби, порядкували в замку, сповняли ріжну прислугу; приїзджало багато молодіжи, що мала охоту вступити в княже військо.

Далі почали показуватися в городі й чужі купці, бо під Львовом переходила давня торговельна дорога, що йшла від Київа через Володимир до Кракова, Праги і в Німеч-

чину; були між ними Німці, Вірмени, Татари, Жиди і всі привозили ріжнородні товари до нового міста. Всі ті приходні не могли поміститися в городі на горі: осідали нижче під замком, на рівнині, що йде від гори до Полтви — там, де сьогодні є вулиці Жовківська і Замарстинівська; ця частина міста ще й досі називається Підзамче, тому, що лежала під замком. Головний торг був тоді на площі, що нині має імя Старий Ринок. В тих місцях довкола города побудувалися численні церкви; декотрі з них істнують дотепер, як церква св. Николая, св. Пятниць, монастир св. Онуфрія, але самі будинки походять із пізнійших часів; по церкві св. Теодора лишилася тільки як памятка площа св. Теодора; по инших, як по церкві Спаса, Покрови, Воскресення і слід пропав. Була тут також вірменська церква і латинський костел, бо наш нарід шанував кожду віру і не боронив нікому відправляти своїх богослужень. Тодішній Львів лучився з селом Знесінням так, що тамошня парохія зачислялася до львівських; натомість церков св. Юра стояла вже далеко за містом серед лісів, при ній був монастир, укріплений як малий замок.

Тодішній Львів не належав до великих міст; числив що найбільше скілька тисяч мешканців. Але вид його був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міські церкви, а довкола них міщанські двори і доми з садами і огородами; над рікою розтягалися сіножати й поля, а далі йшли старі густі ліси.

II.

Молодому городові не щастилося від перших років по заложенню; біда йшла від Татар. Татарський хан довідався про це, що король Данило ставить у своїй землі сильні замки; зараз приказав їх зруйнувати, инакше загрозив війною. І так 1259. р. мусів князь Лев розкинути львівські укріплення.

Як минулася трівога, Львів відбудувався знова. Серед такої небезпеки від Татар перейшла решта життя короля Данила; він умер 1264 р, лишаючи Галичину князеві Льву. Але Татари й далі не лишили города. Зімою 1286. р. хан Телебуга стояв дві неділі під Львовом; на місто не нападали, але й нікому не давали вийти з города за хлібом; хто вийшов, того убивали або брали в неволю, инших пускали обдерши до гола і ті гинули від морозу, бо зіма була дуже люта. Так знищили цілу околицю; тоді погибло майже 13.000 людей. Такі татарські напади були й пізнійше, через ціле панування Льва. Князь Лев умер 1301. р.; це був володар мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав у численних війнах. Гарнійше жилося в Галичині за його сина Юрія Львовича; він підніс свою батьківщину до давньої слави і звався королем як його дід Данило. За його управи тішилася українська земля спокоєм і славила багацтвом, як ніколи потім; тоді і Львів піднісся з упадку, до якого привели його Татари. Але Юрій княжив недовго, помер по сімох роках 1308. р.; його син, Лев II., також пішов за батьком 1323. р. На нім скінчився славний рід Данила.

Галицькі бояре вибрали тепер володарем Галичини мазовецького князя Болеслава. Вступаючи на галицьке князівство він приняв імя Юрія і перейшов на руську віру; але зробив це нещиро, бо не думав іти слідом давніх українських князів, що щиро дбали про добро народа — противно, його панування принесло Українцям багато шкоди. Спроваджував до міст чужих купців і давав їм окремі права, що приносили чужинцям великі користи; до Львова прийшло тоді дуже багато Німців. З Українцями поводився князь несправедливо, нехтував давні права і звичаї, накладав великі податки, карав людей вязницею. Довго терпів це український нарід, але як насильства перейшли вже міру, бояре зробили заговір і 1340. р. отроїли князя.

Рівночасно по містах були великі заворушення: міщане убивали ненависних чужинців, приклонників. Юрія-Болеслава і грабували їх майно; у Львові поробив тоді нарід великі шкоди купцям-чужинцям так, що вони зі страху покидали свої доми і замкнулися на горі в замку.

Смерть князя привела на українську землю велику війну. Польський король Казимир найшов на Галичину із своїм військом; він уже давно мав охоту запанувати над цею багатою країною.

Львів здобув він без великої трудности, бо замок передали йому католики, що там схоронилися перед Українцями. Казимир вивів їх із міста разом з їх родинами і повіз із собою в Польщу, а замок пустив з огнем. У Львові зібрав велику добичу в золоті, сріблі і дорогих камінням: між иншим захопив скарб українських князів: тут були дві дорогоцінні корони, княжий золотий плащ, крісло прибране золотом і дорогим камінням, скілька великих золотих хрестів, з них один з куснем хрестного дерева, і инші дорогоцінности; все те вивіз із собою Казимир до Кракова.

Але над Галичиною не вдалося так скоро запанувати польському королеві. Якийсь час правили Галичиною самі бояре. На чолі їх стояв боярин Дедько, що визначався вже за останніх князів; він обезпечив галицьку землю перед Казимиром і почав заводити лад у Галичині Передовсім звернув увагу на Львів, що найбільше потерпів у війні. Заграничних купців, що налякалися заворушень і обминали Львів, успокоїв листами. »Хто хоче їхати в руську землю, — писав, — може як за давніх князів безпечно приходити до Львова, нікого не боячися; колиж би хто хотів прибути на життя, дістане горожанство для себе і своїх дітей, на рік свободу від повинностей, як і давнійше бувало, і всі инші права... А шкоди, пороблені Львовянами по смерти українського князя, обовязуємося заплатити...« Це письмо

Дедька мало велике значіння для Львова; заграничні купці успокоєні почали знов заїзджати до міста, торговля відновилася і став зростати добробут між міщанством. Щоби ліпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояре віддали панування в галицькій землі князеві Дмитру-Любартові; це був литовський князь, але зжився з Україною і прихильно відносився до українських змагань. З того часу заховалася у Львові одна памятка: це дзвін в церкві св. Юра. Він має напись: »Въ лѣто 6849 сольянъ бисть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменомъ Евъфимьемъ. А писалъ Скора Яковъ«. Рік 6849. від сотвореня світа це 1341. по Христі.

Але спокій не трівав довго. Почалася нова війна; під Львовом билися скілька разів литовсько-українські війська з польськими.-Львів брав малу участь у боротьбі; він чим раз більше прихилявся на сторону Польщі, бо брали в нім перевагу міщане-чужинці, що приходили з Польщі і Німеччини. Дарма зазивав князь Любарт Львовян, щоби перейшли на його бік; вони воліли польського короля. Від 1349. р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

III.

Під польським пануванням настали у Львові великі зміни. Львів за княжих часів лежав, як знаємо, на нинішнім Підзамчу півкругом довкола гори, на котрій стояв княжий двір. Тепер король Казимир переніс Львів на инше місце, на полудень від замкової гори, над Полтву, тут, де сьогодні лежить середмістя. Тоді це місце було пусте і незамешкане; треба було що йно корчувати дерева, осушувати багна, ставити доми. На середині визначено чотирокутну площу на ринок; тут мав стояти громадський дім, ратуш, і при нім мали відбуватися торги; з ринку розходилися на всі сторони вулиці і при вулицях ставили міщане свої доми. На чистім полі було небезпечно мешкати

в тих часах і треба було добре укріпити новий Львів; обкопано його ровами, насипано вали і поставлено мури з цегли; сліди тих укріплень лишилися до нині там, де йдуть Вали ґубернаторські, Вали гетьманські і Підвалля. Новий Львів був невеликий і до нього перенеслася тільки частина міщанства. Більшість лишилася в давніх домах на давньому місці, на Підзамчу; зруйнований замок перебудовано на ново і в нім мав урядувати королівський староста. Старе місто не змінило дуже свого вигляду; так само як давнійше відбувалися тут торги, так само приходили купці з ріжних сторін; так само стояли старі церкви, більшість міщан були Українці і город мав український характер. Здавалося, що, хоч повстало нове місто, то старий город буде процвітати як давнійше. Але сталося инакше.

До нового Львова перенеслися передовсім міщане чужого походження, Німці та Поляки; задля них і ставлено це місто: в боротьбі з Русю і Литвою ці чужі міщане були вірні Польщі і тепер хотів король нагородити їх за прислуги і забезпечити їм життя, щоби і далі були його підпорою на українській землі. В давнім городі було їх мало знати серед українського міщанства; тут в новім місті вони відразу стали більшістю, для Українців лишилося побіч них дуже мало місця. Для тих міщан католиків завів король инший лад і инше право. Вони дістали повну самоуправу: мали правитися своїм власним законом, самі вибирали собі міську раду, самі становили суд, порядкували всім майном міста, держали своє військо; ніякий урядник, навіть королівський староста не міг мішатися до їх діла. Це було для міщан велике добро: коли в старім городі староста нераз надуживав своєї власти, накладав несправедливі податки, правив недбало — тут міщане вели все так, як було їм корисно. Щоби забезпечити добробут міста, дав король ще инші привілеї; в новім місті мали відбуватися великі ярмарки, а кождий купець, що переїздив через Галичину,

мусів заїхати з товаром на кілька днів до Львова; львівські міщане вели життя вигідне і достатне. А тим часом старий княжий Львів під замком лишився без опіки, марнів і убожів з року на рік чим раз більше.

В новім місті, як сказано, перше місце заняли католики, Німці і Поляки; вони забрали майже всі вулиці, а для инших народів лишилося тільки по одній вулиці: Вірмени мешкали на Вірменській улиці, Жиди дістали нинішну ул. Бляхарську, а Русини мусіли поміститися на вулиці, що від тих часів називається руська. Це одна з найменших вулиць і з початку осіло на ній всього 13 родин, а й пізнійше ніколи не було поміж мурами більше як 30—40 українських домів. Тут поставили собі українські міщане церкву, на тім місці, де стоїть нинішня Волоська церков.

IV.

Українське міщанство мало й у новім Львові значну силу. Багато користи мали міщане з ремесел, а між Українцями були всякі ремісники: столярі, боднарі, колодії, токарі, лучники, стрільники, щитники, гарбарі, кушнірі, сідельчаки, шапкарі, гребінники, шевці, кравці, пекарі, різники, пивоварі, мельники, олійники, воскобійники.

Але найбільше робили маєтки на торговлі. Торгували волами, кіньми, скірою, медом; инші спроваджували зі сходу пахуче коріння, шафран, перець; инші винаймали по селах стави і продавали в місті рибу. За своїми справами їздили міщане по цілій Галичині, часто й за границю, найбільше в Волощину і Туреччину Українська торговля була тоді дуже велика; бували роки, коли продавали на ярмарках по кілька тисяч волів нараз! В ринку у Львові коло 1520 р. було 10 українських крамниць, і це були першорядні »богаті крамниці«, як тоді їх називали.

Зросло з часом також число українських домів: на руській вулиці було вже не 13 домів, як колись, але понад

30. Очевидно і це було дуже мало; більшість Українців мешкала поза мурами по передмістях: тут було більше як 250 українських домів! Українці трималися дуже солідарно і пильно дбали про це, щоби українські маєтки не переходили в чужі руки; як хто продавав дім, то продавав його своїм, не чужим. Але все ще припливала нова людність із сіл і з инших галицьких міст; з сіл тікали селяне, що не хотіли погодитися з панщиною; з міст приїздили багатші міщане, що хотіли тут вести ремесло або торговлю. Неодин тодішний міщанин мав побіч камениці в місті ще на передмістю домик, сад, сіножать, часом і млин; тримали корови і коні, деколи більше число штук. Убиралися в багаті одяги, підбиті футром, зі срібними ґузиками, пояси були також перетикані сріблом або золотом; жіноцтво носило золоті та срібні ковтки й брансолети, а нашийники були з дорогих перел. Міщанські доми будувалися на один або два поверхи; одвірки були штучно різьблені з каміння; хатня обстанова була проста, але багата; між посудою не рідко стрічалося срібло, нпр. чарки і ложки були срібні. Маєток декотрих українських міщан доходив до 100.000 корон на нинішні гроші.

Іван Крипякевич.

119. Львівське Ставропігійське Братство в XVI. в.

В своїй громадській роботі гуртувалося львівське міщанство в XVI. в. в братствах. Таких братств було у Львові скілька, але найстарше і найславнійше було братство при церкві Успення Богородиці на руській вулиці. Братство істнувало вже в 1469. р., але з початку не проявляло дуже широкої діяльности: братчики тільки опікувалися церквою, купували книги, свічки, образи, дбали про порядок. Пізнійше вигляд братства змінився: як місто замкнуло Українцям дорогу до міської ради, до суду, до ремісничих орґа-

нізацій, братство стало якби просвітним і політичним товариством, в котрім орґанізувалося все свідоме міщанство. Членом міг бути кождий, хто схотів записатися — так само міщанин, як селянин і шляхтич; вступаючи до братства давав кождий »вступне«, то значить вписове, а що місяця платив якусь вкладку; члени зпоза Львова складали вкладку відразу за цілий рік. Братство давало своїм членам ріжні користи; як хто заслаб або задовжився, запомогали його грішми; як умер, усі братчики відводили тіло до гробу.

Що року на празник Успення Богородиці робило братство великий бенкет і на нього зїздилися гості з усіх сторін; хто не міг приїхати сам, присилав дарунки; волоський воєвода, що жив з братством в приязни, присилав що року гроші на хліб, мід і инші річи, потрібні до пиру.

Братство вибирало що року чотирох старших братів і ті скликували від часу до часу засідання братства; кождий член мав приходити на таке засідання, а як не явився, назначали на нього кару: мусів зложити якусь суму грошей або відбути арешт на церковній дзвіниці. Хто раз записався до братства, не міг уже з нього виступити, свої обовязки мусів сповняти точно і сумлінно. Братчикові не вільно було в ніякій справі з иншим братчиком іти до польського суду; такі справи мав судити братський суд; братство вчило своїх членів триматися солідарно, не виносити своїх спорів перед чужих, але поладжувати їх між собою.

Така орґанізація давала братству велику силу і з нею можна було багато зробити. В короткім часі купило собі братство за власні гроші дім на засідання, так само дім для пароха успенської церкви і побудовано шпиталь, де находили пристановище каліки і старі, убогі люде. Багато заходу було коло міської церкви Успення Богородиці; вона погоріла в пожарі міста 1527. р. і двадцять літ пізнійше була відбудована, але 1571. р. згоріла другий раз. Тоді братство оголосило складку по всій Україні і взялося ставити новий

церковний будинок, більший і гарнійший від давних. По 1590. р. щасливо довело церку до верхів; ця величава церква стоїть до нині і є правдивою прикрасою Львова. В будові помогали щедрими дарами волоські воєводи і від того церква називається також волоською.

Братство займалося не самими тільки церковними справами; міщане розуміли добре вагу просвітної роботи і не жалували видатків на просвітні цілі. Передовсім звернули позір на потребу друкарні. В тих часах не було в Галичині ні одної української друкарні; наші книжки друковано в Кракові, Празі і де инде за границею, але друковано їх не багато так, що українська книжка належала до великої рідкости. В 1573. р. приїхав до Львова друкар Іван Федоров; він якийсь час вів друкарню в Москві, але темні Москвини уважали друковання книг за чари і прогнали від себе Федорова. Львівські міщане підпомогли друкаря і він розпочав на ново друкувати книги. Пізнійше Федоров виїхав зі Львова, а братство зібрало гроші і купило його друкарню і від тоді вело її в своїм заряді. Братська друкарня в короткім часі вславилася на всю Україну. Що року розходилися з неї сотки книжок на всі сторони: найбільше це були церковні книги, але були й шкільні підручники, збірники пісень, наукові книги; книжки йшли до міст і до сіл між духовних і світських людей, між старих і молодих — всюди ширили просвіту і науку, піддержували національку свідомість.

Рівночасно з тим заходилося братство коло орґанізації школи. Українські школи були вже й перед тим у Львові, але в них вчили не багато, тільки читати й писати; дуже відчувалася потреба школи, в котрій можнаб дістати вище образування, тим більше, що Поляки мали такі школи, але міщан-Українців не хотіли до них допустити. По довгих нарадах в 1586. р. отворило братство нову школу; почали звати її ґімназією. На початок записалося до неї 22 хлоп-

ців, потім кождого року зростало число учеників; між ними найбільше було синів міщан, скількох поповичів, але були й селянські діти. Багатші платили за науку; бідних приймали до школи даром, ще й давали їм хату; харч здобували собі хлопці самі, ходячи по тодішньому звичаю з горнятком до багатших домів. У школі мали учителі острий приказ не робити ніякої ріжниці між дітьми бідних і багатих: школярі займали місце відповідно до того, як котрий вчився.

Наука зачиналася рано молитвою. Ученики віддавали свої домові вправи і здавали перед учителем це, чого навчилися дома. Потім ішла наука читання; найменшим школярам показував учитель букви, старші читали і вчилися на память, найстарші переповідали прочитане, давали граматичні пояснення і вели розмову над ріжними науковими питаннями Наука йшла почасти в народній мові, почасти в церковно-словянській. Побіч того старші ученики присвячували багато часу грецькій мові. Учитель говорив по грецьки, а ученики перекладали це на українське; як уже навчилися більш, мали самі з собою говорити по грецьки, щоби ліпше вправитися в мові; пізнійше заведено в ґімназії і латинську мову. По обіді сходилися хлопці другий раз. Менших школярів вчив учитель писати букви і слова; старші списували собі це, що диктував їм учитель; це були ріжні цікаві місця з писань фільософів, поетів, істориків та з Святого Письма — все, що було потрібно знати образованому чоловікові в тих часах. Дома ученики виробляли вправи і повторяли це, чого навчилися в школі; один другому помогав у науці і поясняв труднійші річи. Вивчену лекцію видавали перед родичами обо господарями.

В суботу рано повторяли в школі все те, того вчилися цілий тиждень. У той день була також наука рахунків і ґеометрії; дещо вчилися з астрономії — про рух сонця, про календар; на кінець ішов церковний спів. По обіді

в суботу була наука релігії; тоді також, як хто заслужив протягом тяжня, мусів »чашу шкільну пити«: учитель карав винуватого різкою, але не дуже остро, по батьківськи.

Першим учителем львівської ґімназії був Стефан Зизаній Тустановський, чоловік дуже образований, що писав багато книжок і вславився як гарячий оборонець прав нашого народа; грецької мови вчив Грек, епископ Арсеній. Під проводом тих учителів або »дідаскалів«, як їх тоді звали, йшла наука дуже гарно і в короткім часі знати було великі успіхи в образуванні молодіжи. Ученики ґімназії внедовзі зложили першу в нас грецьку граматику; у важнійші хвилі, напр. при приїзді знаменитих осіб до Львова, виступали з промовами і декламаціями по грецьки і словянськи; ті праці студентів були друковані в друкарні братства. Ґімназія розвивалася чим раз гарнійше і вийшов з неї не один чоловік, що приніс честь свому народові.

У Львові розбудився тоді загальний інтерес до книжок і науки; навіть старші міщане кинулися читати книжки, роздумували над прочитаним, учили инших. Деякі бралися і до пера, писали книжки. Найславнійший між ними — Юрій Рогатинець, що написав дуже розумну книжку »Пересторога«; в ній звертав увагу української суспільности, яке велике значіння має народня просвіта; доказував, що давна українська держава упала тому, що в ній було мало шкіл і мало образованих людей; тому так легко змогли запанувати над нами Поляки.

* * *

Діяльність львівського братства зустріла великі похвали на всій Україні; з великим вдоволенням повитали її також достойники православної церкви, патріярхи. Один із них Йоаким, антіохійський патріярх з Азії, приїхав 1586. р. сам до Львова і своєю радою підпирав всі заходи братства; так само царгородський патріярх Єремія затвердив статут

братства і подав його за взір всім українським братствам; від патріярхів дістало львівське братство почесний титул Ставропігії, т. з. Оборони Христа — і цього титулу уживає до нинішного дня.

Іван Крипякевич.

120. Київ — осередком культурного життя на Україні в XVII. віці.

В польських кругах знали Сагайдачного в початках його діяльности як сміливого і щасливого войовника; на Україні знали ще щось: про його прихильність до справ української церкви і освіти, до всього того, що тоді для України було національним життям. Як вихованець острожської школи — чоловік близький інтересам тодішньої освіти і книжности, Сагайдачний підтримував близькі зносини з церковними і ученими кругами київськими, де тоді було багато його ближчих земляків Галичан, і там знали, що на Сагайдачного, на його поміч і поміч запорожського війська можуть рахувати в усякій потребі українського народнього життя.

Це була хвиля незвичайно важна в історії українського життя. Київ, що кілька століть пролежав у забутті, все більше й більше забуваючи своє колишнє культурне й національне значіння — раптом відродився на ново.

В XVI. віці це була звичайна собі погранична кріпость, де стояла військова залога, тулилося трохи міщанства й иншого стану людей під охороною замку, і тільки старі руїни і серед них скілька заціліли монастирів, та в першій лінії славний Печерський, потім Пустинсько-миколаївський (тепер так званий Малий Миколай) і Михайлівський нагадували колишню славу Київа. Але і в цих монастирях вигасала потрохи память колишнього їх культурного значіння, книжности й учености. Архімандритами та ігуменами ставали часто люде, які спромоглися заплатити королеві і великому

князеві добре чолобиття, а не в голові їм були наукові й освітні справи.

Заведення унії спонукало українське громадянство звернути особливу увагу на ті церковні уряди, які зісталися в його руках, вирвати їх зпід впливів правительства і подбати про це, щоб ці становища були обсаджені відповідними людьми. Печерський монастир був найсильнійшою, найбагатшою і значить найважнійшою з тих позицій; громадянство звернуло на нього пильну увагу після того, як Никифор Тур оборонив його оружною рукою. По його смерти (1599) на це місце вибрали ігуменом Єлисея Плетенецького, ігумена лещинського монастиря (на Білоруси), що підчас берестейсьмого собору показав себе визначним і завзятим патріотом. Про цього чоловіка мусить бути вдячна память в українськім житті. Був родом з Галичини зпід Золочева з дрібної місцевої шляхти; подробиць з його життя майже ніяких не знаємо. Коли дістав печерське ігуменство, був іще чоловік не старий, мав около 50 літ. В документах чуємо, як він боронить монастирські маєтности від чужих рук, маємо жалі печерських монахів на нього й иншу монастирську старшину, що вони »не знать куди подівають монастирські гроші«: мабуть Плетенецький почав уймати трохи видатки на сите життя черців, обертаючи приходи на культурні потреби. Видко зміркував, що тут під захистом козацького війська, яке знов почало приходити до сили і вже нераз давало поміч київським Українцям в тісних обставинах, можна розпалити нове огнище українського культурного і національного життя. Отже заходився коло збирання засобів на це.

Він заходився позбирати до Київа людей книжних, учених з галицьких країв. В тім часі коло 1615. року бачимо ми в Київі вже цілий ряд освічених і учених людей із Галичини, як от пізнійший митрополит Іван Борецький (Бірецький, з Бірчі), Захарія Копистинський, учений цер-

ковний історик, братанич перемиського владики, Лаврентій Зизаній, бувший дидаскал (учитель) львівської школи, славний автор українського словаря, Беринда, що працював у Балабанів при друкарні і з нею разом мабуть перейшов туди около 1615 р. і багато инших. Будучи першою особою в київських православних кругах Плетенецький мав змогу приміщувати своїх учених земляків не тільки в Печерськім монастирі, але й на ріжних инших духовних становищах Київа. Разом з цим кружком однодумців, маючи добру заручку у свого земляка і однодумця Сагайдачного, що в тім часі виступає на чолі козацького війська, зачинає Плетенецький у тих роках (1615—6) ширшу культурну й орґанізаційну роботу — саме тоді, як Сагайдачний вийшов на гетьманство.

Разом із тим, як засновувалася печерська друкарня, завязувалося братство в Київі. Гальшка Гулевичівна, багата київська шляхтянка, жінка мозирського маршалка Стефана Лозки, записала свій ґрунт у Київі на Подолі, де скуплялося київське життя (бо старий город стояв майже пусто) на загальне добро. Призначала його на просвітні завдання: на заснування монастиря, при нім школи для дітей шляхетських і міських та »гостинниці для странників віри православної«. Слідом засновано братство, котре мало занятися здійсненням тих плянів: його »уппс« (уставу) списано з кінцем 1615. року, і в нього вписалося »безчисленно« народу всякого стану, з місцевого духовенства (передовсім з того кружка Плетенецького, що був певно властивим провідником того діла), також з української шляхти, міщанства. Вписався сюди і гетьман Сагайдачний з усім козацьким військом; тим способом приймало військо нове братство та його культурні заходи під свою опіку і прибирало собі право скрізь і всюди виступати його заступником і покровителем. Маючи такого оборонця на місці, українське громадянство київське сміло та енерґічно розвинуло свою культурну

роботу, що цю глуху діру, якою передтим був Київ, раптом зробило осередком національного українського життя.

Новозасноване братство здвигнуло братський монастир Богоявлення і при нім зараз же заложило й братську школу. Борецький, колишній львівський дідаскал, став її першим ректором і поїхав зараз до Львова закупити книжок і всього потрібного для школи; мабуть тогож року (1617) почато й науку. Печерська друкарня відложила всяку иншу роботу і спішно випустила часословець, першу тодішню учебну книгу — »аби вдоволити потребі шкільній в православнім городі Київі«, як пише в передмові Плетенецький. Школу ведено за прикладом львівської; про науку читаємо в грамоті патріярха Теофана, що вчили тут »грецько-словянського і латино-польського письма». Одною з перших книжок закуплених для науки тутешньої була грецько-словянська граматика, видана львівським братством і взята Борецьким наборг у львівських братчиків. Завдяки помочи київських духовних кругів і шляхетства та вишколеним уже силам галицьким (львівським) нова київська школа стала відразу сильно. З віршів на похорон Сагайдачного, що читалися учениками її в 1622. р., бачимо, що вчилися тут головно діти київських міщан, київських духовних, також і українських шляхтичів.

Жваво працювала і нова друкарня. Перед тим на Україні перше місце займала острожська друкарня; за рр. 1580—1606 вона видала більше книжок ніж які небудь українські друкарні. Але як умер старий князь Острожський (1608) і Острог перейшов в руки його сина католика Януша, друкарня ця заглухла зовсім. Новаж печерська друкарня за пятнадцять літ (1616—1630) випустила більше книжок, ніж до того часу вийшло на цілій Україні. Мала великі засоби і добрих, відданих свому ділу провідників. Заложено для неї свою фабрику паперу, свої робітні письма. Правда, виходили звідти переважно самі церковні книги;

алеж у церковній сфері головно оберталося тодішнє національне українське життя і на цю сторону головно налягав новий учений київський кружок.

Орґанізаційна діяльність нового братства була вельми замітна. У ворожих кругах зараз оцінено її: нагадувано правительственним кругам, що засновано його без королівського дозволу, тому можнаб його закрити. Але у правительства не підоймалася рука на нього, бо за ним стояли братчики з мушкетами, Запорожське військо з гетьманом Сагайдачним на чолі.

Михайло Грушевський.

37. Пригадати собі з II. кл. уступ: Острог — осередок освіти на Україні.

IV. Описи.

1. Лисиця.
2. Світова подорож каплини води.
3. Як Запорожці живилися з своєї землі.
4. Дніпро.
5. Землі Запорожців.
6. Наш рідний край.
7. Балки на Україні.
8. Зелені свята.
9. Чуда царства ледів.
10. Ліси і полонини в Карпатах
11. Старий Київ.
12. Краєвид Поділля і Покуття.
13. Наші гори.

121. Вилив Нілю.

Ніль звузився поміж своїми берегами так, що займає тільки половину своєї звичайної ширини, а його каламутні, болотяні, стоячі води ледве-не-ледве пливуть. Плоскі лави або відірвані маси чорного болота, вигрітого і перепаленого сонцем, творять дві греблі. Все инше поза ними — це тільки порох та суха земля, бо що йно перестав віяти хамсін, вітер, що несе з собою пісок і віє сорок день. Крізь темно-сіру, осліпляючу та палючу атмосферу показуються місцями пні і галузя дерев, одначе їх листя так обліплене порохом, що з невеликого віддалення зовсім не відріжняються від пустині, яка окружає їх довкола. Вкінці — і це перший знак, що звіщає конець цеї страшної пори — зривається північний вітер, грецький етезій, і сильно, а часами люто починає віяти весь день. Завдяки йому листя гаїв, якими засіяний Долішній Єгипет, отрясається з пороху і відкриває свою зелену краску. Палку спеку сонця, яке тоді стоїть на найвищій точці свого бігу, зменшує в саму пору вітер,

що в цьому і в трьох дальших місяцях панує над цілим Єгиптом. Незабаром у ріці доконується зміна. На нільоскопі у Каірі оповіщують приріст на один або два цалі; вода набирає зеленої, липкої, мутної краски напів соленої води міжзворотникових околиць так, що ніяке проціджування не в силі увільнити її від обридливого і нездорового болота, яке спричинює сю зміну. Явище зеленого Нілю походить, як говорять, від розлогих дрімучих вод, які річний вилив лишає на широких, піщаних рівнинах Судану, в південній Нубії. Вистоявши шість або більше місяців під зворотниковим сонцем, вода мішається з новою повінню і вертає назад у корито ріки. Щастя, що це явище трівае рідко більше як три або чотири дні, бо, хоч як короткий цей час, то всеж нешасні, змушені пити воду з Нілю тоді, як він у сьому стані, дізнають нестерпних болів скірної пухлини. Тому то мешканці міст дбають уже заздалегідь про те, аби свої резервуари та цистерни наповнити ще чистою водою.

Від цеї хвилі ріка раптово збільшається обємом і стає що раз каламутнійша. Одначе тим часом минає десять або дванадцять днів, поки настане останнє та найдивнійше явище, яке представляє Ніль. Я спробую описати перші вражіння, які це явище зробило на мене. Було це при кінці одної довгої та утяжливої, бодай на мою думку, ночі; в хвилі, коли я встав із дивана, на якім надармо силкувався заснути, на палубі нашого корабля, затриманого тишою на середині ріки напроти Бенісуефа, міста Горішнього Єгипту, сонце якраз виринало горішнім крайчиком свого круга понад пасмом Арабських гір. Я здивувався бачучи, як у хвилі, коли його проміння діткнулося води, повстав мигом пурпуровий відблиск. Інтензивність барви зростала в міру того, як побільшалася інтензивність світла: навіть поки ще соняшній кружок виринув вповні зпоза пригірків, Ніль видавався немов посудиною повною крови.

Думаючи, що це якийсь привид, я мерщій зірвався і перехилився через поруччя корабля, а те, що я побачив, впевнило мене у моїм першім враженню. Ціла маса води була непрозора, темно-червона і більше схожа на кров, ніж на все инше, з чим я міг би був порівняти її. В тій самій хвилі я спостеріг, що за ніч ріка прибула на скілька цалів, а Араби пояснили мені, що це був червоний Ніль. Червоність і непрозорість води підлягають постійним змінам, як довго ріка тріває в тім незвичайнім стані. В деяких днях, коли приріст не перейде одного або двох цалів, вода стає знов на пів прозорою, не тратячи проте цеї темночервоної краски, про яку я згадував. У ній нема вже зовсім цеї шкідливої мішанини, що в часі зеленого Нілю; ніколи вода не буває здоровійша і смачнійша та більше відсвіжуюча, як підчас повені. Бувають дні, в яких приріст стає скорійший, а наслідком цього скількість нанесеного намулу перевисшає в Горішнім Єгипті скількість, яку зносить із собою яка будь инша знана мені ріка; а навіть, і то не при одній нагоді, я міг завважати, що ця маса творила немалу перешкоду бистроті річної течії. Склянка води, яку я тоді зачер і на хвилю поставив, аби встоялася, дала ось такий вислід: горішня часть плину лишилася зовсім непрозора, червона, мов кров, коли тим часом близько четвертину склянки наповняв осад червоного болота. Значна часть цього намулу осідається, заки приріст досягне Середнього і Долішнього Єгипта, де я ніколи не бачив води Нілю в подібнім стані.

Може у всій природі нема веселійшого виду над цей, який дає повінь Нілю. День за днем, ніч за ніччю каламутна ріка котиться та розливається по гарячих пісках безмежних пустинь Пливучи горі рікою, гнані північним вітром, ми майже що години чули, як якась гребля з болота западалася з гуком; з руху всяких животин довкола місця, де почувся той гук, ми пізнавали, що Ніль розломив

ще одну перешкоду і що його розгулянї води розносили життя та радість іще по однім закутку пустині. З вражінь, що збереглися в моїй памяти, мало таких, яких спомин був би менї такий приємний, як вражіння дізнане на вид Нілю, коли він перший раз від свого щорічнього виливу входив до одного з великих каналів. Уся природа кричить із радости. Люде, діти, стада буйволів хлюпощуться в тих відсвіжуючих водах, широкі хвилї несуть лави риб, яких луска сріблиться на сонці, а ріжнородне птаство хмарами громадиться над рікою. І це свято природи не обмежується на найвизначнійші єства. В хвилї, коли пісок при наближенню заплоднюючої води мокріє, він буквально оживлюється і роїться міліонами комах. Повінь доходить до Мемфіса або Каіра скілька днів перед літнім зворотом сонця; вона досягає найбільшої висоти і починає спадати коло нашого осіннього рівнодення. Майже в часі нашого зімового звороту сонця Ніль входить між свої береги і надягає на себе блакітно-ясну одіж. У тім відступі часу відбувся засів, який кінчиться тоді, як устає повінь. По весні наступають зараз жнива, а збір відбувається звичайно ще поки зірветься хамсін або пісковий вітер. Так отже єгипетський рік ділиться на три пори: чотири місяці засівів та зросту, що в приближенні відповідають нашому падолистові, грудневі, січневі і лютому; чотири місяці жнив, які можна в той сам спосіб, хоч не зовсім докладно, покласти на місці нашого календаря між мартом і червнем включно і чотири місяці повені заповняють цикль єгипетського року.

Жорж Масперо.

122. Зозуля.

I.

Коли пустить перша брость на деревині, а гожа яр прибере ліси і поля в нові, світлозелені шати, коли з

тисячі і тисячі горлочок легкокрилих співаків розбреняють милозвучні пісеньки, гомонить також звісний зов зозулі. Те звичайно з двох складів (ку-ку!) зложене кування є то вабний оклик самчика; самочка же не кує, тільки тихо скрегоче.

Кування зозулі, хоч одностайне, тужливе, а навіть трохи хрипке, має таки в собі стільки принадного, що годі не прислухуватися йому з вдовіллям; вонож віщує нам весну, вертаюче життя природи; воно є праобразом буйної сили молодости. Птах, котрого голос лунає далеко по лісах і гаях, є дуже полошний і тому рідко коли бачити дається; найчастійше скривається в найгустійшім віттю деревних корон. Звідтіля походить, що багато людей лучше знає голос зозулі, ніж птаха самого.

Коваючи зозуля обвішує крила, напружає хвіст і надуває шию. При першім тоні свого »ку-ку« спускає голову вниз, а при другім підносить її в гору, мов вітаючи наново зеленіючі луги та гаї і всю оживаючу природу. Це кування дало зозулі в багато язиках і назву: так по латині зветься вона cuculus, по італійськи cuculo, по французьки coucou, по німецьки Kuckuck, у Поляків kukułka, у Росіян кукушка, у Чехів kukučka, у Сербів кукавиця, у Угрів kakuk; — у нас на Лемківщині пр. в Лабові, Вірхівни зовуть її »кукучка« — також на цілій Україні придають зозулі, іменно в піснях, назву »кукавка«.

Німецький селянин жартуючи каже, що зозуля цілому світові оповіщує своє імя, а німецький письменник Ґелерт зложив віршами гарну байочку, як то раз зозуля питала шпака, що був утік з міста, як там говорять про спів птиць. Довідалась вона, що все місто славить ляск соловія, половина міста вихвалює жаркіт жайворонка, і свист коса не одному до вподоби. »Щож говорять про мене?« — допрошувала нетерпеливо зозуля. — »Про тебе ніхто і не згадує« — відказав шпак. Така невдяка зразила зозулю;

вона порішила заєдно викликувати своє імя і оттак саму себе звеличати.

Зозуля є у Галичині, як по найбільшій части і в инших краях Европи, птахом зовсім звичайним, хоч і являється в числі не дуже великім. Часто лучається чути в певній околиці скількох самчиків кукаючих. Коли один самчик зачує кування другого, впадає в лють скажену і визиває соперника до боротьби. Слабший мусить уступити. Вечером зозуля втихомирюється, щоб при новім брязку деннім знов до нової вернути коротні.

Зозуля опускає наш край при кінці серпня або на початку вересня, щоби в теплійших краях нпр. в північній Африці зімувати. В цвітні нарік прилітає знов до нас. При сприяючій погоді часом уже в перших днях цвітня кує зозуля; однак властивий її час гарячий припадає на місяці май і червень. Після празника св. Петра і Павла зовсім перестає кувати, або, як наші селяне кажуть, стає німою.

Коли зозуля починає кувати, а дерева ще не олистились, тоді господарі наші віщують голодне літо; колиж у той час поля і луги вже красуються зеленню, так думають селяне, що це ознака гарних урожаїв. Тому то часто чути на селі приговорку: »коли закує зозуля до Юрія на голе дерево, то буде голодне літо, а як на лист, то буде поліття«. Тоді то, коли перестає зозуля кувати, саме пристигає ячмінь, і це дало повід до байочки між людом, мов то зозуля тому затихає, що їдячи захланно неспілий ячмінь, горло так запихає остюками, що аж хрипне і німіє. Що це вигадка без всякої підстави, ледве стоїть і згадувати: бо звісно, що зозуля не тикає зерна, а виключно бере корм звіринний, передовсім поїдає комахи. Декуди думає сільський люд, що після Петра зозулю гонять усі птиці і клюють дзюбом, тому вона утікає від них і ховається між густим гіллям.

Зозуля не вє собі гнізда і зносить покладки задля

нерівночасного їх розвою в гнізда плисок, червеняків, кропивянок, пийок і инших малих птичок. Проява, що дрібні пташки в своїм гнізді годують іноді зозулю замість власних дітей, подала тут і там основу до дивовижних повісток.

II.

Як між ростинами калина, так між птицями зозуля в словянській людовій поезії займає одно із перших місць. До тої птиці вяжеться цілий світ чудних казок, служить вона часто як символ безпомічної сироти, сумуючої вдови або опущеної жінки. Вже в »Слові о полку Ігоревім« вложено зовсім у народнім змислі звісні слова в уста Ярославни, яка плаче-ридає про своє ладо, свого мужа, світлого князя Ігоря, що попав у половецьку неволю.

В казках словянських народів є зозуля женщиною переміненою в птицю. У Сєрбів сестра переряжається в кукавицу, тяжко затуживши по мертвім браті. У Поляків княжна, котру, віддавали насильно замуж, перемінилася в зозулю, щоб уйти ненависній долі. Після народнього українського повірря зозуля і дятель колись то були людьми; та потім Бог так дав, що поробились птицями. Тут і там гуторять між людом, що зозуля не має пари. Була вона колись жінкою та усмертила свого чоловіка; зате і покарав її Господь. До страшного суду буде вона літати зозулею та блукати самісенька без подружжя по широкім світі, жалібно заводячи за вбитим мужом. На Україні є цікава казка про те, як близнятка перекинулись у соловія і зозулю, а в численних піснях ліричних співаних у Галичині і на Україні часто згадується про зозулю способом алеґоричним.

В українських думах належить сумне кування зозулі до особливо улюблених образів і поетичних порівнань. Сестра тужить по братові, що пішов на війну, як сиза зозуля, що самітна в борі сумно кличе. — На могилі ко-

зака, що поляг у війні, сумують три сизі зозулі. Одна зозуленька — мати старенька, друга зозуленька — рідна сестриця, третя зозуленька — мила убитого. Стара мати плаче за сином кровавими сльозами, котрі зливаються в глибоку ріку і втікають у солоне море. Сестра плаче вже не так ревно, її потік сліз засихає, нім успіє дотечи до моря. Сльози же милої ледве що зрошують траву зростаючу на гробі козака. — Коли на козака має впасти яка невгода, тоді сумує вся природа, мов співчуючи судьбі чоловіка: червона калина похиляє віти, сиза зозуля сумно кує, карий коник все так жвавий, спотикаючись смутно звішає голову і т. і.

У Українців є зозуля також ворожкою-звістницею. Дівчата питають її, за скільки літ лучиться їм суджений, як довго призначено їм жити на світі і і., а зозуля кованням дає відповідь. Вірять також, що хто вперве на весну почує кукання зозулі і має тоді при собі гроші, то і весь рік буде мати грошей доволі.

В українських піснях і казках одержала зозуля назву »сива« або »сиза«. Загалом є зозуля у Українців птицею улюбленою і поетичною. А і в щоденній бесіді здрібнілі зозулька, зозуленька, зозулечка вживаються в значінні: »серденько«, »любка«. — Хрущик бедрик або бедрунка так люблений дітьми і дівчатами і часто ними питаний про долю, зоветься в багатьох околицях: »зозулька«.

Повірря, що зозуля переображається в орла, яструба або иншу яку хижу птицю, є широко розпросторонене між нашим народом. Бойки коло Синевідська говорять, що »з зозулі вийде на орла; вперед зозулею поживе, постаріє та вже і орлом«. Инші говорять, що зозуля живе через 7 літ кукавкою (число 7 є у нас значуще, т. є феральне), а потому стає яструбом. Инші знов твердять, що вона весну живе зозулею, колиж ячмінь стане сипатись, тоді перекидається в половика або боривітра або кібця. Поводом до

оцих пустих балаканок буде мабуть ця обставина, що зозуля барвою вдає трохи на яструба і подібні до нього хижі птиці.

III.

Дня 8. червня 1869. р. — тоді учителював я в реальній ґімназії в Дрогобичи — принесено мені молоду зозулю, найдену в гнізді червеняка в гайку на так званій »Гірці« коло Дрогобича. Була вже добре опірена, барви попелястосивої (самчик), і майже так велика, як доросла, тільки літки і кермівки мала ще короткі. Одержавши той дарунок зрадів я, бо вже давно бажав я ховати зозулю, щоби робити помічання над способом життя того цікавого птаха.

Коли мою зозулю вперше взяв я у руки, розтворила дзюб, мов би хотіла кусати і головою нагально била о мою долоню; та вскорі втихомирилася. На столі посаджена могла на своїх коротких ногах тільки з трудністю удержатися. Мимо своєї великости сама не уміла їсти; тому треба було її кормити. На разі дав я їй скілька мух, котрі жадно проковтнула. Пролигнула також скілька галушечок із хліба встромлених їй глибоко в горло. Пізнійше дав я їй з двадцять гусільниць прядки перстенівки.

В полудне вийшов я на прогульку і вернув опять аж пізно вечером до дому, де мене зозуля, трохи не через девять годин нічого не ївши, ожидала, упоминаючись хрипливим голосом о прокорм. Маючи в коробці гусільниці для неї нарочно узбирані, я успокоїв її голод на хвилинку, а пташина, допевне довшим накликуванням під час моєї небутности змучена, утихла і уснула. І я також ліг спочивати.

На другий день рано вже о пів четвертої пробудило мене переразливе хистання зозулі. Тому встав я і погодував крикливу плеканицю. Однак не на довго заткав я їй пельку. Небавом знов дався чути неприємний її клич: »хист! хист!« Мусів я опять встати і кормити. А і піз-

нійше треба їй було звичайно що пів години давати корм. І тільки, коли звечеріло, затихла. Будилась однакож, коли я засвітив свічку, а робила тоді стільки галасу, що я мусів її широку пасть запхати скількома гусільницями, потім — мов би приласкана — втихомирилась і — хоч горіла свічка — попадала в полудрімку. Звичайно кормив я її гусільницями і куклами прядки перестенівки і шуриці недопарки. Зрештою пожирала також і инші їй подавані гусільниці і кукли мотилів, а також хрущі.

Не легко найдеться між птицями така пажерливиця, як зозуля. Я давав їй що днини 50—60 дорослих гусільниць прядки перстенівки і шуриці недопарки, окрім того ще багато хрущів і инших комах. З того видко, що пожиточною є зозуля через те, що вигублює шкідливі гусільниці і инші комахи.

Варто було бачити, як поводилась пролигаючи гусільниці. Над довшими гусільницями нпр. перстенівки нераз томилась з пів мінути, заки їх проковтнула. Часто така гусільниця силкувалась ще уйти з горла зозулі, пручаючись судорожно, однак звичайно даремно.

З грубими і волохатими мала часто ще більший труд. Як звісно, ті гусільниці за діткненням звиваються в клубець, насторошуючи довкола крихке волосся, котре вбивається легко в людську скіру і часто справляє в ній запалення. Тож, коли ними годував я мою зозулю, лучалося, що звинена в клубець гусільниця, була за груба, щоби зміститися в горлі зозулі; я мусів проте гусільницю розрізати або вдавити їй голову, лише потім зозуля успіла зїсти поданий їй кусок. До придержування гусільниць її пасть відповідно уладжена, широка, рапата, а передовсім язик розщулений, заосмотрений на кінці стрілковатою задиркою. Тому рідко коли удасться гусільници уйти з пасти цього птаха. Коли моїй зозулі вирвалась гусільниця, то зазуля не була так второпна, щоби утрату дзьобом піднести. Я пручив її

вправді до того, але по довгій мозолі ледве до того довів, що скинену гусільницю скілька разів клюнула, однакож так непроворно, що більшу часть тенес гусільниці розбризкувала — а потому я мусів їй в поміч прибути. Узрівши мене перестала торгати гусільницю, а натомість рознімала дзюб, переразливо кричачи: »хист! хист!« мов домагаючись конечно моеї помочі.

Із усіх краевих птахів зозуля, здається, найдовше потребує помочі в кормленню, коли инші птиці виняті з гнізда і годовані дома, ще полулітки — самі клюють подану поживу. Як пажерлива е зозуля і яку мае жадобу наповнити свій ненаситний жолудок, показує оця подія: Раз було мрачно на дворі; оловяні хмари залягли небо і майже безперестанно сипав холодний дрібний дощ. У таку погоду криються гусільниці і загалом комахи. Тому успів я для моеї плеканиці узбирати ледве скілька гусільниць на день. Тим паем не було мож вдоволити їстовитости зозулі. Длятого то бідолаха заедно верещала, літала докола мене, сідала мені на голові (подібно поводилась, коли мене зрана будила, бо і тоді сідала на поруччі мого ліжка в головах і дрогаючи крилами та кричачи »хист! хист!« спонукувала мене встати і кормити її) і домагалася прокорму. Та всі її заходи і старання тим разом були даремні: я не мав корму для неї, отже не міг вдоволити її в тій хвилі. Я пробував її прокормити малими галушечками з хліба, але це удалося мені тільки раз (8. червня) і тоді зїла ледве скілька. Однакож тепер викидала галушечки встромлені їй у дзьоб, а коли я таки їх піднимав і впихав глибоко в її пасть так, що мусіла пролигнути, на знак невдовілля судорожно потрясала головою. В таких обставинах не випадало ніщо иншого, тільки ждати, поки не дістану корму природного, для зозулі годящого. Але моя плеканиця того не розуміла, а домагалась годовання що раз то сильнійше. Відтак злетіла сполохана з мого рамени на шафу, де без-

перестанно голосила своє хрипке: »хист! хист!«. Наконець замовкла і довго не обзивалася. Тим часом висланий хлопець вернув приносячи мені на кропиві найдене гніздо молодих, чорних, білими точечками обсипаних гусільниць кончатця паунця і скілька гусільниць прядки перстенівки. Квапно метнувся я, щоб прокормити голодуючу зозулю; та якеж було моє здивовання, коли побачив, як бідкалась, щоби пролигнути майже на один метер довгий мотузок, котрим свічки були овинуті! Вже пролигнула була більшу часть, а осталий конець висів з її пасти. Обавляючись, щоби то не пошкодило моїй плеканиці, я витягнув їй із горла матузок, що відбулось очевидно з її невдовіллям, а потім почастував її гусільницями.

Я старався після змоги моїй зозулі неволю зробити зносливою. Вона могла свобідно літати в моїм досить просторім покої; також по можности багато подавав їй такого корму, якого дістає від своїх плекателів у природі. Пила мало; скілька ложечок води до пиття влитих у її горло було для неї аж надто досить. Звичайним її сідалом було крісло, що на його поруччі своїми короткими ногами кріпко держалася. Давалася мені все супокійно брати руками; руміється, що я вистерігався її давити або иншим яким способом непокоїти. При кормленню злітала часто на наставлений вказуючий палець моєї лівої руки, а усівши на нім відтак принимала прокорм. Коли наїлась до сита, гладив я часом її по груди, притім зозуля видавала, не рознімаючи дзьоба, тихий, вдовілля виражаючий, мов би з дерева походячий, клекіт (як тихоньке ку-ку!).

Чудно поводилась моя зозуля, коли я удавав вабний клик самця: при кождім кукукненню тріпотала літками, судорожно завертаючи головою, мов би хотіла докола себе глядати. Хотяй, як згадано, могла свобідно літати в кімнаті, то таки цьому неспокійному і дуже хутко літаючому птахові було в ній за тісно. Літаючи часто, ударяла о стіни

кімнати так, що вскорі кінці декотрих її літок і кермівок пообломлювались. Особлившої охоти до купання у зозулі я не замітив. Раз обмив я її, та ту прислугу приняла лише з невдовіллям.

Мушу ще згадати, що моя зозуля мимо оказуваного їй заняття була мені досить невдячна. Два рази утекла. Перший раз в кілька днів, як я цього птаха дістав. Беручи міру з його неповоротности, задумав я його вправляти в літанню. Вправа мала відбутись на подвіррі. Та ледви я підкинув зозулю у воздух, аж вона блискавицею шмигнула на грушу в сусіднім городі і усадовилася на вершку дерева, причім у лету непомалу налякала молодий дріб на подвіррі, що імовірно приймивши її за скригульця розбігся на всі сторони. Однакож зараз її переймлено. Хлопця, котрий її досить непроворно уняв, почала дзьобати, шатаючись і вириваючись. Також і мене дзьобала, коли я її відобрав із рук переємця. Але коли я її приніс опять до кімнати, то якби отямилась, (що дуже явно було знати з виразу її очей), і знов була супроти мене лагідна, як передше. — Другий раз, щось у тиждень після того. Я відчинив вікно кімнати для провітрення. Було це по малому дощеві; небо було заслонене хмарами і тому в пізній годині пополудневій було майже так темно, як перед смерком. Моя зозуля добре нагодована сиділа спокійно на поруччі крісла і здавалась не зважати ні на що. Нараз шибнула собою і з неописаною швидкістю вилетіла вікном та усіла на вершку стрімкої тополі. Сполохана літала по околичних садах, сідаючи тільки на тонких верхівях дерев так, що годі було її дістати. Тож по довгім, безуспішнім уганяню за нею я мусів з нею розпроститися. Аж тут на другий день перед полуднем дає мені знати стражник, що раненько до вікон стражниці прилинув якийсь досить великий птах, бючи сильно крилами о вікно, здається хований, бо ласкавий. Зараз пішов я до стражевої кімнати, де дійсно стрів мою

зозулю, котру тим часом годовано сиром. Видко, що сама собі ще не могла дати ради, і голодна хотіла повернути до мене, та не потрафила до мого мешкання, а залетіла до поблизької стражниці, комунального будинку. Відобравши зозулю, я стеріг її відтак ліпше. Держав я її ще яких два тижні; напослідок трудність достарчати гусільниць у відповідній скількости для птаха так їстовитого і брак часу спонукали мене пустити зозулю з початку липня на волю.

Жваво порхала вона в сусідніх садах з дерева на дерево, причім часто давала чути своє хрипке »хист! хист!« Я дожидав уважно, чи не прилинуть на клич зозулі малі пташки, щоб її погодувати; одначе не помітив нічого. Противно воробці і кропивянки налякані уступали з дороги незвичайному гостеві; та скоро призвичаїлись до того крикуна і більше про нього не журились. Ще через два дні чув я від часу до часу хрипке хистання зозулі; та відай небавом провірила вона, що надто велика голосність у боротьбі о буття часто може бути погубною, бо наконець бачив я, як дико і полохливо літала, а при сіданні уже не давала чути звичайного свого голосу. Здається, вскорі перелетіла до поблизьких гаїв, щоби усунутись перед поглядом злорадих людських дітей.

Отак мав я нагоду помічати в неволі згаданого молодого самчика зозулі трохи довше ніж три тижні. Головні прикмети зозулі є: пажерливість і нагальність у рухах — саме власности, котрі ніколи не можуть зробити цю птицю »комнатною«. Тому то зозулі не треба ніяк припоручати як покоєвого птаха, тим більше, що звичайний її голос є хрипкий і неприємний. (В неволі самчик, як кажуть, не дає ніколи чути свого приємного кування). Найкращий є у зозулі її лет бистрий, зручний і легкий, хоч і він не довго триває. Але саме того лету — коли її пустити свобідно в покою — може лише мало показати, — а держана в клітці таки зовсім ні. Навіть найпросторійша кімната є для того

непосидющого птаха тільки тісною вязницею. Паристо уложеними пальцями своїх коротких ніг може обняти зручно навіть найтонші вітки дерев, на котрих також знаменито уміє держатися. Як шибаво підлітає, так і бистро спускається сідати, завсіди з витягненою наперед шиєю, мов зображена нетерплячка. Зовсім вірно каже тому український нарід про сідаючу зозулю: »паде«. При найменшім зворушенні шибає зозуля до гори головою і отвирає дзюб. З другої знов сторони не мож птиці відмовити певного ступня второпности, як то достаточно доказує описане вище поведення моєї плеканиці.

Іван Верхратський.

V. Розвідки.

1. Україна в „Кобзарі“.
2. Давні українські пісні на- [родні і казки.
3. Значіння води для людського [здоровля.
4. Суд над Шевченком.
5. Трахома.
6. Про зуби.
7. Взаїмна поміч у звірят.
8. Іслям.
9. Чумаки.
10. Життя українських пересе- [ленців у Канаді.

123. Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім“.

„Памяти автора „Слова о полку Игоревѣ“ присвячує Омелян Огоновський“.

Такі слова стрічаємо на початку першого тому історії української літератури покійного професора Омеляна Огоновського. Вказують вони на велике значіння, яке автор прикладав до того твору і на пошану, з якою відносився до нього.

І справді є »Слово о Полку Ігоревім« не тільки найкращою нашою поемою з дотатарської доби, але взагалі найсильнійшим і наймогутнійшим висказом думки і чуття, який переховався нам із нашої давнини. Описується там похід Ігоря на Половців весною 1185. року*).

*) Пригадати собі зміст твору: Похід Ігоря Святославича на Половців з Читанки для 1. кл., де описується історична основа поеми.

Провідною ідеєю твору є любов вітчини, любов сильна, безмежна, але мудра.

Що сильна, це видно з кождого слова, котре нас іще сьогодні проникає, як подув степового вітру, бє соромом у лице, палить докором, жене бичами правди, але не відбирає сили, не знеохочує, не тручає в обійми безділля, а навпаки підбадьорює і додає охоти. Безмежна та любов, вона не знає за великих жертв, не кладе ніяких границь програмового обовязку, не каже: »зроби це і те — і спокій!« Тільки у потребі каже голову положити для добра вітчини і для слави. А мудра, бо випливає з розуміння відносин. Поет пізнав минуле свого рідного краю, бистрим оком дивиться на теперішність і предвиджує, що завтра бути може. Це не тісний шовінізм національний, це справдішній патріотизм, опертий на знанию історії, на свідомости культурної місії і на критиці сучасности. Автор разураз порівнює теперішню хвилю з давнійшою, бачить, що замість до ліпшого іде до гіршого, що завмірає любов і згода, а шириться зависть та ворожнеча, що минається охота слави, а голову підносить потвора — захлань.

Князі кують коромоли, а поганці нівечать землю Дажбожого внука. Коли так дальше піде, то завоюють нас, перемінять у невольників, винищать.

І опинившися над такою безоднею, автор кричить, що сили має: »Завертайте з дороги, бо грозить вам погуба!« Тоді його голос набирає особливої поваги і пригадує виклики тих пророків, що перестерігали свій народ перед упадком.

Коли зважити, що незабаром опісля справді спаде на нашу землю страшна татарська навала, то »Слово о полку Ігоревім« треба признати одним із тих нечислених творів, в яких скривається пророче ясновидіння.

Отже гаряча любов вітчини і трівога про її будуччину є провідною ідеєю твору.

Але як лицарська поема має »Слово« сильне почуття лицарства. Боротьба Українців з Половцями піднесена тут до тих велитенських змагань, які творять підставу майже всіх епопей. Це не боротьба двох володарів, двох князів коромольників про якесь місто або про кусень землі, але один момент з довговічньої боротьби двох культур, двох частин світа, двох рас. Автор розуміє, що Ігор необачно порвався з малими силами на велике діло, але проте щиро йому сприяє, бо він неустрашимий герой, який бореться з чужим грізним ворогом в обороні вітчини, бо він, хоч упав, то упав чесно. Тому і кличе до князів:

»В стременаж за землю руську
За наруги Половчина,
І за рани Ігореві —
Святославового сина!«

Та патріотичні відзиви і поетичні відклики »Слова« мають достаточний рівноважник у чудових малюнках степу, поход, битви, утечі з неволі, які до нині не втратили свіжости красок і плястики ліній.

Така наприклад битва на Каялі є справдішнім поетичним архітвором. »Від рана до ночи, а з ночи до рана летять стріли каленії, брязчать шаблі о шеломи, тріщать списи гартовані в незнаємім степу, серед половецької землі«.

Це загальне враження битви. А щож останеться потім? »Земля копитами поорана, кістьми засіяна, кровю полита«. А яке жниво з такого засіву? »Журба і туга для руської землі«.

Такі питання насуваються кождому на вид бою. Такі питання бентежили й автора. »І бились день і бились другий, а третього коло полудня поникли Ігореві стяги«. Особливо сумна була хвиля, коли розходилися два найбільші герої того бою: Ігор і Всеволод. Їх забрали в неволю. Скін-

чився пир. Не стало вина-крови, немов у тяжкім похміллі лежать трупи погибших борців, Українці поруч Половців. Докола них шумить трава і дерева гойдаються, як плачки жалібниці.

Дивуватися треба, як автор потрафив у такім малім образі замкнути так багато змісту. З почуттям великого артиста вязав він враження оптичні з акустичними, лірику з епікою, образ із піснею, настрій із рефлексією.

Порівнання взяв з рільничого життя (жниво) і дружинного (пир), розвів їх, витягнув у подробицях і завершив образ.

Це один приклад.

Так само виглядає цілість. У ній звязані в чудову гармонію епічний елемент з ліричним, реальний світ із фантастичним, народня пісня з літературною традицією.

Реальний світ — це князі, княгині, половецькі хани, дружина, цілий історичний підклад, який автор хоче вірно задержати, а фантастичний — це надприродні сили, відгуки української мітольоґії, оживлена природа.

Поставити поруч себе Ігоря з Дивом, Ярославну з ґотськими дівами — це завдання таке трудне, що тільки справдішні артисти можуть його добре розвязати, не викликуючи в читача враження анахронізму і неприродности. »В Слові о полку Ігоревім« вітри називаються внуками Стрибога, Русь — Дажбожими внуками, Боян Велесовим внуком, Всеслав Полоцький перебігає дорогу Хорсові, на морі плеще лебединими крильми Обида і співають ґотські діви, верхи дерева кричить Див, а поруч того виступають князі як реальні, історичні люде і зовсім ті два світи собі не шкодять.

Це можливе тільки там, де орудує велика чародійниця — правдива поезія.

Питання, звідки авторові прийшла до голови гадка покликувати до життя тих всіх мабуть тоді покійних Дивів

і Хорсів? Це була літературна традиція. Хоч ті божества умерли були в житті, але вони жили в поезії, як пізнійше в европейській поезії грецька і римська мітольоґія. Було в них багато поезії, як взагалі у споминах давнини. І тому поет, як небудь сам християнин, випроваджував у своїм творі поганських богів.

Так само дружню руку подають собі народня і книжня поезія. Всеволод — це буйний тур з українських степів, він і його брат Ігор — то два соколи сизі, що злетіли з золотого батьківського стола, Ярославна порівняна з зозулею, Ігор до неї горностаєм біжить, гоголем прилітає — подібно як у народніх піснях.

І так як там, починаються і тут порівнання переченням »не«; наприклад: »не сороки заскреготали, це Іза з Кончаком Ігоря доганяють«. Битва порівнується з тучею або з молоченням збіжжя на тоці. Як у народній поезії, так і тут жиє ціла природа і спочуває чоловікові або ворожо відноситься до нього. Сонце тьмою вкривається, щоб Ігоря перестерегти, птиці зловіщо кричать, орли скликуються на жир, трава вяне від жалощів, дерева з туги віти похиляють, стяги глаголять, навіть епітетів багато таких самих, як у народній українській поезії. Наприклад: сине море, сизі вірли, красне сонце, чисте поле, сірі вовки і т. д. А поруч того стиль місцями сильно стиснений, повний поетичних символів, фіґур і тропів, з усіми прикметами виробленої артистичної книжної форми. Значиться, автор одною рукою бере скарби з невичерпаної народньої поезії, а другою опирається о вироблену літературну традицію, подібно, як неодин з пізнійших великих поетів.

Особливо близьке »Слово о полку Ігоревім« до українських дум. Тут і там боротьба в обороні вітчини, тут і там поважний високий тон, тут і там лицарство поняте не як забава, а як важне діло.

І складом своїм нагадує »Слово« наші народні думи.

Воно справді є одиноким щасливо перехованим памятником української епіки між билинами і думами.

Хтож був автор цього поетичного твору? Як він звався, де і коли жив і хто він був — не знаємо. Можемо тільки дещо здогадуватися та малювати собі ідеальний портрет світського чоловіка, галицького уроженця, можливо що сіверського дружинника, людини вельми образованої, глибоко патріотичної, ґеніяльної. Світський був автор тому, бо духовник не впровадив би до свого твору поганської мітольоґії, котра цілком закриває перед нами тих скілька християнських згадок про Божу Матір Пирогощу, про поборників християнства і те кінцеве, хто зна, чи не рукою пізнійшого переписувача додане »амінь«.

Що був він сіверським дружинником, можемо догадуватися з симпатії, з якою відзивається про сіверських князів, одною з похвальних пісень, які співали двірські співаки при пирах. Доказом — кінцеве славословє. Але годі на це писатися. Автор заявив стільки критичного дару, таку питоменність гадки, такий свобідний, нічим не стиснений широкий світогляд, такий вільний, високий лет уяви ґень аж у країну віщовання, що трудно знижувати його високу постать до уровени двірських співців-прислужників. А кінцеві похвальні слова це звичайний додаток, який стрічаємо також у наших думах.

Навпаки можнаб скорше думати, що належав він до княжої родини, бо таке у нього знання історії не тільки рідної землі і то в ріжних її частинах, часто від себе доволі далеких, але також і поодиноких княжих родів, таке горде почуття лицарської чести і такі смілі, більше товариські, чим підданські відзиви про князів і до князів. Всі подробиці княжих родів, їх спосіб думання, їх серце і душу міг знати хтось, хто походив з їх верстви або був дуже їм близький. Так само подробиці походу і враження з його

поодиноких моментів міг нам передати так живо тільки той, хто сам брав участь у ньому. Тимто думаємо, що автор був у поході Ігоря Святославича і зараз опісля, поки враження не затерлися, описав його в пісні, щоб князів візвати до війни з Половцями. »За славу Руси, за рани Ігореві!«

Це вища і краща ціль, чим забава княжого уха за бенькетним столом.

На всякий спосіб поема написана перед 1187. роком, в котрім умірає Ярослав Осмомисл, а до котрого автор звертається з зазивом як до живої людини.

Автор був чоловіком вельми образованим і те образування, як звичайно буває, полишило сліди на його творі, але всеж таки найсильнійше пробивається його власний ґеній, окрилений любовю рідної землі та рідної пісні, якому не дає спокою трівога про будуччину вітчини.

Вона жене його степами над Дон, вона трівожить його сном Святослава, вона знімає його на самий верх дерева мисли, з котрого видно будуччину вітчини.

Мусів це бути справді ґеніяльний ум, котрий потрафив вирватися із заплутаних сварів і межиусобиць княжих, з того вічного »це моє і то моє«, з усіх марниць і турбот нинішньої хвилі, щоб злетіти понад час і простір там, куди долітають тільки ті вищі духи, яких провидіння ставить на сторожі народів і людства.

Там на просторі нашої землі стає одним із перших автор »Слова о полку Ігоревім«. Невідомий, незримий, а прецінь такий близький для нас і такий дорогий.

Богдан Лепкий.

124. Українські народні пісні і їх звязь з життям народа.

Народні пісні мають для нас велике значіння через те, ще вони тісно вяжуться із життям народа і дають його вірне зображення. В прекрасних піснях виспівав нарід

журбу матери над колискою дитини, щиру любов молодечу, терпіння зрадженої дівчини, тугу відданиці, жаль батька-матери, що дають свою дитину в чужі руки на непевну долю, горювання жінки, що її чоловік-нелюб зневажає або недобра свекруха поневіряє, бідовання удови, що »дрібними слізоньками ріллю промочила«, плач сирітки на гробі матери — усе-усе життя людське від колиски до гробової дошки зі своїми турботами й радощами мов у зеркалі відбилося у наших народніх піснях. А що життя нашого бідного селянина гірке — не солодке і не багато в ньому хвиль радости, ба й цілий наш нарід, від коли тямить себе, не зазнав кращої долі, тож і пісні народні мають переважно сумовиту закраску, наводять на душу якусь тяжку задуму над людською долею.

Нераз дівчата й матері аж плачуть, співаючи жалібні пісні про розлуку милого з милою, про молодого козака чи жовніра, що пішов на війну та вже й не вернувся. Або жовнірі не тужать у піснях за рідними сторонами та за тими дорогими головами, що їх розлучила з ними тяжка військова служба?

Та не тільки про теперішнє життя співають народні пісні: декотрі із них походять із глибокої старини, із тих дуже давніх часів, коли наші предки були ще поганами та віддавали божу честь силам природи і небесним тілам: сонцю, місяцеві, зорі, громові, як на це вказують наші колядки, щедрівки, веснянки або гагілки та купальські пісні. Є у нас також багато таких пісень, у котрих говориться про походи воєнних дружин у далекі краї по добичу, співається про давніх князів і бояр, про напади Татарів і Турків, про війни козаків з Поляками і Москалями, про панщинну неволю, про тяжку рекрутчину: усі ті пісні зображають нам давнє життя нашого народа, малюють живими красками нашу давню бувальщину, ті пісні говорять нам, хто ми,

Чиї сини, яких батьків,
Ким, за що закуті.

Оцеж бачимо, що народні пісні це не пуста забавка молодого віку: у піснях розповів нарід про своє теперішне і минуле життя, про усе, що його тішить і що йому долягає, у піснях висповідався нарід із всіх своїх скорбот і радощів, розкрив у них усю свою душу.

Коли в зеркалі бачить чоловік відбиття свого зверхнього вигляду, то в піснях знаходимо відбиття нашої духової істоти, бо звісно, який нарід, такі й його пісні.

Учені люде, як Максимович, Метлинський, Куліш, Чубинський, Драгоманів, Головацький і і. позаписували на десятки тисячів українських народніх пісень та повидавали їх у друкованих збірниках, які доказують, що Українці мають чи не найбогатшу людову поезію поміж народами Европи. Треба ще додати, що український нарід співає багато таких пісень, яких ще й досі не записано. При порядкованні так великої маси народніх пісень не легко буває завести якийсь прозорий розклад, щоб усякій пісні визначити відповідне місце. Хотячи подати бодай поверховний погляд на цю неперебрану скарбівню наших народніх пісень, ділимо увесь пісенний матеріял на оцих пять головних відділів:

А. Пісні обрядові і релігійні, як колядки, щедрівки, веснянки або гагілки, пісні купальські й обжинкові.

Б. Пісні історичні і політичні, як козацькі, гайдамацькі, рекрутські, панщинні.

В. Пісні станові, як чумацькі, ремісницькі.

Г. Пісні з життя родинного і особистого, як весільні, любовні.

Д. Пісні мандрівні, як баляди про забиття жінки чоловіком за намовою матері і т. і.

Найбільше значіння мають історичні і політичні пісні. До цього розряду зачислюють не лиш пісні про історичні

особи і події, пр. про Хмельницького, про знесення панщини, але й усі такі пісні, що в них відбилися зміни громадського ладу, родинного життя і релігійного світогляду.

Філярет Колесса.

125. Краса українських народніх пісень.

В українських піснях, не тільки старих, але часто і сучасних, багато влучних виразів і чарівних порівнань людини з ріжними річами природи, напр., дівчини з зірочкою, з квіточками, парубка з явором, соловейком; є чарівні малюнки долі і недолі, нещасного кохання, зради. Взяти, напр., таку пісню про закоханого парубка:

Ой зійди, зійди, ти зірочко та вечірняя,
Вийди до мене, ти дівчино та безрідная;
Що зірочка зійшла — усе поле освітила,
Дівчина вийшла — козаченька звеселила.

Співець ще більше користується небесними зірочками далі в описі своєї милої:

Ой я знаю, ой я знаю, чого мила красна,
Перед нею й поза нею впала зоря ясна!
Ой упала зоря з неба тай розсипалася,
Мила зорю позбірала тай затикалася.

Коли дівчина уквітчала себе зірочками, вона повинна бути гарною — така головна думка.

Для нещасного кохання є чимало красних і мистецьких виразів, напр.:

Як ми з тобою спізнавалися,
Сухі дуби розвивалися,
А як кохаться перестали,
І однолітки повсихали.

Така велика сила кохання, що навіть сухі дуби ожили — величній поетичний образ

Або одна пісня починається з того, що

Котилися вози з гори,
Та в долині стали,
Любилися, кохалися,
Тепер перестали.

На що тут вози? А щож хліборобові більш відомо, як не вози і вся їх справа? Перерва і знищення кохання порівнані з впиною і знищенням біга.

Багато пісенних виразів дуже яскраво малюють людські почуття у рамці природи, напр. одна пісня починається так:

Світить місяць на полудне,
Який тепер світ облудний...

Надзвичайно влучно сказано, бо на що тому місяцеві світити в південь, коли і без нього багато соняшнього світла, і чи не краще булоб йому світить у ночі; так краще иншим людям робить своє діло в слушний час.

В пісні »Ой кудро, кудро кудрявая« огрядна дівчина вийшла за пяниченька і натерпівшись горя, каже:

Мені молодій одна шана:
З хати віконцем утікала,
В вишневім саду ночувала,
З соловейком розмовляла:
Соловеечко як тьох, так тьох!
А я молода як ох, так ох!
А зозуленька — куку, куку!
За щож я терплю таку муку?

Відповіди нема, бо часто нема її в самім житті, як про те свідчить инша українська теж надзвичайно цікава пісня: »Ой нарву я хмелю«, в котрій багата сестра каже бідній:

Колиб ти, сестро, така, як я,
То сиділаб ти вкінці стола;
Колиб ти, сестро, так робила,
Тиб в таких латах не ходила.

Що я раненько уставаю,
По два починки напрядаю,
Та свої скрині наповняю,
Та свої діти зодягаю.

Сестра відповідає так:

Сестро моя, сестро багатая!
Ще ранійш тебе уставаю,
По три починки напрядаю,
Та чужі скрині наповняю,
Та чужі діти зодягаю!

Особиста доля тут поставлена на великий світовий огляд; видно, що людина стражда, і не видно длячого або за що.

Іноді нарис пісні здається темним, але, пильно придивившись, можна дійти до розуміння змісту і почути його незвичайну красу. Візьмем напр. пісню:

Йшли корови із дуброви, а овечки з поля,
Виплакала карі очі край милого стоя.

Перший рядок здається зайвим; навпаки придивившись і поміркувавши, зрозуміємо його красу, як надзвичайно влучного опису того часу, коли дівчина плакала, часу вечірнього, по заході сонця, коли женуть до дому череду і вівці.

Подивимось тепер, як навпаки, дівчина гордує коханням і як надзвичайно гарно та влучно висловлено в піснях її тиху.

В одній пісні приводом заявляється бідність парубка. Дівчина йому на залицяння відмовляє:

Як заслужиш пару волів і пару жупанів,
Тоді сядеш коло моїх вишитих рукавів...

Візьмемо ще таку пісенну рисочку:

Яром, яром, долиною — яром
Перелито доріженьку чаром.

Сільська доріженька вється по яру — в Україні багато таких чудових заплутаних доріжок. Звернуть з неї нікуди, і ось на такій доріженці ворожбит налив чару — ні звернуть, ні обїхати — образ дуже замисловий і цікавий.

Усі ці приклади взято здебільша з одного тільки пятого тому Чубинського, без довгих заходів, мимохіть, і їх можна далеко збільшити, бо чудових по красі малюночків в українських піснях розкидано безліч.

Досить взяти хоч один розділ поезії, напр. думи, або краще аби яку з довгих дум про азовських братів, щоб назбирать купу прекрасних образів і малюнків природи і родинного життя. Напр., коротенький, але дуже виразний малюночок того степу, того страшного дикого поля, по котрому колись пробігала хижа Татарва:

Тільки поле леліє,
На йому трава зелена зеленіє...

Є чимало надзвичайно гарних з естетичного боку поодиноких пісень, які роблять велике враження цілком, усім своїм змістом, от хочби ті дві колискові пісні, якими любувався ще Гоголь:

Ой спи, дитя, без повиття,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки.
Одна буде дрімливая,
Друга буде сонливая,
Третя буде щасливая.
Ой щоб спало, щастя мало
Та щоб росло, не боліло,
На серденько не скорбіло,
Ой рісточки у кісточки,
Здоровячко на сердечко,
Розум добрий в головоньку,
Соньки-дрімки у віченьки.

Або:

Ой ходить сон по вулонці
В білесенькій кошулонці,
Слоняється, тиняється,
Господонька питається,
А де хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Туди піду ночувати
І дитину колихати.
А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Ходи до нас ночувати
І дитину колихати.
Ходи, сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.

М. Сумцов.

126. Взаємини наших змислів.

На перший погляд видається, що враження, які одержуємо нашими поодинокими змислами, так дуже від себе ріжняться, що майже не мають нічого з собою спільного. Щож може мати спільного враження червоної барви із враженням тону С, або враженням зимна або солоду цукру? Однакож докладнійший розслід вражінь виказує певну внутрішну звязь поміж ними. Деякі враження ріжнородних змислів нагадують себе взаїмно. Отжеж показується, що вражають нас подібно:

1. Яскраві, різкі барви, напр. червона, жовта, високі тони, звуки: и, е, і, гострі предмети, жар та сильні запахи і рух;

2. темні барви, низкі тони, звуки: а, о, у, мягкість, холод, душні пахощі й тишина;

3. барви рівнодушні: біла, сіра й чорна, шелести, та загалом »рівнодушні« враження инших змислів.

В наслідок того ми маємо можність, ділаючи в певний спосіб на один змисл, настроювати відповідно й инші змисли, в тім власне й лежить настроєвий, »імпресійний« напрям у штуці, який в поезії та в музиці старається слуховими враженнями викликати враження барв, світла, дотику й руху, а в малярстві старається викликати враження звуків та инших змислів. Правдиві мистці поезії, музики й малярства грають тим способом до вподоби на наших нервах. Згадаймо тільки незрівнаний настроєвий вірш Шевченка »Вечір«. Надходячий вечірний сумрак і тишину віддає поет численними звуками а, о, у.

Садок вишневий коло хати,
хруші над вишнями гудуть,
плугаторі з плугами йдуть,

а тим часом нараз проривають цю тишину дівчатка своїм співом, а їх звінкі голосочки й жвавий рух зазначені знаменито звуком і у поезії:

співають ідучи дівчата.

Розуміється, що такі пристосовання звуків до змісту поезії виходять у правдивих поетів зовсім несвідомо, як конечний наслідок достроюваня слів до свойого поетичного натхнення і не даються ніколи заступити штучним добиранням слів; при тім треба признати й це, що вони не є конечними условинами даної поезії, у самогож Шевченка маємо багато чарівних поезій, в яких зовсім не бачимо того пристосовання поодиноких звуків.

За те в музиці, співі та малярстві користуються артисти частійше згаданими анальоґіями змислів. Згадаймо тільки, як знаменито відтворив Лисенко бішений рух хвиль Дніпрових порогів в музиці підкладеній до поезії Шевченка: »Бють пороги«, пригляньмося яким небудь образам мистців малярства, а переконаємося, що така анальоґія безперечно істнує та в малярстві й музиці має широке пристосовання.

Взаїмна подібність вражінь, яка лекше дається відчути як означити ясно словами, є безперечно також причиною, що до ближчого означення ріжнородних вражінь вживається загально тих самих слів, слова: гострий, твердий, мягкий, вживаються загально не тільки до означення вражінь дотикових, але й инших змислів; аджеж загально кажеться: гострий смак, твердий звук, мягкий тон, загально також вживаються означення: крикливі барви, теплі або холодні краски, ясні або чисті тони.

Така анальоґія вражінь змислових має свою глибшу причину; всі наші змисли є складовими частинами того самого нашого нервового укладу, що збудований з тоїж самої матерії та творить одну нерозривну цілість, томуж і не диво, що вони всі стоять із собою в тісній звязи, хоч вона так глибока, що скорійше дається відчути, як означити докладно словами Іван Раковський.

127. Новітні вигади в старині.

Ніщо не в силі зробити старої та нової історії культури так принадною, як живе навязання теперішности зі стариною: в зеркалі теперішности треба оглядати старину, в зеркалі старини — теперішність.

Кождий хосенний винахід чи відкриття, кожда важна наукова теорія, яка виступає в наших часах, завертає мимоволі наш зір у старину. Ми питаємо, чи подібного не знали давнійше, і не рідко на наше немале здивовання стрічаємо одно чи друге таке, що нам видається недавним, вже перед століттями, перед тисячами років. Ми бачимо, що старинні народи часто густо підходили до того, що пізнійше здійснилося, так дуже близько, що питаємо, як могло статися те, що тих гадок, які на позір тільки малий крок ділив від дійсности, а яких хосен бє нам в очі, їх винахідники не стежили дальше, що тодішній світ їх не доглянув, а пізнійші віки їх призабули.

Ми хочемо на пробу виказати рядом прикладів, що деякі річи й появи щоденного життя, які ми привикли вважати наскрізь новітніми, таки можуть уже в далекій старині вказати на своїх певних предтеч та попередників, у певній мірі на свій більше примітивний рівноважник та праобраз так, що не рідко мимоволі пригадується той славний вислов, який Ґуцков у своїй драмі »Уріель Акоста« вкладає в уста рабіна Бен Акіби: »Нема нічого тут нового«!

От візок-самомір (таксаметер), цеж безперечно новинка свіжої дати. Але послухаймо? Великоважна для історії культури 9. глава X. книги De architectura звісного римського письменника і воєнного інженіра Вітрувія (Vitruvius), де побіч будівництва обговорюється також техніка давніх віків. Тут знаходимо дуже важні дані про конструкцію старинних возів, які для свого дотепного та автоматично функціонуючого приладу на осях мають, так сказатиб, покажчик годин та миль. Отже можна їх уважати найстаршими таксаметрами, а бодай їх предтечами та історичними прототипами. Тут не місце поясняти подрібно конструкцію тих старинних візків, що зрештою без показання моделю й не конче добре удалосяб; та все таки треба хоч стільки сказати, що за кождий раз, як переїхано одну милю, впадав з чутним гомоном камінець до бронзової посуди, підставленої під поміст візка. Число камінчиків, так кінчить Вітрувій, які опісля разом зпід споду виймалося, буде вказувати проїхані милі підчас їзди. Опис того приладу на диво так докладний, що по даним Вітрувія дасться він дуже добре зреконструувати. Само собою розуміється, що такі візки були дорогі і тільки богачі могли собі позволити на такий збиток.

Римський історик Юлій Капітолін (Capitolinus) говорить і про другий рід дуже цінних, люксусових візків, про vehicula arte fabricae nova perplexis diversisque rotarum artibus et exquisitis sedilibus nunc ad solem declinandum

nunc ad spiritus opportunitatem per vertiginem, отже безупряжні візки новітної конструкції, яких колеса самі від себе оберталися довкола своїх осей при помочи якогось дотепно вигаданого механізму та складного колісцеватого приладу. Сідла були так уладжені, що захищували візників перед сонішною спекою. Також можна було ті сідла так завертати, що їздцям у дорозі завсіди дув вітер у плечі. На жаль з причини скупого опису не можемо виробити собі ясного образу про ті візки, хоча без сумніву мова тут про найстарші окази самоходів, зовсім прості візки, що їхали без упряжі. Здається, що тут складну систему зубатих коліс вправляли в оборот чи в рух невільники, що сиділи на возах.

При тій нагоді треба вказати на одно замітне місце в книжці Роджера Бекона, вченого анґлійського монаха з 13. століття. В своїй книжці De nullitate magiae пише Бекон таке: »Можна зробити також візки, що без звірів порушаються з незрівнаною скорістю. Дальше можна зробити прилади до літання так, що в середині сидить чоловік і крутить корбою і так при помочи незвичайних крил літати в воздусі на лад птахів«. Так отже перед більше як 600 літами малиб бути заповіджені самоходи та літаки!

Під автоматом розуміємо безперечно кождий механічний прилад, що сам від себе порушається, що його вводить в рух на якийсь довгий час не якесь там ділання із вні, а сили скриті в нутрі, як пружини, тягарі і і. В тіснійшім змислі це механічний прилад, що при помочи якогось внутрішнього механізму наслідує роботу живих істот, от напр. людей або звірів, та ще й зроблений на їх подобу. Колиж тепер хто гадає, що автомати це щось зовсім новітне, грубо помиляється. Винахід автоматів досить стародавний, тільки одно — його часу не можна точно подати. Ходячі статуї Атенця Дайдаля належать без сумніву до казки, але історочний є деревляний голуб, що

його бистроумно сконструував фільософ і механік Архіт із Таренту. Той голуб міг дійсно на взір живого кружляти в повітрі, розуміється, тільки в короткім обсязі. Ґеллій, якому завдячуємо цю відомість, цитує виразно як свого свідка грецькі слова достовірного Фаворіна: Ἀρχύτας ἐποίησε περιστερὰν ζυλίνην πετομένην, ἥτισ, εἴποτε καθίσειεν, οὐκέτι ἀνίστατο. Отже, коли автоматичний голуб по довершенім леті впав на землю, то другий раз не міг уже піднестися, зовсім так, як перестає бігти та діточа забавка — коли вже вичерпається в її нутрі накручена пружина. Із старших автоматів згадує Павзаній про мідяного орла в Олімпії, що широко вимахував крилами, дальше про повзаючого слимака Деметрія з Фалерону, відтак про подібний до чоловіка автомат, т. зв. анроїд Птолемея Філядельфа, котрого старинні дуже подивляли, а про котрого внутрішне уладження на жаль нічого ближче не подано. Малі автомати, як от птахи, що співають або бють крилами, і нині разураз виробляються годинникарями в Женеві. Також Норимберґа продукує в великій скількости танцюючі ляльки і і. Найчастійше в новітних часах зустрічаємо такі автомати, які по вкиненню грошевої монети викидають деколи якийсь товар або грають музичний твір. І такі торговці-автомати були звісні в старину. Після докладного опису математика Герона з Александрії вже в тих часах були уставлені по святинях автомати зі свяченою водою, з котрих витікала вода, коли хто вкинув до середини одну драхму або один оболь. Той Герон, що жив, здається, в І. віці по Хр., був знаменитим фізиком, механіком і спорядчиком ріжних тискарень, у яких викликував ділання чи то тискарем водним чи то атмосферичним або огрітим повітрям чи то парою. Само собою розуміється, що й Герон мав уже також своїх предтеч, головно серед старинних Єгиптян, від котрих він дещо й переняв.

Вихідною точкою для історії паровиx машин була, здається, Геронова куля, що вводиться в дрогання

ударом в зад випливаючої пари. На тисненні води чи повітря полягав також автоматичний гомін труб, коли відчинялися святині. Зрештою уже перед Героном сконструував Ктезібій водяні орґани (ὕδραυλος або organum hydraulicum). Вони були зложені із сімох сопілок, в части з бронзу, в части з тростини, а гралося на них при помочи клявішів.

Теорія ліварів, які тепер завдяки широко звісним сифонам (σίφονες) кождому впадають в очі, дуже давна і вже Герон хіснувався нею, вживаючи її до найріжнороднійших цілей.

Громозвід загально вважається винаходом Венямина Франкліна, а час появи того важного відкриття подається на 1752. рік. Але хто хоч трохи обізнаний із старо-египетською культурою, той буде тямити, що в Медінет-Абу вже коло 1300 р. перед Хр. вершки високих щоглів, які побудував Рамзес III. на мійських воротах, були позолочені для проводження грому, а про старогрецьких та римських жерців ідуть слухи, що вони вміли таку штуку, що приманювали громи з неба до певних місць. Про Нуму Помпілія каже Лівій таке: »А щоб приманювати ті громи, посвятив він на горі Авентині жертівник для еліцейського Юпітера«. Ту штуку заманювати від богів громи (хоч первісно в тій вірі, що через те пізнається воля богів) мав виконувати сам Нума з особлившим знанням того предмету. Формулки конечні для заклинання та зачаровування уложив Нума на письмі. Коли його наступник Тулль Гостілій захотів раз при обряді в честь еліцейського Юпітера вжити тих зачарованих речень і зробив у виконуванні одну помилку, розгніваний бог ударив громом і спалив короля разом з його домом (Livius I. 31, 8). При таких невдачних експериментах приманювання громів із неба зараз грім забивав жерців. Вони піднімали до неба дрюки оковані металем, бо завважили, що металі найбільше пригідні до грому. Але ці дрюки на стільки не були дійсними громо-

зводами, на скільки не доставало їм металєвого відводу до вогкої землі. Та все таки вже тут у старині видно що найшенше почин.

Кождий знає, яка важна тепер голубяча почта у війні та мирі. Відділ воздухоплавців залізничого полку в Шенеберґу коло Берліна вивчує на окремих почтових стаціях голубів тільки виключно до бальонової служби. При всіх цісарських маневрах стоїть при головній кватирі 50 або й більше листових голубів до послуги, а про Вісмана знаємо, що він підчас своїх африканських експедицій мав звичай возити з собою й німецьких листових голубів. Листовий голуб може перелетіти в одній мінуті 1200 м., а деколи перелітає й 1700 м. на мінуту. Та не всі знають, що голубяча почта вже добре була звісна Арабам, Грекам та Римлянам у старині. До передавання вістей з Баґдаду до Алєппо і здовж малоазійського побережжа до Александрії Араби держали голубів. Одною з найбільше милозвучних пісень Анакреонта (εἰς περιστεράν) уважається, як звісно, та пісня, яку він післав Батилі почтовим голубом. Як знаємо з Еліяна, сповістив побідник у олімпійських ігрищах Тавростен своїх еґінетських земляків про свіжу побіду голубом. Коли Антоній замкнув у Мутині Брута, тоді той, щоб подати всьому світови звістку про свою біду, вжив до того голубів. Деколи при переданні вістей уживали замість голубів також ластівок. Після Плінінія римський лицар Цеціна сповістив своїх приятелів ластівками про свою побіду четвернею в цирку; а знов після Фабія Піктора сповістила ластівка Римлян, яких облягли Ліґустини, про день призначений на відсіч числом узликів, що були на нитці, привязаній до її ноги.

Павло Ваґлєр.

VI. Промови.

1. В XLIV роковини смерти Т. Шевченка.
2. Привіт на Сокільське свято.

128. В свято відродження.

(Промова виголошена на ювилейнім Маркіяновім Святі в Бережанах д. 17. падолиста 1911).

Цвітка дрібная молила неньку,
Весну раненьку: »Нене рідная!
Вволи ми волю, дай мені долю:
Щоб я зацвила, весь луг скрасила,
Щоби я була як сонце ясна,
Як зоря красна, щоб я згорнула
Весь світ до себе!«
»Доню голубко!
Жаль мені тебе, гарная любко!
Бо вихор свисне, мороз потисне,
Буря загуде...
Краса змарніє, личко счорніє,
Головоньку склониш, листоньки зрониш,
Жаль серцю буде...«

Оця траґедія цвітки, тої першої весняної цвітки, яка, прочуваючи животворний промінь сонця, рветься до життя, дарма, що потисне ще мороз, що звялить оцю ніжну животину — ось так ввижається мені траґедія того молодого серця, тої сильної жадоби життя душі, того могутнього духа,

що вирвав із закостенілої мертвеччини і поніс на ясні соняшні левади ґенія нашого народа — а сам склонив свою журбою прибиту голову, не діждавши соняшного сяєва, не огрівши соняшним теплом своєї стурбованої, непотішеної душі. Ось так ввижається мені траґедія Маркіяна Шашкевича.

З одної сторони важка зіма — важка, мертва зіма нашого життя: суспільного, політичного, письменського — народ у кайданах панщинної неволі закріпощений, несвоєвільний раб, понижена, прибита маса, а ті, що побіч безпросвітного народа українське імя носять, не менше важкою, ледяною кригою мертвеччини придавлені, холодом її студеного подиху зморожені, а ще й ті, що ще українське імя носять, а корінем-мовою від української землі вже відірвані — даремно ждатиб їм одним і другим на животворні проміння цілющого українського сонця...

Така важка зіма нашого національного життя...

А під ледовими оковами бється невміруща струя живої енерґії, проявляючися тужливими співами прибитої народньої душі, розкішними картинами чарівного казочного світа, творами буйної фантазії нашого народа, незакованої в ярмо панщинної неволі, буяючи в надземських, невловимих мріях, далеких від щоденного горювання...

А там у Полтаві, на другім краї розлогих українських земель, продираються перші проблиски весняного сонця.

Від розлогого українського степу віє весняним леготом, із під високих могил, що вагою своєю придавлюють козацькі білі кости, добувається могутнім гомоном струя минулого славетного нашого життя, духи великих батьків накликають своїх нащадків проснутися із сну, отрясти з душі своєї кайдани неволі, кинути чужу, непривітну ниву та станути збитими рядами орати запущений свій рідний переліг!

Від скельних Татр по небосяжний Кавказ — від Тиси вод та срібнолентого Сяна по мокровини Припяти, жерела Лесни та Дон славутній, по бурливі хвилі Чорного моря — Українського моря та солоні води далекого Каспія, чується шелест крил ґенія українського народа, що тільки що зривається до лету, обіймаючи своїм духом будуче життя на широкому просторі земель України, прочуваючи своїм віщим вітхненням колишню славу багатого українського народа!

Сьогоднішнє наше свято — це не є свято поета, письменника — це свято ґенія народу. Слава поетів минає, творчість письменників старіється — приходять нові поети, здвигають пишнійші храми, якими притемнюють память своїх попередників, приходять нові письменники, вводять нові напрями своєю творчістю, кладуть у могилу память давнійших мистців слова — ґеній народа остає вічно новий, вічно свіжий, ніким не притінений, ніякою силою не зрушений із своїх основ — вічний...

Доки жити ме й розвиватись ме український народ, доки сіяти ме українська народня ідея — доти жити ме у вдячній памяти України Маркіянове імя, імя людини, що як поет попалаб може в забуття, але як творець нашого відродження має незатерту память у культурній історії рідного народа.

Те, що маємо сьогодні, чим повеличатись можемо, що підносить нашу вартість і додає нам сил до дальшої праці — всі наші успіхи на кождому полі — це дар нашого народнього ґенія, що проявився в нашому житті ідеєю Маркіяна Шашкевича. Коли сьогодня покланяємося могутній силі нашого народа, ми клонимо голову перед його життєвою енерґією, перед його непобідним, повним жадоби життя духом!

Свято Маркіяна — це свято побіди українського народа, побіди над мертвотою, побіди над приниженням духа,

побіди над зневірою. Це свято відродження українського народа.

»Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин
Най свободоньки сонічко заблисне:
Ти не неволі син!»

промовив певне себе, горде слово Маркіян Шашкевич прочуваючи вішим духом те сонце свободи українського народа. А в століття його відродин співає другий син галицької України — Іван Франко ось який гимн у честь ґенія свого народа:

Народе мій!
Невжеж за дармо стільки серць горіло
До тебе найсвятійшою любовю,
Тобі жертвуючи і душу й тіло?

За дармо край твій весь политий кровю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоровлю?

За дармо в слові твойому іскряться
І сила й мягкість, дотеп і потуга
І все, чим може в гору дух підняться?

За дармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

В руках людини доля людини, в руках народа доля народа!! Хвиля зрозуміння своєї сили стає хвилею свободи!

Хвиля пошанування памяти ґенія українського народа стає признакою, що народові українському свободоньки сонце заблисло, що він не неволі син!

* * *

Сьогоднішнє Маркіянове свято в Бережанах — це свято тої землі, яка пестила молоду душу поета, плекала його гарні почування, вщіплювала в його душу почуття краси, любов рідної землі, рідного слова...

Тут по цих горах Бережанщини буяла молодеча уява Маркіяна підчас його ґімназійних наук. Як ученик бережанської ґімназії він не міг не підчинитися красі нашої країни, не міг не полюбити тої рідної землі, її народа, гарної цвітучої мови того народа, на якого лоні довершувалася таємна в житті чоловіка переміна з дитини в молодця. Той час, коли в душі молодця починають родитися незрозумілі почування, коли проявляється в його душі туга за красою, погоня за ідеалами, та таємна доба в житті кождої молодої людини припала Маркіянові на лоні поетичної Бережанської землі.

Хто в силі збагнути сьогодня, як багато завдячує Маркіян Шашкевич нашій Бережанщині? Оцінити це зможе тільки той, хто призадумувався над впливом природи на душу, на чуття, на уяву людини, на гарні й людяні почування її душі. Хто в силі збагнути сьогодні, скільки заважили в звороті Маркіяна до народньої мови, до мови рідного народа якраз спомини поета з посеред круга народа Бережанщини?

Сьогоднішнє свято Бережанщини стає своїм значінням в ряді великих свят в Підлиссю і у Львові. Після них прийшла черга на Бережани, звязані молодечими роками Маркіяна Шашкевича із нашим національним відродженням.

Свято Бережанської землі — це важне звено в святі відродження українського народа.

Але свято це в першій мірі свято молодіжи.

Літа йдуть за літами — щораз нові ряди нашого молодого покоління напливають до жертвенників знання, науки! Що раз нові відділи піонірів нашого відродження полишають мури сірого ґімназійного будинку й стають у ряди української чільної інтеліґенції — виповнюють прогалини по старих своїх батьках, здобувають нові становища, позиції.

До вас — що вже не довго, до вас, що за рік, за два, за три підете в життя, до вас, молоді серця, звертаюся із гарячим зазивом:

Бережанська молода Україно!

Сполучені бережанською природою, сірими мурами ґімназійного будинка сполучені з великим Маркіяном, задержіть глибоко в душі своїй память сьогоднішної хвилі. А хвиля ця, поклін памяти батька нашого відродження — нехай западе в твою душу, молода громадо, незатертим спомином почести, пошани до рідного слова, рідної мови, до рідного народа, до ідеї відродження України!

Молодче! Ти не неволі син!

Твоя вітчина, твоя Україна покликала тебе здобувати собі знання і стати опісля вірними її сином, дужим, завзятим робітником на розлогих її царинах. Кріпи свій ум до колишньої громадської праці, стали своє серце в огні любови рідної мови, народа рідного, в огні любови України!

Обіт у глибині серця зложи ось тут перед тінями великого Маркіяна берегти його ідеї до віку, стояти непохитно, кріпко, твердо на сторожі ідеї відродження України, не схитнутися, не збитися ніколи з ясного, світляного шляху українського життя.

А шлях той такий рівний, такий просторий, чарівний такий, принадний...

А праця на тому шляху така вдячна, така розкішна,

така повна вдоволення... дарма, що трудна, дарма, що вистелена нераз терням.

Хвиля ця, в котрій ти, молода українська громадо, прийшла ураз із батьками своїми поклін глибокий зложити памяти Маркіяна, хвиля ця нехай тобі на ввесь твій життєвий шлях просвічує як провідна звізда в твойому прямуванні до мети — до повного відродження України!

Антін Крушельницький.

129. Промова у відповідь на привіти в часі 25-літного ювілею.

Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли оце нинішнє свято. Поперед усього подяка молодіжи, що не щадила на це трудів і заходів; подяка всім тим, що явилися тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесідникам, що промовляли з цього місця. Подяка вкінці й моїм протинникам. За двадцять пять літ моєї праці доля ніколи не скупила мені їх; вони підгонювали мене наперед, не дали мені застоюватись на одному місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються зо мною чесним оружжям.

Коли скину оком по нинішньому зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані ніяким героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всіх до себе. Двадцять і пять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народній розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не тільки ґранітові квадри, але як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайдеться

деякий твердший камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кождім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свойого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для проясненння справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до памяти будущих поколінь, але мені це байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Як син селянина, вихований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обовязку віддати працю свойого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі я від малку засвоїв собі дві заповіди. Перша, то було власне почуття того обовязку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив від малечку, що нашому селянинові ніщо не приходиться без важкої праці; пізнійше я півнав, що й нам усім як нації ніщо не прийде за дармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки инших народів і знайомити инших з його життям.

Головну вагу клав я завсіди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самом здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльности бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до иншого. Це було власне випливом мойого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у ніякім такім питанню, що складається на зміст людського життя. А пізнавши що-

небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й инших до того, шоб зацікавилися тим і розуміли це. Дехто оправдував мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидатися на ріжні поля. Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те горяче бажання — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що цей брак концентрації зашкодив мені як письменникові, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріял обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння.

Так отже не для мене це нинішне свято. Я чую, що я не заслужив на нього. Але воно наповняє мене радістю як признака того, що в широких кругах нашої громади займається або й сильно вже горить бажання освіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажання, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народа, я старався однакою любовю обняти всі його верстви, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажання солідарности з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвиток простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую Шановній Громаді за нинішній вечір. Здається, не потребую обіцювати, що й на далі я не зійду з тої дороги, якою йшов досі. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; це не геройство, а просто елементарна сила веде мене цею дорогою, сила моєї хлопської крови.

Певна річ, у моїй діяльности було чимало помилок —

але хтож роблячи якесь діло не помилився? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому або иншим вони служили осторогою і наукою. А що до себе самого я завсіди держався тої думки: нехай пропаде моє імя, але нехай росте і розвивається український народ!

Іван Франко.

130. Слово над гробом учениці.

„О чадо, кто не восплачеть —
зря твоє лице увядомоє?"
(Пісня церковна).

Марійко! Наша добра, сердечна Марійко! Чого ти так скоро відлітаєш від нас у вирій? Хібаж це вже осінь у тебе? Чи не бачиш, як гарно навкруги пишається весна, як у соняшньому морі купається ціла природа, а смараґдова зелень так і манить до життя? Бачиш, як квіти, ці весняні, запашні квіти ледве що починають розцвітатися, а теплий вітрець-добродій заносить їх милий запах аж до тих великоміських дітей-школярів, що не мають спроможности та часу плекати їх власними руками і любуватися їх красою? Бачиш довкола себе той віночок товаришок-подруг, що прийшли, щоби віддати тобі останню прислугу?

Пощо кидаєш гарну весну, вонаж хотіла влити життя у твоє слабоньке тіло, що стільки годин пересиділо нераз над книжкою, вона хотіла скріпити твого духа, що мов пчілка завчасу забрався до праці, щоби зі всіх квітів людських відомостей зібрати як найбільше солодкого медузнання. І ті квіти для тебе росли — щоби гарним віночком уквітчати твою молоду головку. І вітрець добродій для тебе ніс їх милий запах, щоби своїм оживляючим віддихом перемогти силу страшної хвороби, що точила твій молоденький орґанізм. І ті твої посестри-подруги для тебе прийшли, а їх червоні з плачу очі та сумний вигляд най бу-

дуть тобі запорукою, що кожда з них радо переляла би частину свого здоровля у твоє мертве тіло, щоби тільки знова побачити тебе живою, щоби знова почути твій лагідний голос та побачити тебе в тій першій лавці, в котрій від скількох літ привикли тебе бачити.

Пощо покинула ти свою школу, що гордилася тобою та послугувалася, скільки разів треба було промовити її іменем? А тих своїх добрих пань, тих панів учителів, що показували тобі стежку у велику гущавину людського знання, що ніколи не могли знайти досить слів похвали для тебе, що в тобі слідили великий поступ своєї праці — і тих — пощо ти покинула?

Так Бог велів! Хто в силі збагнути недостежимі стежки Божого провидіння? Хто зуміє зглибити бездонну пропасть Божої премудрости? Де око, що може продерти занавісу, яка заслонює перед нашими очима найближчу будучність? Хто знає, скільки чорних днів булоби в її житті, скільки гірких хвиль зазнало би це добре, слабосильне, а неутомиме в праці єство в тяжкім учительськім званню, яке вибрало собі; скільки разів закервавилося би це щире серце, що досі не знало, що злість та людська ненависть, що уміло тільки любити всіх та всім тільки добра бажати?

Коротке було її життя, але великим похвальним гимном в честь всемогучого Бога, бо на нього складалася любов Бога, любов рідні, любов до всіх, що в якихнебудь були відносинах до неї, невпинна праця, совісність у виповнюванні обовязків, невинність та непорочність у всім.

Тобі спішно було, Марійко, відобрати нагороду з рук Спасителя і не годиться тобі цього жалувати. Так нас учить наша свята віра, так нам велить наш розум просвічений світлом Божої правди. Так, це свята правда!

Але ми є люди, тисячними невидимими нитками звязані з туземним життям! Нам вільно відчувати жаль по страті

дорогої особи, нам вільно плакати по ній! Такий жаль сам Господь освятив, проливаючи слези над гробом свого друга Лазаря!

Тож знай, Марійко, що глибоку рану завдала ти нам усім своєю смертю! Час вилічить рану, але знак по ній все лишиться в наших серцях і скільки разів твої добрі родичі почують, як хтось говорити ме про добру-найліпшу доню, стільки разів ти мов жива станеш в їх памяти, стільки разів подумають собі: »Хіба не ліпша від нашої Марійки«. Скільки разів твої пані та панове учителі, скільки разів твій катехит бесідувати муть про взірцеву ученицю, стільки разів подумають, що ти і для неї могла би бути взором. Скільки разів твої посестри розповідати муть про найліпшу товаришку, стільки разів скажуть, що ліпшої від тебе вже ніколи мати не будуть.

Чи чуєш, Марійко, оці слова? Вони щирі — прещирі, в них ні крихіточки пересади, вони пливуть із серця. А ти супокійна, зимна, мов мраморна лежиш. Байдужні вони тобі, бо ти вже з уст Спасителя почула найвищу похвалу, бо ти вже почула щасливі слова: »Добра доню, добра і вірна! В малім була ти мені вірна... війди в радість дому Господа твого«. Тобі байдужні наші слова, ти і в житті не про них дбала! Не задля похвали й признання виповнювала ти свої обовязки, а тому, що виповнення обовязків є виповненням Божої волі, є найвищим завданням чесного чоловіка. Не задля тебе говорю я ті слова, а задля тих твоїх товаришок, що стоять навкруги твоєї домовини, щоби ти і по смерти полишилася для них взором.

Останніми словами прощаємо тебе, Марійко, а твої мертві уста цих слів до нас не промовлять. Але твій дух, що є свідком нашого жалю, громовим голосом смерти прощається з нами. Прощається з вами, дорогі родичі, ваша сердечна Марійка. В останнє кланяється вам і голосить: »Батеньку рідний! Матінко люба! Я завсіди була вам слух-

няною, я ніколи не робила нічого проти вашої волі. Одинонісенький раз я не послухала вас і пішла там, де ви не хотіли.

Не плачте за мною. Так Бог велів!

Прощайте, товаришки, прощайте всі знайомі і приятелі, прощайте всі, що не жаліли труду і прийшли відвести мене на вічний супокій. Нехай вам Бог за це заплатить!

»Азъ ко Господу Богу моєму гряду«. Амінь.

Теодозій Лежогубський.

VII. Листи.

1. Лист Т. Шевченка до Лизогуба.
2. Лист Т. Шевченка до Лазаревського.

131. Листи Тараса Шевченка до Лазаревського.

I.

Великим веселієм звеселили ви мене своїм добрим, християнським листом у цій бісурманській пустині. Спасибі Вам, Друже мій добрий — я з самої весни не чув рідного щирого слова. Я писав туди декому. А Вам першим Бог велів розважить мою тяжку тугу в пустині щирими словами. Спасибі Вам!

Не знаю, чи дійшов мій лист до Ваших рук (бо я післав у Седнев 24. жовтня не знаючи, що Бог заніс аж у Одесу). Жаль і дуже жаль мені Вашої маленької: згадаю, то так неначе бачу, як воно манюсеньке танцює, а Ілія Іванович грає і приспівує... Не скорбіть, може воно добре зробило, що перейшло на той світ не мучене страстями земними.

Були Ви в Яготині літом, що там діється? Де тепер живуть Яготинські анахоретки? Я писав через Вас до В. Н., не знаю, чи дійшло. Що вона, сердешна, пороблює? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічечку — її прекрасна добра душа мене частенько навідує в неволі.

Бодай і ворогові моєму лютому не довелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всего того треба було ще і занедужать: в осени мучив мене ревматизм, а тепер шинґа — у мене її з роду не було, а тепер така напала, що аж страшно! Холєра, благодарить Бога, минула нашу пустиню, а ходила близько.

Сажин мені нічого не пише; не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними; там їх було цілий жмить. Як побачите його, то спитайте, та возьміть до себе, а ящик з олійними фарбами нехай собі оставляє. — Ви питаєте, чи покину я малювання. Рад я його покинуть, так не можна; я страшно мучуся, бо мені заборонено писать та рисувать. А ночі, ночі! Господи! Які страшні та довгі!... та ще й у казармах.

Добрий мій друже! Голубе сизий! Пришліть ящик Ваш, де є вся справа, альбом чистий, і хоч один пензель Шаріона. Хоч инколи подивлюся, то все таки лекше стане. — Просив я В. Н., щоб мені книжок деяких прислала, а тепер і Вас прошу, бо опріче Біблії нема і одної літери. Як що найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера або Одиссею, перевод Жуковського, то пришліть, ради Распятого за нас, бо єй-Богу з нудьги одурію! Післав би Вам грошей на все те, так дасть-Біг. До шеляга пропали. А може Бог пішле, то я Вам коли небудь оддячу.

Як будете посилать, то шліть на моє імя. Та, Бога ради, напишіть що небудь про В. Н і про Ґляфіру Івановну та поклоніться від мене Ілії Івановичу, Надежді Дмитрієвній і всему дому Вашому.

Бувайте здорові, не забувайте щирого свойого і безталанного — Т. Шевченка. Адрес: В Оренбурську ґубернію, в кріпость Орську.

II.

Не знаю, чи зраділаб так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, принявши подарунок

Твій, щирий мій, єдиний Друже. Так зрадів, що ще і досі не схаменуся. Цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку; і як її не цілувать, не бачивши цілий рік. Боже мій! Як тяжкий і довгий рік! Та дарма. Бог поміг, минув таки.

Я взявши в руки скриньку, подивився, і неначе перелетів у малярню в Седнев; — чи згадаєте, як Ви мені її вторік показували недороблену? Ще й радились до мною, якби її химернійше уладить. Чи сподівався я, що через рік та сама скринька звеселить мене, неначе мати дитину, при лихій моїй годині?

Благий і дивний єси, Господи! Сьогодні неділя, на муштру не ведуть — цілісенький день буду переглядать Твій подарунок, щирий мій, єдиний Друже, переглядать і молитись, щоб Бог післав на довгі дні Тобі таку радість, як післав вів мені через Тебе. Перелічив, передивив усе, все до крихітки ціле: і Шекспір, і папери, і цизорик, і карандаші, і пензлі, все цілісеньке. — Не утрачайся на альбом, Друже мій, буде з мене і цього добра поки-що.

Недавно з Яготина прийшов лист до мене. Спасибі їй, добрій В. Н., що не забуває мене: хоче мені, як сама дістане, прислать книжок. Як пришле, то тоді я і тяжкого походу, і аральського моря, і безлюдного степу Киріїського не злякаюсь. Одна тільки туга гризе моє серце: як заженуть у степ, то не доведеться ні одного листа принять, ні самому послать, бо туда почта не ходить. От моє горенько! А може доведеться, рік або другий, простерегти нікчемне оце море. Не будемо журиться, а будемо молитися. Ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшнійше, як то кажуть розумні люде.

Цей і апріль місяць я ще буду в Орській кріпости, то напишіть до мене хоч стрічечку, бо тільки Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно слово Ваше з моєї бідної країни. А тепер, поздоров Вас, Боже! Хоч і

багатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо сказано — пустиня, де я возьму, як потрачу? Та таки і уділить де кому треба, хоч по аркушику. Вибачте, Голубе сизий, що так на швидку пишу до Вас — бо одно те, що сьогодні почта, а друге те, що коло десятої години треба вступить у караул.

Молюся Богу, щоб послав здоровля Н Д. і радість всему дому Вашому. Спасибі Вам, бувайте здорові та напишіть хоч стрічку до мене, до вдячного Вам — Т. Шевченка.

Тарас Шевченко.

I. Поезія.

А. Епічна поезія.

I. Казки.

1. Песинський, жабинський, сухинський і золотокудрії сини цариці — народня казка 3
2. Синій лис — Іван Франко 10

II. Перекази.

3. Довбуш — Осип Федькович 18
4. У волинській тихій стороні — Василь Щурат 21

III. Міти.

5. Дедаль і Ікар — Іван Демянчук 22
6. Лісовий цар Ох — народній міт 32

IV. Леґенди.

7. Гордий цар — народня леґенда 42
8. Багатий Марко — Мусій Кононенко 48
9. Зарваниця — Василь Щурат 63
10. Співак — Осип Федькович 64
11. Видіння кесаря — Зельма Ляґерлеф 64

V. Баляди.

12. Тополя — Тарас Шевченко 71
13. На золотих пісках — Мелетій Кічура 75
14. Мірамаре — Василь Пачовський 76

VI. Сміховинки (Анекдоти).

15. Наївний — народня сміховинка 77
16. Липова паска — народня сміховинка 78

Стор.

17. Тягар — народня сміховинка 78
18. Як Каньовський пробував дідів — народня сміховинка 79
19. Рідня — народня сміховинка 79

VII. Нариси й оповідання.

20. Орися — Пантелеймон Куліш 82
21. Вільна Болгарія — Іван Вазов. 91
22. Борис Граб — Іван Франко 100
23. Негайна справа — Модест Левицький 112
24. На Вовчому хуторі — Дмитро Маркович 119
25. Битва — Ольга Кобилянська 128
26. Ниви у червні — Михайло Коцюбинський 138

VIII. Повісти.

27. Запорожський суд — (з повісти: „Чорна Рада“) — Пантелеймон Куліш 142
28. Молодий намісник — (з повісти: „Фараон“) — Болеслав Прус . 150
29. На баштані — (з повісти: „Хмари“) — Іван Нечуй-Левицький . 163
30. Польова Царівна — (з повісти: „Пропаща сила“) — Панас Мирний 171

IX. Віршові оповідання й поеми.

31. Циган пасічник — Степан Руданський 173
32. Слово Іларіона — Василь Щурат 178
33. Мойсей у пустині — (З поеми: „Мойсей“) — Іван Франко 180
34. Наймичка — Тарас Шевченко 184

X. Козацькі думи.

35. Самійло Кішка 193

XI. Епопеї.

36. Одиссей у Феаків — (з „Одиссеї“) — переклад Петра Ніщинського 207
37. Похід Ігоря Святославича на Половців — український лицарський епос з XII. віку 216
38. Лис на суді — (з „Лиса Микити“) — Іван Франко 223
39. Троянські посли у Латина — (з Енеїди“) — Іван Котляревський 233

Б. Лірична поезія.

I. Пісні і думки.

Стор.

40. Ой здається — не журюся — Леся Українка 239
41. На чужині — О. Олесь 239
42. Над колискою — Петро Карманський 240
43. Самому чудно — Тарас Шевченко 240
44. Ой гляну я — Тарас Шевченко 240
45. Не для людей — Тарас Шевченко 241
46. Сонце заходить — Тарас Шевченко 241
47. Як почуєш в ночі — Іван Франко 242
48. Дай мені руку — Богдан Лепкий 242
49. Часом у вечірню годину — Богдан Лепкий 243
50. Коли в саді — Богдан Лепкий 243
51. Пісня — Леся Українка 244
52. Тямиш?... — Петро Карманський 244
53. Нічліг — Осип Федькович 244
54. Як шумно филя грає — Богдан Лепкий 245
55. Смерть у Московщині — народня пісня 246

II. Описова лірика.

56. Цвинтарок — Олександер Козловський 247
57. Конвалія — О. Олесь 248
58. Стоять зачаровані — А. Кримський 248
59. Полудне — Іван Франко 249

III. Елеґії.

60. Молодому другові — Іван Франко 251
61. Дружині — Іван Франко 252
62. Заки умре — Іван Франко 253
63. Як би ти знав — Іван Франко 254
64. Розбита гусля — Корнило Устіянович 255
65. Спів відлетних журавлів — Василь Пачовський . . . 255
66. В країні мертвій і безплодній — О. Олесь 256
67. І знов мені не привезла — Тарас Шевченко 256
68. Лічу в неволі дні і ночі — Тарас Шевченко 257
69. Маєва елеґія — Іван Франко 259

IV. Оди.

70. Не хиляйте в діл прапора — Богдан Лепкий 261
71. Пісня молодости — Ол. Олесь 262
72. Каменярі — Іван Франко 263
73. Слово рідне! — О. Олесь 264
74. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю! — Іван Франко 265
75. Ікар — Микола Вороний 265

V. Гимни. — Псальми. — Молитви.

76. Привіт Нілю — єгипетський гимн 267
77. Гимн в честь Озіріса — єгипетський гимн 267
78. Псальма LXII. — Пантелеймон Куліш 268
79. Псальма CXLIX. — Тарас Шевченко 269
80. Молитва в терпінню — Василь Щурат 270

В. Дидактична поезія.

I. Байки.

81. Цар лев — народня байка 271
82. Орачі і муха — Леонід Глібів 280
83. Пшениця — Евген Гребінка 281
84. Медвежий суд — Евген Гребінка 282
85. Орел — Володимир Самійленко 282

II. Сатири.

86. Невдячний кінь — Володимир Самійленко 284
87. Гарну радоньку давали — Г. Гайне 285

III. Притчі.

88. Притча про правдиву вартість — Іван Франко . . 286
89. Притча про рівновагу — Іван Франко 287

IV. Дидактична лірика й епіграми.

90. Не високо мудруй — Іван Франко 290
91. Хто помилок лякається — Іван Франко 290
92. Книги — Іван Франко 290
93. Ти на ніч не дивись — О. Олесь 290
94. Гнів це огонь — Іван Франко 291
95. Сам лицемірствує з собою — Іван Франко 291

V. Приповідки й загадки. Стор.

96. 1—19 народніх приповідок 294
97. 1—6 народніх загадок 294

Г. Драматична поезія.

98. Герострат (монольоґ у 3 сценах) — Володимир Самійленко 295
99. Предслава і Святослав — (з драми: Сон князя Святослава) — Іван Франко 302
100. З комедії п. з. „Ревізор з Петербурґу“ — Микола Гоголь . . 311

II. Проза.

I. Спомини.

101. На Сокільськім — Богдан Лепкий 327
102. Море — Олена Кисілевська (Галичанка) 331
103. Із Крети — Ярослав Окуневський 334
104. Із Фочі до Калиновика — Андрій Чайковський 336
105. З подорожі по Єгипті — Ярослав Окуневський 349
106. Ворота Італії — Михайло Грушевський 362
107. Вибух Везувія — Евген Олесницький 367
108. Анґлійське домашнє огнище — Іван Петрушевич 373
109. Через Дунай — Микола Садовський 379
110. Спомини про Тараса Шевченка — М. Лазаревський 392
111. З „Дневника“ — Тарас Шевченко 396

II. Життєписи.

112. Життє Івана Вишенського — Іван Франко 401
113. Микола Лисенко — Філярет Колесса 409
114. Михайло Дорундяк — Єронім Калитовський 415
115. Емануїл Кант — Іван Копач 421

III. Історія.

116. Грецькі кольонії на Україні — Михайло Грушевський 426
117. Анна Ярославна — королева Франції — Ке де Сент-Емур . . 430
118. Старинний Львів — Іван Крипякевич 432

Стор.

119. Львівське Ставропігійське Братство в XVI в. — Іван Крипякевич 441
120. Київ — осередком культурного життя на Україні в XVII. віці — Михайло Грушевський 446

IV. Описи.

121. Вилив Нілю — Жорж Масперо 451
122. Зозуля — Іван Верхратський 454

V. Розвідки.

123. Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім“ — Богдан Лепкий 466
124. Українські народні пісні і їх звязь з життям народа — Філярет Колесса 472
125. Краса українських народніх пісень — М. Сумцов 475
126. Взаємини наших змислів — Іван Раковський 479
127. Новітні вигади в старині — Павло Ваґлер 481

VI. Промови.

128. В свято відродження — Антін Крушельницький 487
129. Промова у відповідь на привіти в часі 25-літнього ювилею — Іван Франко 493
130. Слово над гробом учениці — Теодозій Лежогубський 496

VII. Листи.

131. Листи до Лазаревського — Тарас Шевченко 500

Спис творів по авторам.

I. Українські письменники.

Алєксандрів Володимир:
Притча Христова про сіяча II.

Антонович Володимир:
Управа України за часів Гетьманщини II.

Аркас Микола:
Життя Словян у давнину I.
Князь лицар I.

Барвінський Володимир:
Отець Григорій III.

Бережницький Іван:
Про зуби II.

Білоусенко О.:
Звертай I.

Бордуляк Тимотей:
Бузьки II.
Жебрачка III.

Борисів Е.:
Чумаки III.

Боровиковський А.:
Багатий-бідний I.

Брик Іван:
Московщина поневолює свободу України II.

Верхратський Іван:
Зозуля IV.

Весоловський Ярослав:
На людськім костовищі III.

Вовк Хведір:
Біля моря — між Басками II.

Вовчок Марко:
(Марія з Вилинських Маркович.)
Степовий гість III.
Два сини III.

Воробкевич Сидір:
Смерть козака I.
Козацький бенкет I.
Буковина I.
Вечірна пісня II.
Озеро царя II.
Там липа стоїть вже похила III.

Вороний Микола:
Євшан-зілля II.
Ікар IV.

Глібів Леонід:
Синиця I.
Собака й кінь II.
Дві бочки III.
Орачі і муха IV.

Гоголь Микола:
На Січ III.

Грабович Іляріон:
Упадок Новгорода III

BINDING SECT. NOV 18 1971

PG
3932
K7

Krushel'nyts'kyi, Antin
Ukraïns'kyi al'manakh

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY